Sufăr, deci exist

Portretul victimei ca erou

PASCAL BRUCKNER

eseu

TREI

Sufăr,
deci exist

PASCAL
BRUCKNER

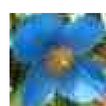
Sufăr, deci exist

PASCAL
BRUCKNER

Portretul victimei ca erou

Traducere din limba franceză
de Doru Mareș

TREI

Pentru Caroline Thompson, desigur

Pentru Patrice Champion,
în amintirea Belgradului și a Cracoviei

Pentru Olivier Nora, care nu s-a lăsat

Nu te întreb care ți-e rasa, naționalitatea sau religia, vreau doar să știu care ți-e suferința.

Louis PASTEUR

Omul e un învățăcel, durerea îi e maestru și nimeni nu se cunoaște pe sine câtă vreme n-a suferit!

Alfred de MUSSET, *Lorenzaccio*

Prolog
Panteonul răsturnat

În 8 decembrie 2015, Palatul Élysée a anunțat că președintele François Hollande ar avea de gând să decerneze Legiunea de Onoare, postum, celor 130 de victime ale atentatului din 13 noiembrie, de la Bataclan și de pe străzile înconjurătoare. Marele Cancelar al Ordinului Legiunii de Onoare și-a exprimat dezacordul. Legiunea de Onoare recompensează, încă de la înființarea sa (19 mai 1802) de către Napoleon Bonaparte, militarii și civilii care au făcut servicii excepționale națiunii. Cei 130 de nevinovați uciși de barbaria jihadistă, care au avut ghinionul de a se afla în momentul nepotrivit în locul nepotrivit, meritau omagiul națiunii, dar într-o mie de alte feluri.

În Spania, în 1999, a fost creată o decorație specială pentru persoanele ucise în atentate teroriste. Statele Unite au ridicat un monument în amintirea celor morți în 11 septembrie. Legiunea de Onoare însă nu este nici o primă pentru dramă, nici una pentru doliu, ci se presupune că recompensează meritul. Una este ca țara să-și omagieze victimele, alta să le atribuie o recompensă rezervată actelor de eroism. Ar fi de parcă s-ar dori exorcizarea tragediei prin împodobirea bărbaților și femeilor asasinați cu

medalii ale Republicii. Pentru a fi decorat, trebuie să fi luptat, și încă vitejește, nu doar să fi fost omorât din întâmplare.

Până la urmă, la Élysée s-a renunțat la acest proiect și, în 12 iulie 2016, a fost instituită Medalia Națională de Recunoștință față de Victimele Terorismului, a cincea decorație în ordinea importanței protocolare, înaintea Medaliei Rezistenței și a Crucii de Război. Numai că distincția a fost primită cu răceală de anumite segmente ale opiniei publice, dar și ale armatei. Adică a fi agresat ori asasinat de elemente fanatizate este mai de prețuit decât cinstirea luptătorilor de pe câmpul de luptă? Națiunea îi îmbrățișa pe toți copiii ei, dar pe unii mai mult decât pe alții. Din 1990, cei care au primit această medalie sunt considerați „victime civile de război", iar copiii lor au dreptul la statutul de orfani cărora națiunea se obligă să le devină tutore. Tot atâtea simptome semnificative ale unei confuzii de strictă actualitate, care deja generase o dezbatere imediat după Al Doilea Război Mondial, între partizani și deportați: tortura suferită merită mai multă considerație decât misiunea dusă la bun sfârșit? Nefericitul este el mai eroic decât temerarul?

Introducere
Tucidide și Iisus Hristos

În *Războiul peloponesiac*, relatare a conflictului dintre Atena, Sparta și alte cetăți grecești, istoricul atenian Tucidide (460–395 î.Hr.) a enunțat următoarea lege: „Dreptatea nu este luată în considerare în raționamentele oamenilor decât dacă forțele sunt egale de o parte și de cealaltă; în caz contrar, cei puternici își exercită puterea și cei slabi trebuie să cedeze“. Așa sună această lege imemorială: cei puternici domnesc, sărmanii își încovoaie spinarea. Revelația creștină, vestită de iudaism, va răsturna paradigma, spre disperarea păgânilor înspăimântați de exaltarea unui Dumnezeu care se lăsa crucificat ca un sclav, pentru a mântui omenirea. „E normal ca un zeu să se lase legat și purtat ca un criminal? Cu atât mai puțin să accepte că a fost abandonat, trădat de ai lui, care-l urmau ca pe un Mesia, Fiu și trimis al Marelui Dumnezeu“[1], exclamă filosoful roman Celsus în secolul al II-lea. Pentru un om al Antichității era o nesăbuință faptul că Iisus vestea porunca de a-ți iubi dușmanii, datoria credincioșilor de a da întâietate infirmilor, săracilor, celor fără de niciunele. Bulversare antropologică făcând din sus jos și din jos sus,

care așază plebeul deasupra nobilului, situație împotriva căreia Friederich Nietzsche, mare adorator al forței și al aristocrației, nu a încetat mai apoi să vitupereze.

Patrie comună

Iisus, în povestirea despre patimile sale, își dăruie suferința, ca pe o patrie comună, tuturor celor umiliți, aducându-le crucea în ajutor. Iată lovitura de geniu a creștinismului și singularitatea sa absolută, noul contract propus speciei omenești: inventarea unui om-Dumnezeu care deține slăbiciunile celui dintâi și transcendența celui de-al doilea. Contemporanii erau stupefiați cum de o asemenea sectă obscură reușise prin cohorta ei de fanatici, zeloți și vindecători ce populau Galileea pe vremea aceea. Fiul Omului nu predica nici pentru bogați, nici pentru cei corecți, ci pentru păcătoși, pentru prostituate, hoți, depravați. Devenise un umilit printre cei umiliți. Intransigența nu îi este din lumea aceasta și dinamitează toate instituțiile, până și pe acelea ale Bisericilor. Cu acel amestec de blândețe și agresivitate ce caracterizează Evangheliile, cheamă la insurecție contra celor puternici, lucru care va modela ansamblul lumii occidentale, inclusiv marile doctrine seculare ale modernității. Ce altceva este clasa muncitoare în cadrul marxismului dacă nu trupul lui Hristos constituit ca bloc revoluționar pentru răsturnarea istoriei și instaurarea societății perfecte? Ce altceva sunt minoritățile în „*woke*-ism“ dacă nu tot atâtea efigii

hristice de adorat fără nicio întârziere? Le legitimează propria nenorocire, mai ales când nenorocirea aceasta se transcrie la plural prin „intersecționalitate"[2] (Kimberlé Crenshaw), împletire a mai multor opresiuni. Creștinismul inversează ierarhiile dând câștig de cauză învinșilor în fața brutelor. Limbajul învingătorului constă în a spune: am dreptate fiindcă sunt cel mai puternic. Limbajul victimei inversează enunțul: slăbiciunea mea îmi e și armă, și lege. În această victimă rezidă o anumită transcendență, un soi de sacralitate: rana sa este a mea, starea mizerabilă de care dă dovadă îmi poruncește să-i vin în ajutor.

Știm că această cvasidivinitate a vulnerabilului constituie apanajul civilizației. Suntem legatarii revoluției hristice și în ce are aceasta mai bun, dar și în ce are mai rău. În decursul ultimelor două milenii, deseori împotriva opiniei Bisericilor, această revoluție a dat consistență drepturilor femeilor, copiilor, exploataților, sclavilor, colonizaților. Numai că pe invenția asta s-a grefat o strategie derivată: victimizarea, care se regăsește și în ierarhia statelor, și între indivizi. Aceasta pare mai puternică în țările bogate, dedicate fericirii materiale și structural nesatisfăcute de soarta lor. Panteonul nostru nu este alcătuit decât din împovărați ori copleșiți. Doar aceștia ne pot trezi simpatia și descoperim zilnic alte noi astfel de exemple. Aceasta este marea noastră pasiune democratică: până și privilegiații țin să joace rolul celor blestemați. Libertatea, capacitatea proprie fiecăruia de a-și orienta viața așa cum crede de

cuviință înseamnă mai ales permisiunea acordată tuturor de a-și plânge soarta.

Respectă-mi suferința

Cuvântul victimă e polisemantic: a fi ținta unui furt sau a unui viol, a unui accident sau a torturilor nu e același lucru. În acest domeniu însă drumul către extreme este rapid și favorizează confuzia. Fiecare preferă să se așeze în rândul celor mai loviți de soartă. „Respectați-mi suferința“, cer indivizii. „Dovediți-ne că suferiți“, pretind statul, sistemul de asigurări, opinia publică, mass-media. Ce e de făcut cu aceia care nu suferă nici îndestul, nici prea puțin, cu majoritatea adică? În mod tradițional, statutul de victimă se obținea din partea istoricului sau a justiției: primul descria realitatea masacrelor, tribunalele confirmau respectiva realitate și astfel se ajungea la consecințe. Urma timpul îndelungat al recunoașterii, deseori consacrată de state ori guverne prin ceremonii oficiale. În zilele noastre însă, într-o epocă a nerăbdării amplificate prin rețelele sociale, se dorește autoîncoronarea martirului prin accelerarea procesului: vedeți, de exemplu, acele *grievance studies*[3] din SUA, acele departamente universitare ale plângerilor și revendicărilor referitoare la tot soiul de categorii, supraponderali, femei, minorități, persoane queer, trans, lesbiene etc., categorii care își asumă titlul

de „defavorizate" cu de la sine putere. Armeni, deportați, sclavi, colonizați, *harkis*[*], homosexuali s-au străduit din greu să fie recunoscuți. Astăzi, însă, nu mai avem curajul de a aștepta, vrem să accedem instantaneu la titlul de damnat. Ce înseamnă (auto)victimizarea? O identitate narativă pe care ne-o atribuim și a cărei confirmare o așteptăm de la ceilalți. Se constituie într-o *patologie a recunoașterii*, în voința de a fi identificat fără a fi obligat să te mai prezinți.

Intensa reverie eroică a secolelor XIX și XX este înlocuită prin intensa reverie a statutului de victimă din secolul XXI. Aceasta se naște din trei răsturnări de situație: căutarea frenetică a fericirii se transformă în obsesia frenetică a nefericirii. Suferința anexează imperiului ei teritorii tot mai întinse, inclusiv din domenii care nu țineau de jurisdicția sa. În sfârșit, făgăduința democratică, mereu încălcată, exacerbează insatisfacția și instalează lamentația în centrul psihicului contemporan. Într-un cuvânt, ideologia statutului de victimă păcătuiește de trei ori: discreditează stoicismul spontan al fiecăruia în fața răului. Schimbă ordinea priorităților: sub drapelul protejării celor vulnerabili, multiplică fraudulos false victime care fac să dispară autenticii damnați. În sfârșit, devine alibiul ucigașilor care se ascund sub această costumație vrednică de milă, pentru a-și comite crimele teribile.

Alegerea blestemată

Cândva, victima, bărbat sau femeie, era sacrificată prin foc, spânzurare, linșaj pentru a reconcilia o comunitate sfâșiată. Era ucisă și uneori sanctificată. În zilele noastre e invers: este mai întâi sanctificată și mai apoi măcelărită. După 1945 și Holocaust, figura evreului a fost ridicată pe un piedestal, apoi dărâmată, când a devenit figura israelianului acuzat de toate relele, de colonialism, rasism, imperialism. Alegerea binecuvântată a devenit blestem: din model, evreul a ajuns rivalul care trebuie eliminat pentru a i se lua locul.

La scară mondială, se desfășoară o competiție a disperărilor care trebuie să urle una mai tare decât celelalte. Fraternității celor prăbușiți îi răspunde cacofonia jelitorilor care valorizează figura martirului și alimentează aceste două mari pasiuni care sunt răzbunarea și resentimentul. Supremațiști albi sau negri, islamiști radicali, machiști triști, neofeministe turbate, ecologiști furioși, slavofili revanșarzi, neootomani vindicativi, fiecare se prevalează de o glorie sau de un dezastru din trecut pentru a-și acuza acum dușmanii. Câte imperii pierdute — Rusia, Turcia, Iran, China — nu se garnisesc cu podoabele damnatului pentru a se deda fără stavile pretențiilor de recucerire? Panta naturală pe care alunecă orice persecutat, odată ajuns la putere, este aceea prin care se metamorfozează

în persecutor. *Victimizarea e războinică*: cu cât este deplâns mai tare propriul caz, cu atât individul se simte mai îndreptățit să-i pedepsească pe cei pe care îi desemnează drept dușmani. Lacrimile sunt umflate de mânie și de animozitate.

Grija față de cei umiliți constituie măreția umanismului. Victimizarea ca șantajare a celuilalt este inversul acestui progres. Ultimul său stadiu este eliminarea adevăraților nefericiți, în folosul unor paria de carnaval, a căror unică particularitate este aceea că posedă rețelele și notorietatea ce le permit să se impună. Aceștia se împodobesc cu limbajul oprimaților, pentru a le uzurpa poziția. Intră într-un război al cuvintelor, le iau ostatice, le răpesc. De la un capăt la celălalt al scării sociale, fiecare își flutură brevetul de damnat, care îl ridică deasupra semenilor. Stranie figură a nefericitului de meserie, care colcăie prin țările noastre, traversând toate clasele sociale. Și atunci cum să mai distingi falsificatorii, trișorii de ceilalți?

Trei părți alcătuiesc eseul de față. În prima, studiem cum a fost cu putință ca mesajul epocii Luminilor și al Revoluției, cel al unei lumi mai bune scăpate de fatalism și de fanatism, să ducă la o societate a lacrimilor și a fragilității, adică la demisie. În a doua, cum de statutul de paria permite deținerea potențială a tuturor drepturilor, mai ales a aceluia de a acuza și oprima în numele propriei răni. În ultima parte, urmărim două figuri: pe cea a călăului și pe cea a eroului. Și eroul, și victima generează unanimitate, fiecare în felul său, cel dintâi redând încrederea societăților căzute pradă incertitudinii, cea de-a

doua reîntemeind contractul social prin intermediul rănilor sale. Și unul, și celălalt au nevoie de un public care să-i legitimeze. Ne îndopăm cu nefericiți, după cum exaltăm vitejii care ne fac să ne simțim confortabil cu propria noastră imagine. Dar ne îndopăm, pe cât de îngroziți, pe atât de fascinați, și cu monștri care ucid din sadism ori se deghizează în martiri pentru a-și săvârși faptele abominabile.

De ce este solul victimizărilor atât de fertil? În Occidentul hedonist, suferința a ajuns, paradoxal, o nouă sacralitate care te înlemnește. Cândva era destinul comun al condiției umane; de acum este un pașaport arătat peste tot pentru impresionarea contemporanilor, conferindu-ți o identitate de împrumut, transformându-te în ființă excepțională, care se poate pune în valoare, fără cine știe ce cheltuială, pe scena publică. Acesta este mesajul epocii noastre: sunteți cu toții niște dezmoșteniți și aveți dreptul să vă plângeți de milă. Visul suprem ar fi să devii martir fără să fi suferit vreodată de altceva în afara nefericirii de a fi fost născut într-o bună zi.

---

* Membru al unei *harka*, formațiune paramilitară profranceză din timpul războiului din Algeria, din anii 1957–1962, musulman, antiindependentist, stabilit în Franța începând din 1962, după câștigarea războiului de către algerieni (*N.t.*).

Partea întâi

În fața nefericirii

Capitolul 1
„Într-o zi totul va fi bine, în asta nădăjduim“[1]

Nimeni nu suferă inutil.
Sfântul AUGUSTIN

Perioada de pe la sfârșitul secolului al XVI-lea până la începutul secolului al XVIII-lea a fost una greu de suportat ca nivel al suferinței, dacă e să credem informațiile venite dinspre elitele sale. În secolele al XVI-lea și al XVII-lea, bogate în nenorociri, trebuia să faci tot ce puteai pentru a le suporta, ba chiar pentru a le exprima. Toată grija existenței, scurtă la vremea aceea — treizeci și cinci de ani pentru prinți și nobilime, douăzeci și șapte pentru restul populației, cu excepții remarcabile de la individ la individ (Ludovic al XIV-lea a trăit aproape șaptezeci și șapte de ani) —, era să te pregătești pentru moarte. Adică să te confrunți cu Judecătorul suprem și să-ți speli păcatele. În vremea în care Europa era majoritar creștină, frica de damnare prevala în fața celei de moarte: aceasta din urmă trebuia să fie o trecere către fericirea divină ori către

flăcările iadului. Secolul al XVII-lea abundă în texte admirabile despre necesitatea, pentru credincios, de a întâmpina nenorocirea, probă a purificării interioare, și de a se pregăti pentru Marea Plecare. În timp ce pentru greci și romani, suferința era o inevitabilă fatalitate, pentru cei dintâi creștini este răscumpărarea căderii din rai, plata pentru păcatul originar. Soarta e nedreaptă, răul lovește la întâmplare nevinovații și copiii, dar, ca în *Cartea lui Iov,* Dumnezeu va aduce fericirea celor merituoși[2]. Moartea nu este un sfârșit, ci o punte către necunoscutul Judecății de Apoi.

Plata păcatului

Din fericire, Dumnezeu și-a dăruit fiul unic pentru a elibera omenirea de rău și de moarte. Patimile lui Hristos devin narațiunea fondatoare a credinței: fiecare credincios, prin suferință, participă la rândul lui la această epopee și găsește în Iisus o călăuză și un prieten care îl ajută. Pe cruce, țintuit ca un tâlhar, fiul lui Dumnezeu privește moartea în față și o doboară prin speranța Învierii. Cu această condiție, suferința devine un aliat, este eșecul care duce la victorie, spune Martin Luther, căci suferința ne confirmă decăderea, dar și posibila înălțare.

Creștinismul recuză în felul acesta și eroismul aristocratic, disprețuitor față de cei sărmani, dar și morala stoică, aceea care recomandă suportarea doliului și a maladiilor fără un suspin. Aceasta din urmă merge până la a invita înțeleptul să suporte tortura și sfârtecarea cu un

zâmbet: până și în taurul lui Phalaris, de la Agrigento, din Sicilia, o sculptură dintr-un aliaj de cupru și bronz, goală pe dinăuntru, încinsă la roșu, în care erau închiși cei torturați, înțeleptul se presupunea că rămânea bucuros, trecând peste chinurile atroce. Blaise Pascal va biciui insolența lui Epictet sau a lui Marc Aureliu, în care va vedea o crimă majoră: afirmarea unei libertăți omenești, inconștientă de propria-i sterilitate. După părerea lui, calvarul trebuie mărturisit și, din străfundurile prăbușirii, trebuie urcat până la Creator. „Nimeni nu e lipsit de păcat înaintea lui Dumnezeu, nici măcar un copil care nu are mai mult de o zi de viață pe pământ“, scria Sfântul Augustin în *Confesiunile* sale. Bisericile vor dezvolta o preocupare absolut reală pentru nefericiți, laolaltă cu lăcomia pentru nenorocire. Fapt dovedit de estetica supliciilor și a sângelui într-o anumită latură a catolicismului, mai ales în cel spaniol, de gustul pentru corpul dezmembrat și de facultatea proprie acestui monoteism de a fi una dintre cele mai mari fabrici de martiri (depășită în zilele noastre de islam, care a produs șahizii[3], cunoscuți și sub numele de teroriști).

Numai că nenorocirea pierde, în relatarea evanghelică, ceea ce are mai teribil în ea: gratuitatea. Căci există un sens și toate religiile sunt saturate de sens, neexistând decât pentru a face mai suportabile durerea, doliul, dispariția, înscriindu-le într-un plan superior. Budismul, prin noțiunea de karma, face din nenorocirea de acum rezultatul greșelilor comise în viețile anterioare. Conform formulei consacrate, săgețile pe care le-am tras cândva se întorc

asupra noastră ca o dreaptă răsplată a trecutelor noastre păcate. Concepție crudă (fiecare dintre noi își merită soarta, mai ales cei mai săraci), dar eminamente consolatoare. O justiție imanentă sancționează împărțirea, încă de la naștere, în dezavantajați și favorizați. În așa fel încât există în hinduism și în budism, de altfel foarte diferite (ultimul nu recunoaște castele), două soiuri de mântuire: una înlăuntrul lumii, care permite ameliorarea din generație în generație, și una în afara lumii, în care se scapă de blestematul ciclu al renașterilor. Odată cu creștinismul, suferința devine un mister în plină lumină, care trebuie descifrat suferind tu însuți. Teologii se vor întrece în cazuistică pentru a legitima existența durerii, bolilor, morții copiilor, fără a aduce atingere bunătății lui Dumnezeu.

Valea plângerii, valea trandafirilor

E de crezut că acest dispozitiv de justificare a nenorocirii nu era chiar atât de convingător din moment ce, cu timpul, a fost luat drept un breviar al resemnării. Progresul agriculturii, diversificarea alimentară inclusiv pentru cei mai săraci, descoperirea alcaloizilor și a opiaceelor pentru alinarea tulburărilor fizice, ceea ce a dus la primele controverse ale medicilor în legătură cu opiul[4], au înlăturat afabulațiile preoților legate de durere ca necesară pedeapsă divină. La ieșirea din Evul Mediu, și-a croit drum prin Europa o

sălbatică voință de a trăi și de a scăpa de fatalitatea durerii. Dacă devenea posibil, cu ajutorul câtorva picături de laudanum, să fie alungată o suferință greu de suportat sau să fie resimțită o binefăcătoare torpoare, atunci predicile despre dreapta pedeapsă răsunau în gol. În fapt, algofilia creștină este recuzată. Cel mai mare binefăcător al omenirii rămâne John Collins Warren care a inventat, în 1846, în Statele Unite, anestezia cu eter.

La granița dintre secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, Epoca Luminilor și-a propus ceva simplu: să înlocuiască obsesia mântuirii cu preocuparea pentru fericire, să se smulgă din ghearele mizerabile ale nefericirii și ale arbitrariului care caracterizează vremea de dinainte de Revoluție. Viața nu este decât o vale a plângerii, dar este cu putință ca această lume să fie transformată într-o grădină fertilă și surâzătoare. Chiar dacă Răul persistă, ne este permis să desființăm multe dintre relele inutile, care au strivit oamenii veacuri de-a rândul. Ideea progresului o înlocuiește pe aceea a eternității, viitorul devine refugiu pentru speranță, loc al reconcilierii omului cu sine însuși. „Într-o zi totul va fi bine, iată care ne este nădejdea; totul e bine-n ziua de azi, iată iluzia“ (Voltaire). Această mutație a sensibilităților se va extinde totodată și către suferința animală, în cadrul dezbaterii publice, odată cu teoria „lanțului ființelor“ care postulează înrudirea dintre toate cele vii. Filosofia senzualistă a lui Condillac așază animalele într-o comunitate de destin cu oamenii: „Să conchidem că, dacă animalele simt, atunci simt la fel ca noi“.[5] Suferințele provocate de luptele dintre animale, de castrarea cailor, de

brutalitatea abatoarelor și a vânătorii, de cuștile în care sunt închise animalele sălbatice în menajerii vor genera puțin câte puțin o autentică religie a compasiunii față de frații noștri inferiori, cu atât mai mult cu cât oamenii se atașează de câteva specii domestice, față de care dovedesc o adevărată afecțiune, egală cu aceea pentru ceilalți membri ai familiei.

În conceptul de progres converg fericirile individuale și colective despre care depune mărturie utilitarismul anglo-saxon ce pretinde că pune fericirea în serviciul speciei umane. Dacă le vom consacra întreaga noastră energie, calamitățile care ne lovesc azi vor dispărea mâine. Drumul spiritului omenesc poate fi lent ori accelerat, dar este mereu infailibil. Numai că pământul făgăduinței, acela din viitor, dăinuie ca pământ compromis de lumea veche, cu care seamănă în mod straniu. Progresul este o ambiție echivocă: întreține speranța reușitei acolo unde generațiile anterioare au eșuat, dar lasă Edenul pentru mai târziu. Nefericirea nu dispare, doar își schimbă locul. Mâine redevine eterna categorie a speranței. Am pierdut șirul doctrinelor seculare care recomandă răbdarea înainte de sosirea societății perfecte. Nici vorbă de triumf al spiritului la Hegel, nici vorbă de revoluție proletară la Marx, fără o îndelungată perioadă de frământări sângeroase, de războaie de toate felurile. Mai binele țâșnește în istorie din haos, violența este marea moașă a viitorului. Nietzsche nu rămâne nici el mai prejos exaltând cruzimea, hoardele barbare, pentru a ameliora specia omenească prin selectarea celor mai tari. Tot atâtea doctrine pentru care răul este un

moment necesar al binelui: în fiece calamitate lucrează o rațiune secretă. Cele mai înfiorătoare orori la care sunt supuși oamenii ar trebui să contribuie la înflorirea lor. Urmașii laici ai catolicismului susțin zgomotos altarul durerii. Societățile noastre se cred decreștinate, dar patimile rămân cele din creștinism: omul religios nu se întoarce, fiindcă nu a dispărut niciodată, ci stă ascuns ca jăraticul mocnit sub proclamațiile noastre laice.

Începutul secolului XXI în Europa a văzut înmulțindu-se promisiunile răsunătoare. Fiecare epocă își laudă îngâmfată capacitățile de a rezolva crizele care au precedat-o. Epoca digitală, cu tot cu profeții ei miliardari, cu marii preoți ai nemuririi și ai inteligenței artificiale, nu rămâne nici ea datoare în acest sens. Cel de-al treilea mileniu ar fi trebuit abordat de o omenire regenerată și purificată, sigură că a depistat ultimii germeni ai infernului. Moartea, bolile, bătrânețea ar fi trebuit măturate din drum ca niște arhaisme. Numai că beției transumaniste i-a urmat mahmureala Covidului și mortalitatea sporită a acestei perioade, care subliniază limitele medicinei. Sfârșitul istoriei conjugat cu dezvoltarea demografică și binefacerile pieței ar fi trebuit să propulseze viitorul omenirii pe noi culmi. Europa ar fi fost unicul spațiu în care tragedia nu și-ar mai fi găsit locul, conform cuvintelor profunde ale lui Susan Sontag, rostite în timpul războiului din fosta Iugoslavie. Deceniu după deceniu, revin aceleași promisiuni deșarte, aceleași vechi speranțe, ce revin la început de secol XXI în oglindă cu prevestirile apocaliptice ale grupurilor milenariste despre sfârșitul lumii.

Ebrietatea utopicilor nu are ca egal decăt groaza catastrofiștilor.

Sindromul bobului de mazăre

Optimismul marilor filosofi ai istoriei a fost spulberat, în Occident, cel puțin, de acumularea de conflicte, genocide, exterminări în masă care au făcut omul să fie mai ezitant în fața scopurilor ultime ale Istoriei. Omenirea a început dintr-odată să se deteste, după atâtea crime abominabile, și nu mai are încredere în propriile sale resurse. Pare să evolueze în același timp către tot ce poate fi mai rău și către tot ce poate fi mai bun. Încrederea în viitor devine șovăitoare, cel puțin în Occident. Cu atât mai mult cu cât democrația constituie prin excelență regimul instabilității legale, alimentănd o sete pe care nu o poate potoli, ascuțind tensiunile, exacerbând rivalitățile. Hrană îi sunt indignarea, revolta, dar și invidia, gelozia. Democrația face din fiecare dintre noi un cetățean amețit mai degrabă de bunurile pe care nu le are decât de cele pe care le-a achiziționat. Prosperitatea unora alimentează o gelozie permanentă, bazată pe comparație inclusiv între cei care o duc foarte bine. Marx scria: „Dacă o casă este mare sau mică, atâta vreme cât casele din jur sunt de aceeași dimensiune, satisface tot ceea ce, din punct de vedere social, se cere unei locuințe. Dar dacă alături se ridică un palat, acea căsuță se chircește, până nu mai rămâne decât o

colibă". Frustrarea este cu atât mai puternică cu cât națiunilor dezvoltate le este deja asigurat un anume confort, avantaj pe care acestea se tem clipă de clipă să nu cumva să-l piardă. Ceea ce se credea a fi eliminat continuă să ne sfideze: noi epidemii ne decimează, războaiele își fac din nou apariția, fenomene climatice extreme devastează cămpurile, sălbăticirea cetățenilor renaște în societăți pe care le credeam liniștite.

Noi, europenii și americanii secolului XXI, am ajuns hipersensibili și la cea mai neînsemnată neplăcere. Suntem atinși cu toții de sindromul prințesei cu-al ei bob de mazăre[6], personajul lui Andersen care face o noapte albă din cauza bobiței strecurate sub salteaua ei. Emotivitatea ne sporește pe măsură ce medicina ne ameliorează condițiile de viață. În general, mitologia victimizării este explicată prin decalajul dintre făgăduințele modernității și rezultatele ei. Și dacă ar fi invers? Dacă reușitele incontestabile ale științei și ale industriei sunt cele care ne-au zgândărit peste măsură nerăbdarea? Au fost învinse atâtea rele, au fost suprimate atâtea nedreptăți, încât ne mirăm că nu pot fi făcute toate să dispară imediat. Starea civilizației naște fără să vrea tot atâtea suferințe pe câte alină, determinând un conflict între aspirații și realitate, situație ce poate genera decepție. Decretând bunăstarea și sănătatea drept normă minimală, lipsa acestora devine inacceptabilă. Și atunci orice ne contrazice poftele devine sursă de disconfort: facem tot ce putem pentru a avea o soartă din ce în ce mai bună, cu riscul de a ne ridica micile noastre necazuri la rang de

privațiuni intolerabile. Alergia la tracasări crește pe măsură ce perspectiva de a le anula sporește.

* * *

Invers decât creștinismul, care nu și-a propus niciodată să facă să dispară răul de pe fața pământului — „degeaba, of, voi, oamenilor, căutați în voi înșivă leacul pentru necazurile voastre", zice Pascal —, cele două revoluții, cea americană și cea franceză, călăuzite de drepturile omului, au avut ambiția de a regenera specia umană cu ajutorul conjugat al cunoașterii, industriei și emancipării. Ar fi trebuit, cu timpul, să se poată pune capăt aproape tuturor relelor, foametei, sărăciei, superstiției. Numai că, vai, nu există progres, ci progrese localizate, și acestea echivoce, producătoare de regresie, de pagube majore. Cum să-ți mai dorești cuminecătura productivismului și a scientismului, ale căror ravagii sunt evidente, ca să nu mai amintim „accidentele" numite criza vacii nebune, a azbestului, a sângelui contaminat, a Levothyroxului, a fentanilului[**]? Evoluțiile incontestabile de trei secole încoace sunt plătite cu terifiante mișcări de recul: fiecare cucerire este totodată o înfrângere, fiecare demonstrație de forță, o recunoaștere a slăbiciunii.

* * *

Ar fi totuși o greșeală să spunem că a murit credința noastră în progres. Până și opozantul cel mai înverșunat al ideii înghite câte un analgezic imediat ce se simte rău sau se supune bisturiului chirurgului dacă viața îi este pusă în

pericol. Cel mai bun remediu pentru daunele unui anumit progres este un alt progres care va corecta defectele celui dinainte. Omului supus al creștinismului, omului arogant al modernității le urmează omul perplex din ziua de azi. Am ajuns niște credincioși lipsiți de iluzii, care aspiră la propășire controlată sau localizată.

Să eliminăm răul?

Oamenii modernității au cochetat uneori cu voința nebunească de a elimina tulburările de orice natură, de a considera suferința nulă și neavenită sau de a o trece sub tăcere. Filosoful Alain, în ale sale *Propos sur le bonheur* (1925), vedea în igienă și în gimnastică remediile cele mai bune pentru durere. Îl ironiza pe Pascal cel înfricoșat de liniștea spațiilor infinite, asigurându-ne că, fără îndoială, răcise stând la fereastră[7]. Pentru el, bolile mortale, chiar și războaiele, proveneau dintr-o lacună educațională: trebuie să înveți să fii fericit, este o datorie ce ține de politețe. Serenitatea este o obligație perturbată uneori de spirite răufăcătoare: așa stau lucrurile cu ostilitatea dintre Germania și Franța, „doi copii voinici ațâțați și scoși din fire de o mână de puști răutăcioși"[8]. Cât despre cel care merge la ghilotină în căruță, acela nu are decât să numere hopurile din drum pentru a-și muta gândul de la fatala scadență! Istoricul Philippe Ariès observa că doliul și tristețea au devenit în Occident, după război, activități solitare, la fel ca masturbarea[9]. Dacă dispariția celor apropiați încă ne

îndurerează, datinile funerare dedicate supraviețuitorilor au dispărut. Moartea nu mai este un eveniment al vieții, cu excepția momentelor în care lovește un personaj de primă importanță precum regina Elisabeta a Angliei (septembrie 2022), care a impresionat lumea-ntreagă, inclusiv Franța; timp de trei săptămâni pur și simplu am împrumutat regina Marii Britanii pentru a regăsi fastul monarhic. Notițele-necrolog din reviste sunt cu atât mai devorate cu cât ating o zonă cvasiinterzisă. Nu se mai poartă însemnele doliului și nici veșminte de culoare închisă, funeraliile pot fi urmărite pe internet, suferința rămâne de domeniul privat, decesul unui apropiat sau al unei rude nu trebuie să perturbe marșul triumfal al existenței. Se dorește acum instaurarea „morții pozitive", revrăjirea acesteia, dispariția mutrelor de înmormântare[10]; e bine să pleci din lume cu zâmbetul pe buze și chiar îngrijirile paliative, dacă e să ne luăm după publicitatea care li se face, trebuie să fie simpatice, amicale[11]. Și de ce să nu te faci compost, pentru a-ți reduce amprenta ecologică, după cum propune asociația Humo Sapiens[12]?

Hedonismul dominant, dedicat cu totul escamotării negativului, nu face decât să întărească exact ceea ce dorea să disimuleze: omniprezenta teroare a durerii fizice și morale. *Societatea fericirii obligatorii este totodată cea care vorbește în permanență limba disperării.* Printr-o perversă revenire, favorizează extinderea nefericirii care se-ntinde ca pirul. Dacă nu este adevărat că toți oamenii caută fericirea, este în schimb exact că toți țin să fugă de nenoroc.

Antichitatea, prin școlile epicureică sau stoică, urmărea să limiteze suferința prin înțelegerea mecanismului ei, creștinismul o exalta în vederea răscumpărării creaturii; în ceea ce ne privește, trăim mizând pe negarea ei, cu speranța nebună că se va risipi dacă o privăm de orice formă de exprimare publică. Rezultatul: grupurile de dezamăgiți se multiplică exponențial, învinuirile publice ori private nu au fost nicicând la fel de numeroase. Tineretul din țările bogate occidentale a fost caracterizat drept „generația fulg de nea“[13] spre a-i traduce extrema fragilitate. Cohorte de „vulnerabili“ stau la coadă spre a-și împărtăși dezolarea ori spaimele.

O bunăstare tot mai înfloritoare, factor de anxietate?

Chiar am ajuns cu toții niște gingași? Iată ce gândeau numeroși nostalgici ai vremilor demult trecute. Nietzsche, oripilat de umanitarismul veacului său, a împins foarte departe nădejdea într-o ființă omenească modelată cu dalta și ciocanul, ca o bucată de lut bine frământată:

> Disciplinarea suferinței, a marii suferințe — nu știți că numai această disciplinare a generat toate ascensiunile umane de până acum? Acea tensiune proprie stărilor de nefericire, care întărește sufletul și-i dă fiori când vede această

> mare distrugere, inventivitatea și curajul lui în momentele în care suportă, rabdă, interpretează și exploatează nenorocirea și tot ce i-a mai fost atribuit sufletului ca profunzime, mister, disimulare, spirit, viclenie și grandoare — oare nu i-au fost date toate acestea în condiții de suferință, de disciplinare a unei mari suferințe? **14**

Ai crede că citești regulamentul unei case de corecție. Din același unghi de vedere, sociologul britanic de origine maghiară Frank Furedi ironizează organizarea de celule de urgență medico-psihologice la cel mai mic accident sau eveniment mai complicat și subliniază că populațiile din Asia de Sud-Est, victime ale tsunamiului din 2004, nu au avut nevoie de experții trimiși de urgență de forurile internaționale[15]. Totodată pune sub semnul întrebării noua entitate nosologică *post-traumatic stress syndrome* (sindromul stresului posttraumatic), elaborată de psihiatria americană la întoarcerea veteranilor din războiul din Vietnam, care de atunci se aplică descendenților *Shoahului,* dar și persoanelor din fosta Iugoslavie sau din Rwanda[16]. Deja în anii `30 ai secolului XX, apăruse un manifest dolorist ce protesta la adresa „tiraniei celor sănătoși" și a alinării durerii prin tratamente medicale. Totuși, în Franța, lumea medicală a fost multă vreme reticentă în a prescrie morfină, chiar și în cazul bolilor grave. A trebuit să se aștepte până în 2001 pentru ca acest tip de tratament să devină obligatoriu. Este o dezbatere absurdă: se poate în același timp detesta durerea inutilă și celebra puterea

interioară a indivizilor în fața condițiilor vitrege. Între fanfaroni și lași există și alte tipuri de comportament mai îndepărtate de extreme.

În zilele noastre însă mulți consideră călirea, tăcerea, duritatea drept atitudine retrogradă. La cel mai mic accident, mai ales dacă este vorba despre copii, convocăm cohorte de psihologi de teama sechelelor ireversibile. De fiecare dată emoția trece înaintea analizei, prevalând identificarea cu cei în lacrimi. Ceea ce s-a schimbat față de secolele trecute nu este suma flagelurilor care ne fac să suferim, ci starea noastră de spirit față de acestea. Epoca secolelor XVI-XVIII în Europa putea fi pesimistă, mulțumindu-se să confirme dogma păcatului originar: din el decurgeau crime, orori, atrocități, ca dovadă a stigmatului nostru răscumpărat de Dumnezeu. Tragedia începe din Renaștere, cu speranța unei lumi mai bune, lucru ce trece doar în sarcina omului care începe să își contabilizeze eșecurile. Promisiunea de a construi un Eden rațional cu armele Statului-Providență, ale educației și dreptului, rămâne în mod natural nerealizată și deci dezamăgitoare. Orice s-ar face pentru a fi sprijiniți, tot nu e de ajuns, rămân întotdeauna obstacole, piedici. Cu cât se încearcă să ni se facă viața mai ușoară, cu atât dificultățile reziduale par niște ziduri de netrecut. Trăim, mai ales în Franța, unde Statul-Providență e pe cât de obez pe atât de ineficient, într-o așteptare constant relansată și dezamăgitoare. Nu suntem niciodată destul de împliniți, de iubiți, de recompensați: „Suferim din ce în ce mai mult de efectele protecției generalizate“[17] (Jean-François Laé).

Se suferea oare mai puțin pe vremuri?

Societățile noastre se confruntă cu o dilemă permanentă: pentru a elimina nedreptățile, ele încep prin a le numi, cu riscul de a le acorda o consistență nejustificată. Marile noastre mize — promovarea categoriilor defavorizate, grija pentru bunăstare — trebuie să pornească în permanență de la o stare de imperfecțiune pe care o reamintim pentru a o putea depăși mai bine. Opunem mental starea de ieri, deplorabilă, posibilităților zilei de azi, preferabile. Și privim țările sărace sau subdezvoltate ca întruchipând aceste arhaisme pe care nu le mai dorim. Cândva exista o acceptabilitate colectivă a răului, fiindcă remediile erau mai fruste, medicina era rudimentară. Nu existau tratamentele de care beneficiem acum, iar pragul nivelului de toleranță s-a deplasat. Întreaga înțelepciune a lumii se termină în fața unei dureri teribile de dinți sau de altă natură: răul care ne sfâșie pretinde o alinare imediată. Să știi că există un medicament, dar că nu poți beneficia de el e ceva revoltător. Un copil care moare lipsit de îngrijire ține de scandalul absolut. Oamenii au urât dintotdeauna durerea și mulți dintre ei, ne spune istoricul Roselyne Ray, preferau, în secolul al XVI-lea, să-și aștepte moartea decât să fie supuși unei amputări ori ablațiuni (anestezia încă nu exista). Pentru orice suferință, trebuie luată în calcul scara intimă a insuportabilului. Unul dă ochii peste cap dacă i

se ia o dată sânge, altul se lasă tăiat în bucăți fără să clipească. Curajul fizic diferă de la o persoană la alta și pentru fiecare dintre noi în funcție de vârstă. În pofida atrocităților războiului și ale epidemiilor, nimic nu indică faptul că societățile de altădată erau mai călite: erau doar mai resemnate și omul murea mult mai de tânăr[18].

Au existat dintotdeauna exemple ale unei rezistențe de-a dreptul neomenești, ce au încins imaginația tuturor epocilor, precum acel băiețel din Sparta, invocat de Montaigne, care a preferat să-i fie devorat ficatul de o vulpe decât să-și mărturisească hoția (educația tinerilor implica stăpânirea tehnicii furtului), sau acel alpinist american, Aron Ralston, care, în 2003, prinzându-și mâna sub o stâncă, în Utah, și-a tăiat-o de la încheietură pentru a se elibera și a se salva in extremis (se va întoarce acolo după șase luni pentru a împrăștia cenușa bucății amputate, pe care a incinerat-o). Trebuie însă făcută distincția dintre încercările pe care ți le impui tu însuți și cele pe care le suporți împotriva propriei voințe. Soldații lui Napoleon plecând în derută din fața Moscovei, deportații din Germania nazistă sau cei din Gulag s-au văzut supuși unor orori care pe bună dreptate ne înlemnesc.

În opoziție cu aceste dovezi de calvar, statul, în cadrul democrațiilor liberale, ne veghează, ia cetățenii sub aripa lui și îi asigură că națiunea nu-i va uita. Societatea solicitudinii ne protejează de la naștere până la moarte, de dimineața până seara, ne ține de mână, ne îndepărtează de pericole, ne arată drumul drept. Trebuie micșorată la maximum, pentru fiecare, mai ales

în Franța, unde prevalează principiul precauției, expunerea la adversitate. Altfel spus, riscul, „atragerea întâmplătoare a unui rău, cu nădejdea de a obține ceva bun dacă vom scăpa“ (Condillac), este de acum un lucru suspect sau restrâns la activități specifice. Numai că spaima crește pe măsură ce încercăm să ne protejăm de toate pericolele. În domeniul educativ, se știe, copiii prea cocoloșiți sunt incapabili să înfrunte haosul lumii. Caută, la cea mai neînsemnată piedică, sprijinul tatei ori al mamei și se trezesc ca pierduți, incapabili de autonomie. Excesul de protecție îi face vulnerabili. Micile panici ale sufletului de copil sunt normale, iar datoria educatorilor este să fie alături de băieți și de fete spre a-i însoți către maturitate. Copilul merge de la supunere la separare, de la ascultare la emancipare progresivă. Devine propriul său stăpân, prin învățarea noii sale libertăți. Nu e nimic mai exaltant, la orice vârstă, decât să-ți depășești aprehensiunile și să-ți împingi mai departe limitele.

Prin antiteză, această precauție extremă ridicată la rang de principiu politic produce stahanoviști ai efortului sau nebuni ai abisului. Persoane particulare se supun unor suplicii inumane precum traversarea polilor pământului, Atlanticului sau Pacificului pe o coajă de nucă, ascensiuni imposibile ale unor pereți verticali, trecerea peste canioane ori străzi ale orașelor noastre pășind pe o sfoară întinsă, suspendată deasupra golului. Ca să nu mai punem la socoteală trainingurile pentru „fortificarea salariaților“ care sunt supuși încercării mersului pe jăratic, săriturilor cu coarda elastică în

formațiuni delirante uneori, amintind de antrenamentele dure din cadrul trupelor de comando. Sau reality show-urile în care vedem un bărbat sau o femeie, goi, supraviețuind într-o junglă ostilă înarmați doar cu un cuțit, la bunul-plac al șerpilor, tarantulelor și crocodililor[19].

Se alege o „suferință bună“ contra uneia rele și este trăită, de parcă una ar anula-o pe cealaltă, sunt impuse deliberat chinuiri, riscuri care îți dau iluzia de a fi stăpânul, proprietarul propriului destin. Unicele constrângeri la care ținem sunt acelea pe care ni le impunem în vederea unui scop superior, ca o sfidare la adresa finitudinii noastre. Fragilității unei majorități de cetățeni, răsfățată de puterile publice, îi răspunde încăpățânarea unei minorități de cutezători. Între aceste două categorii, individul obișnuit, bărbat sau femeie, tânăr sau bătrân, alege riscuri pe măsura lui, fără a cădea în excesele acelor capete înfierbântate. Numai că nenorocirea lovește întotdeauna pe neprevăzute și ne impune legile sale: chiar și un temerar își poate pierde viața prostește, pe scara locuinței, după ce o viață întreagă a sfidat moartea. Ghinionul nu este acceptat decât dacă îi putem oferi un sens. Nu contează dacă această neșansă are ori nu ultimul cuvânt, cel puțin i-am făcut față până la capăt.

MICI CONSOLĂRI

La caz de necaz, tot ne mai rămâne o mângâiere: comparația. Accidentul din care am scăpat ar fi putut fi mult mai grav. Mi-aș fi putut pierde ambele picioare sau chiar viața. Cancerul

care m-a atins este din fericire vindecabil dacă e depistat la vreme etc. Pun în paralel daunele suferite cu acelea de care chiar mi-ar fi fost frică și mă trezesc aproape mulțumit de soartă. Am scăpat de ce putea fi cel mai rău. Asta încearcă să ne spună, decent, cei care ne iubesc pentru a ne liniști, asta le explicăm când, la rândul lor, cad la pat. Cuvântul care alină este și cel care reechilibrează.

Mijloacele de comunicare în masă sunt un alt vector al consolării: prin intermediul relatărilor despre catastrofe, războaie, inundații, ne dovedim cu un sentiment de jenă că alții sunt mai de plâns decât noi. Cei pe care îi deprimă știrile înfiorătoare nu cunosc această funcție relaxantă a jurnalelor televizate: avem nevoie de haosul de la alții pentru a ne dovedi că soarta noastră nu este, la urma urmelor, chiar atât de crudă. Sentiment meschin, dar reconfortant. Ca acei nefericiți care caută atenția altora ca ei pentru a se simți mai puțin singuri. Fericirea voastră i-ar ofusca. Paralelă ce poate merge până la prostul-gust absolut: dovadă filmul indian *Bawaal*, în regia lui Nitesh Tiwari (2023), în care un cuplu tânăr în criză pleacă în Europa pe urmele Celui de-Al Doilea Război Mondial și se repune pe picioare la Auschwitz, imaginându-se gazat sub dușuri. „Fiecare relație trece prin Auschwitzul ei", spune actrița în plină iluminare.

Suferința noastră este absolută pentru noi, dar o glumă pentru alții. Comparația este o salvgardare psihică. Când ne blestemăm țara, sistemul politic, nu ar strica să ne uităm și la adevăratele dictaturi pentru a înțelege de ce privilegii ne bucurăm. Suntem oare conștienți de

șansa noastră? Ușurare care însă nu ține mult și, abia încheiat acest ping-pong mental, luăm de la capăt litania ieremiadelor noastre. Dacă bucuria e comunicativă și ne dilată la dimensiunile universului, suferința ne închide în țarcul tulburărilor noastre, impermeabil la empatie și milă.

** Din cauză că este cancerigen, chiar dacă un izolator de excepție, azbestul a început să nu mai fie utilizat încă din anii 1970 și apoi a fost complet interzis prin Directiva 1999/77/CE. Levothyroxul este un medicament utilizat în tratarea hipotiroidiilor, care în 2017 a generat inclusiv acționarea în justiție a producătorului german Merk, în problema dozajului modificat al unor componente ale medicamentului; se pare totuși că a fost vorba mai degrabă despre un defect de comunicare cu efect de masă de genul nocebo. Fentanilul este un analgezic opioid deosebit de puternic care poate da dependență (*N.t.*).

Capitolul 2
Confuzia neajunsurilor

E plăcut să te crezi nefericit, când nu ești decât gol și plictisit.

MUSSET, *Confesiunile unui copil al secolului*

Acum o sută de ani, într-o Franță republicană și laică, ieșită din monstruosul Prim Război Mondial, chinul și puterea de a îndura încă mai constituiau normă pentru toți, reprezentând disciplina minimală la care indivizii, bărbați sau femei, trebuiau să se supună pentru a reuși. Trebuia să ai un caracter zdravăn călit, mai ales în clasele populare, pentru a te descurca. Astăzi, condițiile de viață s-au îmbunătățit pentru toți și ne fac mai puțin toleranți în fața încercărilor vieții. Efortul, înverșunarea, ba chiar indispozițiile obișnuite țin de tot ce poate fi mai neplăcut. Nu e simptomatic că fentanilul, drog de sinteză destul de ieftin, fabricat de cartelurile mexicane și, la origine, creat pentru alinarea durerilor bolnavilor de cancer, a ajuns cel mai mortal stupefiant în Statele Unite — 71 030 de decese numai în 2021 —, întrucât combate dispozițiile proaste și depresia[1]? De parcă voința de a desființa orice tracasare ar fi dat într-o euforie fatală. Iată

noutatea tânărului nostru secol XXI: lipsa unei diferențe clare între locurile suferinței și lipsei de suferință. În fiecare zi se nasc răni noi, la care rezistăm tare greu. Diferența este cu deosebire vizibilă între generații, cei în vârstă suportând mai bine loviturile considerate șocante de către tineri: acesta fusese și cazul *baby-boomer*-ilor prin comparație cu părinții lor, care trecuseră prin cel de-al Doilea Război Mondial sau prin războiul din Algeria. Se pare că pentru fiecare generație sensibilitățile se schimbă și redefinesc altfel suferințele și plăcerile.

Efortul nu e totuna cu durerea

O dezbatere divizează stânga, cel puțin de pe vremea lui Karl Marx și a ginerelui acestuia, Paul Lafargue, autorul *Dreptului la lene* (1883), între partizanii muncii ca emancipare și denunțătorii muncii ca alienare. Pentru unii, munca ar fi o valoare de „dreapta", pentru ceilalți aceasta ia parte încă din epoca Luminilor la eliberarea individului care se smulge astfel din ghearele ignoranței. A munci înseamnă a te transforma transformând lumea. În fața acestei viziuni optimiste, mulți reproșează faptul că originea socială sau culoarea pielii constituie piedici de netrecut pentru a practica o meserie convenabilă. Chiar dacă această obiecție a fost respinsă în numeroase lucrări (Gérald Bronner, Arnaud Lacheret[2]), această concepție despre

lume, foarte bourdieusiană, este plasată, la fel ca dreapta conservatoare, sub semnul inexorabilului. Pierre Bourdieu nu era un exemplu de rezistență, ci de fatalitate, și chiar el a spus despre sine că reprezenta cea mai bună respingere a propriului sistem. E straniu cum o anumită stângă maximalistă în exprimare a ajuns, printr-o inversare a premiselor, câmp al fatalismului, căci nu denunță un anumit număr de nedreptăți decât pentru a li se supune mai bine. Întrucât nu se poate schimba totul dintr-odată, mai bine să nu se schimbe absolut nimic. Partidul progresului s-a preschimbat în partidul renunțării, cu tot cu retorica sa incendiară.

A dori să înlături cu orice preț dificultatea înseamnă să sporești riscul de a o amplifica, de a ajunge *fiecare* obsedat de un rău care nu încetează să se extindă pe măsură ce este vânat. O categorie tradițională precum activitatea fizică, altfel decât sub forma sa ludică din sport ori fitness, este respinsă: munca presupunând forță fizică din construcții, salubritate, restaurante sau hoteluri, dar și cea de baby-sitting, pază și protecție, livrări la domiciliu, menaj este lăsată la noi, în Franța, pe seama imigranților. Ce este un imigrant? Cel ce îndeplinește sarcini de așa-zisă joasă condiție, pe care noi nu mai acceptăm să le facem[3]. Când tinerele generații din Franța sau de aiurea solicită un serviciu care să aibă sens, uită, în nobila lor cerere, să ia în considerare meseriile axate pe munca fizică, precum disprețuitele activități care permit străzilor noastre să rămână curate, restaurantelor să funcționeze, copiilor să fie supravegheați. Meseriile grele sunt rezervate străinilor care nu stau să-și mai cântărească

truda și chinul. Este nevoie de sclavi pentru copiii răsfățați cărora nu le place să se murdărească pe mâini, dar care, în același timp, își proclamă solidaritatea cu „exploatații“, mai ales atunci când alegerea profesiunii merge mână-n mână cu decizia de a nu face copii, pentru a nu-și sacrifica nimic din confort. Cicero avertizase deja să nu fie confundate efortul și durerea, primul constând în îndeplinirea unei munci grele, cea de-a doua, în șocul dur ce zguduie sensibilitatea[4].

Alergia la constrângeri

De ce ne repugnă obligațiile, începând cu aceea de a munci? Cetățeanul democrațiilor moderne este în același timp un copil-rege care a beneficiat de o educație mai degrabă liberală și un client-monarh ale cărui dorințe sunt binecuvântate în sfera comercială. Părinții noștri trăiau sub domnia așteptării și a bucuriei amânate. Începând din 1968, nu mai cunoaștem decât satisfacția multiplă și instantanee, accelerată de mutația digitală. Individul democratic nu mai tolerează nici frustrarea, nici răbdarea (acestea sunt o jignire pentru el), rămânând până la maturitate „Majestatea Sa Bebelușul“, căruia i se cuvine totul, imediat, așa cum a arătat Sigmund Freud. Dreptul de a avea drepturi se preschimbă în dreptul de a avea toate drepturile, acestea confundându-se cu bunul meu

plac: orice limitare sau refuz face din mine o victimă și îmi legitimează furia[5]. Cetățeanul ideal, în același timp „legislator și subiect", pentru a folosi termenii lui Kant, trăiește ca pe ceva firesc divorțul dintre drepturi și îndatoriri: acestea din urmă, generând un venit minimal, sunt resimțite ca noi abuzuri. Formula democratică, atât de frumoasă, dar atât de vagă, *Libertate, egalitate, fraternitate*, îndreptățește toate speranțele și alimentează toate exasperările[6]. Suntem niște bătrâni adolescenți rebeli pe care îi irită și cea mai mică constrângere și care confundă obligațiile cu niște lanțuri intolerabile. De unde și preferința contemporanilor noștri, cel puțin în Franța, însă tendința se vede că e la fel și în Statele Unite, de a reduce la maximum săptămăna de lucru, dacă se poate obținând același salariu; dar și aversiunea spontană față de orice politică de limitare care invită, de exemplu, la reducerea vitezei automobilelor, la stabilirea în orașe a unor zone cu emisii poluante reduse, care ar aduce penalități pentru mașinile vechi. Amintirea insurecției Vestelor Galbene, din 2019, este prea proaspătă pentru a se mai atinge cineva de un mijloc de transport ce rămâne esențial pentru o majoritate a populației. A interzice ceva în democrație, fără un îndelungat travaliu pedagogic prealabil, aduce a sinucidere politică. Este un fapt uitat, dar obligativitatea centurii de siguranță a trezit la vremea ei controverse furibunde.

Până și studiul este uneori asimilat opresiunii. Dorind să îndepărteze de micuții noștri orice formă de vexațiune, școala, după anii 1970, a

renunțat deseori să mai instruiască: notele echivalează cu o violență intolerabilă, deci au fost înlocuite cu litere la fel de punitive; elevii trebuie ajutați să se dezvolte, nu să li se bage pe gât cunoștințe inutile. Iar când li se predau clasicii, trebuie să fie ținuți departe de dificultățile de limbă, de piedicile anacronismelor, de formulele bombastice, fără a uita de reprezentările degradante ale femeilor sau ale minorităților, pentru a nu le răni sufletul fragil. Rezultatul: nivelul scade, analfabetismul progresează, școlile private, care încă mai privilegiază grija pentru excelență și competiție, înfloresc. Această suspiciune față de muncă provine în primul rând dintr-un hedonism dominant, care detestă asiduitatea. Cel ce se străduie este văzut ca un muncitor jenant, fără vreo legătură cu talentul: de multă vreme, mitul trândavului genial e scuza care le vine mănușă elevilor delăsători. Aceștia pierd examenele, dar vor sfârși în deplină glorie. În fine, cultura facilului triumfă, favorizată de noile meserii de pe net, de bloggerițe, youtuberi, instagrameri, influencerițe care nu au nevoie de alte competențe în afara unui fizic agreabil, a volubilității și talentului de a ieși în public. Acest mod de a câștiga banii cu ușurință face ca munca grea, cercetarea aprofundată, dar plătită pe sponci, să fie devalorizate. Și totuși numai perseverența și concentrarea permit progresul. Suntem ființe imperfecte, deci perfectibile, după cum bine știa Rousseau, mereu tinzând către dezvoltarea de sine. Din acest punct de vedere nu există educație care să nu fie durere, extindere a propriului spirit care să ocolească

necunoscutul. Învățarea oricărei noi discipline, matematică, fizică, muzică, limbă străină, este încă un act violent la care este supus copilul smuls din coconul călduț al ignoranței. Și dacă extinderea de sine dovedește o bucurie îmbătătoare, aceasta se întâmplă cu prețul încorporării unor întregi bucăți dintr-un univers necunoscut.

Visului pueril al unei existențe în care scopurile cele mai înalte pot fi atinse fără vreo dificultate trebuie să i se răspundă că prea multă ușurință ucide plăcerea, în clipa în care condimentul rezistenței se evaporă. Pentru ca satisfacția de a trăi să fie completă, trebuie să străbați căi de ani și ani, să îți coci îndelung proiectele, să eviți scurtăturile facile. Să nu-i zicem suferință lucrului care nu e încheiat, ci mai degrabă întâmplare de bun augur, surpriză fericită, norocul fiecăruia de a putea lucra pentru a fi mai bun. Avem nevoie de încercări la care să fim supuși pentru a ne reîncărca forțele, chiar dacă în același timp acestea ne contrariază. Obstacolul care pe unii îi descurajează pe alții îi provoacă. Când lovitura suferită se îndepărtează de chinurile obișnuite ale condiției umane, generează nemulțumire: să îmbătrânești este o fatalitate nefericită, nu o infamie care ar merita despăgubiri sau un proces împotriva statului (chiar dacă un olandez a făcut plângere împotriva guvernului țării sale, în 2018, motivând că vârsta care îi apărea în actele de stare civilă îl dezavantaja pe plan profesional și amoros). Durerea a fost dintotdeauna un cod în diferite societăți, dar acest cod nu încetează să se

modifice în funcție de perioadă. Claritatea nefericirii, dacă a existat vreodată, a dispărut, limita dintre normal și patologic nu încetează să fluctueze. Riscul fiind să ne pierdem simțul proporțiilor, să confundăm decepții punctuale cu calamități de nedepășit.

Să-ți plângi de milă

În loc să se întreacă în excelență, în talent, bărbații și femeile din societatea noastră o fac prea adesea prin etalarea necazurilor, făcându-și un titlu de glorie din a se numi obiectul unor înfricoșătoare tulburări. În Statele Unite, de exemplu, „disertația despre traumă“ este foarte des întâlnită la intrarea în universitate. Fiecare student trebuie să scrie un eseu, destul de original pentru a reține atenția examinatorilor excedați, în care să relateze încercările prin care a trecut în decursul anteriorului ciclu educativ, mai ales dacă aparține unei minorități. Aparent, un exercițiu de ucenicie într-ale maturității, care pune în valoare aptitudinile și talentele, transformând viața fiecăruia într-un roman al cărui erou devine: se construiește un narcisism pozitiv, alcătuit din calm interior și încredere în sine. Numeroși candidați însă mărturisesc că trebuie să sape adânc în memorie pentru a dezgropa vreun șoc care să-i fi zguduit sau să scoată în evidență cine știe ce incident. Nu le mai place nici să fie reduși la „rasă“, adică să-și expună ceea ce e mai impersonal în ei, caracteristicile etnice sau culoarea pielii, în loc

să-și pună în valoare unicitatea, însușirea aceea care doar lor le aparține[7]. Trebuie deci să amplifice ofensele pentru a fi luați în serios. Cam ca în cadrul spovedaniei catolice, în care se inventează păcate pentru ca preotul confesor să fie mulțumit. Cu următoarea consecință: în loc să fie încurajați, candidații sunt transformați în ființe marcate de propriile tribulații, nicidecum libere, tinzând către un țel. Eul cel bun devine un eu chinuit, niciodată un eu cuceritor. Cum să descoperi în tine noi forțe dacă ești în permanență constrâns să îți cultivi vulnerabilitățile? Trecutul ne leagă de propriile determinisme, nu este o trambulină către un viitor de clădit. Durerea devine scena obligatorie unde fiecare se întrece cu ceilalți în expunerea amărăciunilor.

Suferința vinde mai bine decât sexul. Uitați-vă la acele *misery memoirs* (2007), autoficțiuni lacrimogene în care intră în competiție mărturisiri prin care fiecare își povestește jeluindu-se propriul caz, pentru ca persoanei care a provocat necazul să i se facă milă. Autorii, bărbați sau femei, descriu lovituri, abuzuri sexuale, sărăcie, părinți alcoolici și violenți de pe urma cărora au avut de suferit. Genul e departe de a fi ceva nou, din moment ce a ieșit la iveală în Europa, în secolul al XVIII-lea, în literatura sentimentală din Anglia și Franța, de care își bătea joc marchizul de Sade. Romanul relelor tratamente la care este supus copilul cunoaște tiraje enorme și influențează justiția. În aceste opere supuse unui cod foarte strict, efectele trebuie dozate pentru a nu aluneca din milă în ridicol, „arta fiind să te

pictezi în culorile victimei, vânzându-te însă ca supraviețuitor" (John Crace). Un cancer în fază terminală nu ar avea șansa de a emoționa decât dacă mori, caz în care nu vei mai putea însă profita de propriul succes[8]. Tendință care sterilizează fecunditatea literaturii: când aceasta se reduce la confesiuni, toate semănând între ele, nu mai este creație, ci simplă nosografie, denominare a stărilor dureroase. Fiecare, în nișa lui, intonează mica sa lamentație convențională. Dacă ar fi fost de ajuns să suferi pentru a avea talent, chestia asta s-ar fi aflat!

Pe bună dreptate, nimic nu admiră societatea mai mult decât un bărbat sau o femeie care a trecut prin mari tragedii, a fost aproape de moarte și și-a revenit. Ca scriitorul Sylvain Tesson, crezut mort după ce a căzut de pe acoperișul unei cabane, la Chamonix, în 2014. Căderea l-a desfigurat, dar l-a și transfigurat. „Reziliența", concept american contestat în zilele noastre, regândit și lărgit semantic în Franța de Boris Cyrulnik, a generat aceste exemplare miraculoase: de altfel, cum vom vedea, este singurul punct în care victimizarea întâlnește eroismul. Victimologia este o soteriologie, o știință a mântuirii; izbăvirea mondenă este ceea ce se caută și prin statutul de supraviețuitor, de uitat-de-moarte.

DESPRE BUNA ÎNTREBUINȚARE A MALADIILOR

În a sa *Rugăciune pentru a-i cere lui Dumnezeu dreapta întrebuințare a maladiilor*, publicată în 1664, Blaise Pascal se arată bucuros de

distrugerea propriului trup, dacă aceasta permite mântuirea sufletului. Nu s-a folosit bine de sănătate, iar Dumnezeu pe bună dreptate l-a pedepsit.

Îl citim cu groază în special atunci când își mărturisește un fel de bucurie ascunsă de a fi fost ales de Creator. Durerea este un avans pentru Purgatoriu, este fericirea de a fi făcut bucăți întru marea glorie a Preaînaltului. Legătura noastră de acum cu boala nu e mai puțin ambiguă. Când Nietzsche scrie, pe un ton provocator, că „cei ce ne provoacă boli ne par astăzi mai necesari chiar decât nu știu care doftori și mântuitori“[9], nu e departe de Blaise Pascal, chiar dacă în altă parte biciuie războiul bolnavilor, al celor ce se răzbună pe indivizii sănătoși și viguroși[10]. Încă de la romantici, morbiditatea e semn de distincție: Hans Castorp, eroul din *Muntele vrăjit* al lui Thomas Mann, este „consacrat“ de tuberculoza luată la sanatoriu. Trece de la o sănătate naivă la o sănătate care reflectează, conștientă și de fragilitatea corpului și de cea a păcii, fiindcă între timp izbucnise Primul Război Mondial. Pentru Dostoievski, epilepsia de care suferea era o afecțiune mistică de privit cu respect. Întreaga viață, Proust a îndrăgit tot atât cât a urât crizele de astm, care-l doborau, dar îi și călăuzeau pana. „Există boli pe care nu trebuie să încercăm să le vindecăm, fiindcă numai ele ne apără de altele mai grave.“

Când corpul ne ajunge dușman, face din noi ființe care abia mai gâfâie, jalnice, reduse doar la încercarea de supraviețuire. Boala ne aduce înaintea ochilor o ființă pe care nu o bănuiam,

mai ales dacă sosește în copilărie; boala este atunci apropiatul nostru străin, care țâșnește din adâncurile organelor noastre și ne expulzează din noi înșine. „Luăm" o boală pe care totuși trupul a secretat-o din sine și vom face din respectiva patologie un lucru al nostru, o proprietate personală. Boala este un stăpân care ne impune programul lui, ne conferă o rațiune de a fi, întrucât „viața admite reparații care sunt cu adevărat inovații fiziologice" (Georges Canguilhem). Pacienții din zilele noastre nu mai rămân într-o conversație între patru ochi, plină de spaimă, cu un specialist atotputernic, ci își împărtășesc experiențele spre a se întrajutora, a acționa colectiv. Boala cea „bună" este aceea care te chinuie fără a te distruge, cu care te obișnuiești cu anii și care te bântuie la intervale regulate. Un însoțitor inoportun, dar fidel. Poate că are să te termine, dar îți va fi acordat o amânare îndelungată. Semnăm cu boala armistiții pe termen scurt și ne bucurăm de fiecare dată când scăpăm de o criză, fericiți că am mai primit un răgaz.

Sunt oameni a căror unică identitate este aceea de a fi bolnavi. Poți întâlni, prin sălile de primire ale căminelor de bătrâni, aceste mici pachete de nenoroc ce-și deapănă litaniile cui vrea să le asculte. Când se reduce la enumerarea suferințelor, existența este cu adevărat anticamera sfârșitului. Și te-ntrebi: când îmi va veni rândul, voi fi oare un astfel de papagal care-o tot ține pe-a lui sau voi avea pudoarea de a-mi ascunde în tăcere încercările la care voi fi supus? Chiar dacă progresează, medicina rămâne, pentru patologiile grave, locul

verdictului și al chinurilor. O asemenea tragedie poate fi amânată, dar nu eludată. Corecta întrebuințare a maladiilor ar fi să fie reportate pe cât mai târziu în anotimpurile vieții. În caz contrar, trebuie să le îndurăm parada monotonă a agresiunilor, geniul diabolic cu care aceste boli ne reduc la un câmp de ruine, până la abis.

Capitolul 3
Suferința, produs de drept

Sufăr, deci cineva trebuie să fie cauza.
NIETZSCHE

Cum s-a trecut de la figura eroică a Rosei Parks, care lupta împotriva discriminării în America, la cea a Gretei Thunberg deplângând soarta planetei? Așa arată istoria scurgerii unei jumătăți de veac. În 1982, ministrul Justiției, Robert Badinter, impunea o lege pentru sprijinirea victimelor, „marii uitați ai tribunalelor“, iar din 1986, statul francez a creat un fond de garantare pentru țintele actelor de terorism[1]. Noul pol de interes este contemporan cu un eveniment major: în decursul anilor 1980, umbra imensă a *Shoahului* a propulsat deportatul în paradigma de martir. Ridicat la rangul de totem universal, acesta a ajuns și prototip, și obstacol, în egală măsură dorit și detestat. Prăbușirea comunismului va descalifica la rândul ei convingerea că viitorul poate fi dăltuit numai prin forțele politicii și voinței. În lipsa unei mântuiri colective, iată-ne sortiți doar celei individuale, sub dubla tutelă a dreptului și a plângerilor.

Între timp, suferința a devenit noua sacralitate care te poate paraliza. Cândva dat comun al condiției umane, este de acum un pașaport care se arată spre intimidarea contemporanilor, transformându-te în ființă de excepție, ce se poate pune în valoare fără cine știe ce cheltuială pe scena publică. Durerea nu mai vrea să se ascundă în taina inimii, ci să se expună. E declarativă și performativă: e de ajuns să te declari vătămat, pentru a fi crezut de ceilalți și întronat ca atare.

Piața suferințelor

Ceea ce ne făcea să fim liberi, de cincizeci de ani încoace, în Europa, era conjuncția dintre prosperitatea materială, redistribuirea ei socială, pacea și progresul științific. La adăpostul acestei cvadruple împrejmuiri am putut trăi cu totul lipsiți de griji. Imediat ce stâlpii de susținere se clatină, imediat ce pericole climatice întunecă viitorul, iar războiul și terorismul ne amenință, imediat ce marile lipsuri revin în orașele noastre, suntem loviți în însăși structura care ne asigură existența. În cazul în care clasa de mijloc devine „clasa anxioasă" (Robert Reich), în care atâția oameni se simt dezorientați, aceasta se întâmplă fiindcă arbitrajele și amortizorii clasici s-au estompat, lăsându-l pe fiecare în fața unor probleme din ce în ce mai dificile. De la un capăt la altul amenință spectrul declasării.

Ne-am păstrat însă obiceiurile și mentalitatea prosperității. Angoasa ne vine dintr-o reușită care

ne împovărează. Abia dacă am ieșit din coconul celor treizeci de ani de glorii de după Al Doilea Război Mondial, că ne și lovim, în Franța cel puțin, de o perioadă furtunoasă, pe care o abordăm cu un spirit moștenit dintr-o epocă a opulenței. Trăim tragedia culturilor îmbuibate, care nu sunt în stare să înfrunte adversitatea. Adăugați la asta o mutație capitală: judiciarizarea vieții cotidiene, contemporană cu marea piață a durerii. De o jumătate de secol încoace, dreptul a devenit, alături de politică, un mod de reglementare a conflictelor. Această evoluție este accelerată de slăbiciunea partidelor și a sindicatelor, de sufocarea corpurilor intermediare care erau, în Franța, Biserica Catolică și Partidul Comunist, de lipsa crescândă de diferență dintre stânga și dreapta.

O revoluție fundamentală în materie de lege va înlocui, la începutul secolului al XIX-lea, *ispășirea* creștină cu *reparația*. În 1804, articolul 1382 din Codul civil nu mai consideră suferința ca pe un accident, ci ca pe un scandal pe care dreptul trebuie să îl repare[2]. „Orice faptă a omului care cauzează altui om o daună îl obligă pe cel din vina căruia s-a produs fapta să îi ofere celuilalt o reparație." Aceste câteva rânduri vor avea o influență puternică. Din acel moment a început să se desfășoare o mișcare ce vizează mai întâi catastrofele industriale: coliziunile de pe calea ferată, prăbușirile din mine, exploziile cazanelor consternează martorii. Unealta creată de om aservește omul prin violența sa[3] și se întoarce împotriva lui. Plângerea în justiție trebuie deci să anexeze un factor inedit: hazardul. Până atunci,

individul dădea seamă de propriile erori și nu le putea pune în cârca altcuiva. Numai că înmulțirea riscurilor și a accidentelor de muncă va relativiza deficiențele personale și va atrage după sine apariția asigurărilor și modificarea legislației. Orice daună va trebui să genereze o plată de recompensare.

De acum, sarcina de a comunica norma și ceea ce nu poate fi admis este încredințată judecătorilor. Prin intermediul procedurilor lor se va elabora noțiunea de prejudiciu. Sub efectul hazardului tehnologic și de tratament, generator de accidente grave, sub efectul catastrofelor naturale survenind la o scară necunoscută, trecem de la un sistem al responsabilității bazat pe vină la un sistem al indemnizației centrat pe risc, în care primează atenția pentru despăgubirea victimelor și restabilirea echilibrului prăbușit (așadar, avem o responsabilitate lipsită de vină). Din solidaritate, se pune problema găsirii de persoane solvabile moral, indiferent de gradul de implicare în litigiu. Dreptul civil cunoștea deja noțiunea de „responsabil fără responsabilitate“ (François Ewald), este suficient să fii asigurat, acoperit în caz de accident sau inundații domiciliare, printr-un sistem bonus/malus. Și având, în ultimă instanță, statul ca garant suprem în caz de cataclism național. În ziua de azi, în numele protecției consumatorilor, judecătorii merg pe urmele persoanelor implicate până când găsesc una sau mai multe în stare să plătească: este vorba despre căutarea „buzunarului adânc“, cel care dispune de suficiente lichidități pentru a despăgubi victimele. Și cum în orice viață se

ajunge inevitabil la accident, boală, nedreptate, sarcina de a atenua fragilitatea celor omenești a fost încredințată legiuitorului și tribunalului.

Noțiunea de șansă pierdută[4], de exemplu, în timpul unei intervenții chirurgicale nereușite, plasează dreptul la vindecare drept cerință fundamentală a pacienților. De acum, practicienii se protejează contra posibilelor litigii punând să fie semnate, înainte de operație, documente prin care sunt descărcați de responsabilitate. Riscul terapeutic ascunde, în ce-i privește pe bolnavi, obligația unui rezultat anume, pretins sau cel puțin sugerat: ni se cuvine o vindecare corectă și, pe cât posibil, revenirea la acel statu-quo anterior. Uitați-vă la legea franceză referitoare la accidentele rutiere, din 5 iulie 1985 (articolul 29), care impută cu precizie vina automobilistului, fără a lua în seamă imprudențele pietonului calificat drept „vehicul slab“, ce nu se poate compara cu gabaritul unui autovehicul. Numai „eroarea impardonabilă“ a unui trecător care s-ar arunca din proprie voință sub roțile unui vehicul, de exemplu, ar exonera conducătorul auto. Problema s-a complicat în ultimii ani, odată cu înmulțirea în orașe a bicicletelor, trotinetelor și altor vehicule pe două roți: ele însele victime ale multor accidente, acestea produc, la rândul lor, răniri grave pietonilor, căci mulți posesori se cred exceptați de la codul rutier. Oprirea la culoarea roșie a semaforului este un tabu absolut în oraș, fără de care niciun ins ieșit la plimbare nu poate traversa vreo stradă fără a tremura pentru viața lui. Numeroși bicicliști sau motocicliști se sustrag acestei obligații. Ce poate susține legea în aceste circumstanțe? O bicicletă este slabă

prin comparație cu un autobuz, dar periculoasă pentru un pieton. De unde și o întreagă cacofonie a priorităților, cu atât mai mult cu cât cicliștii sau trotinetiștii, cel puțin la Paris, încalcă regulile obișnuite, trec pe roșu, o iau pe contrasens, urcă pe trotuare, refuză să încetinească și riscă atât viața lor, cât și a pietonilor luați prin surprindere. Este rezultatul statutului privilegiat acordat bicicliștilor, motivat de conformarea lor la imperativele schimbărilor climatice. Eroi ai tranziției, se reped către turmele umane sau unii la alții fără umbră de amabilitate, prinși de același vârtej al vitezei ca șoferii inconștienți. Dacă puterea publică nu va legifera și aceste „mobilități ușoare“, să mergi prin oraș va rămâne un sport periculos atât pentru copii, cât și pentru persoanele cu deficiențe sau în vârstă.

O republică a compasiunii?

Din perspectiva oamenilor politici, un șef de stat care nu se duce la locul unei catastrofe se discreditează: să ne amintim de George W. Bush care a survolat locurile prin care trecuse uraganul Katrina, în Louisiana, în 2005, fără a pune piciorul pe-acolo. Kanye West l-a acuzat de indiferență față de afro-americani, iar presa i-a subliniat lipsa de empatie. Nu doar că trebuie accelerate dovezile de solicitudine față de răniți după un incendiu, un cutremur, o inundație, dar compasiunea a devenit parte esențială a vieții

politice. Se promovează cursuri de empatie în școli după model danez, sunt înmulțite minutele de reculegere cu ocazia fiecărei tragedii, se luptă împotriva crimei cu grămezi de urși de pluș, cu lacrimi și flori. Am pătruns în republica faptului divers, sub dublul semn al indignării și al emoției: pentru mass-media, informația se rezumă la a număra morții și asasinații. Dreapta subliniază lipsa de siguranță din orașele și satele noastre, stânga, pasivitatea opiniei publice față de naufragiile migranților din ultimii zece ani[5]. Unii denunță un act politic, ceilalți, o diversiune. În societatea noastră, faptul divers este ceea ce aduce la disperare, trăgându-ne către un ev obscurantist pe care-l credeam demult apus. Lucru care înseamnă în primul rând că guvernul nu mai controlează teritoriile și cartierele sensibile, ambiția sa protectoare împiedicându-se de o necruțătoare negare. Violuri în grup, agresiuni mortale, violențe contra femeilor, atentate, reglări de conturi sunt revelatoare pentru o stare de sălbăticie care nu mai poate fi oprită de prea subțirea spoială de civilizație, îndreptând mass-media, instituțiile religioase, psihiatrice, polițienești către un dureros examen de conștiință.

În toate cazurile, compătimirea e parte integrantă a civismului și a vieții în societate. Guvernele, democratice sau nu, practică susținerea afectivă și morală; rolul de primă doamnă, ca și acela de președinte, este un rol de consolare. Împotriva loviturilor destinului, omul poate întotdeauna să se protejeze prin cuvinte mari, spunea Hannah Arendt referindu-se la tragedia greacă. Numai că vorbelor mari, frazelor

nobile, trebuie să li se răspundă cu fapte mari. În zilele noastre, dreptul la eroare, la improvizație din partea executivului nu mai este permis tocmai în cazurile în care previziunea este dintre cele mai fragile și poate da greș în două modalități: prin subestimarea amenințărilor sau prin supraestimare (cum s-a întâmplat în 2009 cu virusul gripei AH1N1). Soluția este ca în perioadele de secetă, de caniculă, de inundații toți să fie gata pentru tot ce poate fi mai rău tocmai pentru a fi evitată o astfel de situație. Să anticipăm pentru a ne adapta mai bine. Scopul politicilor de gestionare de urgență în caz de ciclon, mari incendii de pădure, viituri, seisme este să propună un evantai de răspunsuri rapide, pentru a nu fi luați pe nepregătite. Nu există o istorie a catastrofelor evitate, spunea Raymond Aron. Dar există o artă de a face catastrofele evitabile: a se pregăti pentru ceva ce nu se pretează previziunii și ține de incertitudine, iată grandoarea și fragilitatea politicului. Este mai bine pentru guverne să se înșele din exces de suspiciune decât să se lase orbite de credulitate. Obiectivul nu este numai să fie diminuată suprafața de expunere la riscuri, dar și să se ajungă la o știință a catastrofelor, ca știință a răspunsului la cataclisme ieșite din comun. Dar cănd anumite calamități recurente, precum inundațiile din Pas-de-Calais, pun la pământ economia, când chiar companiile de asigurări părăsesc anumite regiuni supuse prea mult instabilității climatice, precum coastele Floridei de exemplu, ce mai rămâne locuitorilor de acolo decăt să suporte uraganele și cicloanele, asumându-și riscul de a-și reconstrui casele la

fiecare trei ani, sau să decidă să se mute? Marea provocare constă în a ne spori colectiv tenacitatea, în loc să ne lăsăm neputincioși în voia loviturilor destinului.

DEMOCRATIZAREA MARTIRIULUI

Pe vremuri poeții, artiștii, pictorii erau atinși uneori de străfulgerarea divinului ori a frumuseții, precum Claudel convertit pe 25 decembrie 1886 în catedrala Notre-Dame din Paris, la vârsta de 18 ani: „Inima mi-a fost atinsă într-o clipă și am crezut“. Tot astfel, cetățeanul contemporan se poate trezi într-o bună dimineață și poate striga cuprins parcă de revelație: și eu sunt o victimă. Cine-mi sunt călăii? Capitalismul, familia, burghezia, patriarhatul, sistemul? Țapi ispășitori sunt cu grămada, se pot schimba între ei ori adăuga. Unii o fac de bunăvoie, pentru a fi folosiți ca paratrăsnet al anxietăților contemporanilor lor. Fiindcă făgăduințele vieții sunt înșelătoare, eu nu sunt niciodată destul de răsplătit, de recompensat: „Cu toții ne simțim îndreptățiți, spune Freud, să cerem compensații pentru rănirile timpurii ale narcisismului nostru, ale amorului propriu. De ce natura nu ne-a înzestrat cu fruntea înaltă a geniilor sau cu trăsăturile nobile ale aristocraților? De ce ne-am născut într-o casă burgheză și nu în palatul regal?“[6] Eram făcut pentru un destin sclipitor, făgăduit celor mai înalte funcții. Dar cariera mea bate pasul pe loc, iar viața mea amoroasă e în paragină. Nu sunt recunoscut la adevărata mea

valoare. Reușitele numai mie mi se datorează, eșecurile, numai celorlalți.

Și eu am trecut prin asta, *me too*! Pentru o anumită dimensiune a feminismului, eul nu este admis decât dacă se integrează în cercul mai larg al unui colectiv în suferință. „Și eu“ înrolează întregul gen feminin în marea aventură a calvarului. Dacă o femeie ar îndrăzni să spună „Eu nu“, s-ar exclude din arealul magic, cum s-a întâmplat cu Elisabeth Badinter, feministă și combatantă încă de la începuturi, care dintotdeauna a denunțat autovictimizarea[7]. Statutul de Exclusă o ridică pe fiecare la nivelul unei anumite elite, preschimbând stigmatul în titlu de glorie. Atâta vreme cât mărturiile rămân rare, sunt prețioase. Ajungând produse de serie, pălesc, țin de simpla procedură. Prea mulți umiliți ucid umiliții. Se bagă în așa ceva până și milionarii cu particulă de noblețe: Memoriile prințului Harry (2023)[8] sunt un torent de lamentații șic, numai bune pentru un bestseller la scară mondială. Deci prințișorul și nevasta lui, Meghan, erau niște Cosette! Cu averea și existența lor de personalități ale vieții mondene internaționale, voiau să apară sub chipul de năpăstuiți ai sorții.

Romanciera israeliană Zeruya Shalev povestește cum, fiind pe vremuri asistentă socială în armata Israelului, suferea de „lacrimită“, o boală de identificare: nu putea asculta confidențele soldaților fără să plângă[9]. Dacă romanul ar trebui vreodată să se rezume la triumful autocompătimirii și filosofia doar la dezvoltarea personală, atunci ar dispărea amândouă. Dezvăluirea micilor necazuri,

rescrierea iar și iar a scenariului tati/mami, difuzarea mesajului *feel good* ar ține loc de literatură și de reflecție. A scrie ar echivala cu o terapie, iar autorii și gănditorii ar deveni, cu toții, specialiști în coaching pentru viață.

Capitolul 4
Supralicitările martiriului

S-ar zice că oamenii sunt invidioși pe nenorocirile care ne-ajung.

Christine VILLEMIN

Creștinismul propunea *mântuirea* prin suferință, dreptul modern îi opune *reparația*. De-acum, *învierea* este făgăduită cui se poate asocia cu martirologia contemporană. Romanticii inventaseră snobismul durerii împotriva mulțumirii burghezului. „Cele mai disperate cântece sunt și cele mai frumoase“, zicea Musset. Fiindcă burghezul este ființa satisfăcută prin excelență, a-ți afișa disperarea constituia un act de disidență într-o societate pe care o detești. Numai sfâșierea era frumoasă și putea inspira opere majore. Vai de cel care nu suferea din dragoste ori din cauza vreunei boli, nimic serios nu ar fi putut crea. În ziua de azi suntem departe de acel dandism al rănii arătate tuturor. Dacă acum rănile sunt prezentate în public, aceasta se face pentru a obține un beneficiu în egală măsură simbolic și material.

Noua „ofensologie“

În secolul al XVII-lea, conform moralei clasice, trebuia să îți înfrângi pasiunile. Acum trebuie să te înțelegi pe tine însuți, să te „asculți“. În ziua de azi suntem cu toții niște ființe *care se sperie și de umbra lor* și pe care le apucă nădăduile la cel mai mic șoc, la cel mai mic reproș. Așa se întâmplă în cazul conceptului de micro-agresiuni, specifice tuturor șantajelor, în cazul acelor observații resimțite ca neprietenoase, asemănătoare supliciului picăturii chinezești. Să întrebi pe cineva, de exemplu, cum i se pronunță numele sau din ce zonă vine, experiență pe care fiecare dintre noi o face zilnic, se poate dovedi a fi un afront. „O dată nu e nimic grav, dar de un milion de ori e insuportabil“[1], spunea fostul ministru al Educației Naționale Pap Ndiaye. Fostă secretară de stat însărcinată cu Afacerile Externe și Drepturile Omului sub președinția lui Nicolas Sarkozy, între 2007 și 2009, Rama Yade, descoperea dintr-odată, în 2021, că a trece prin fața statuii lui Colbert, autorul *Codului negrilor*, care reglementa relațiile dintre stăpâni și sclavi dinaintea Revoluției din 1789, constituia o „micro-agresiune“. Pe carnetele de student ale Universității din New York, la rubrica micro-agresiuni, este trecut un număr de telefon la care se poate suna anonim pentru a declanșa o anchetă legată de cutare sau cutare profesor[2].

În 2015, președintele Obama, alarmat de mentalitatea hipersensibilă a unei părți dintre tineri, a reamintit că universitățile nu sunt creșe

în care se răsfață studenții. O nouă noțiune meteorologică, „impactul afectiv", a intrat în discursul oficial, cu atât mai de nerespins cu cât este subiectivă și consacră preeminența factorului emoțional[3]. „Experții în ofensologie" (Philippe Zard[4]) solicită modificarea operelor clasicilor pentru a nu ne răni îngerașii și a nu infiltra în spiritele noastre maleabile idei sexiste ori rasiste. Trebuie înlăturate cărțile nocive, filmele nocive, picturile nocive sau mai degrabă trebuie pasteurizate pentru a le acomoda cu gusturile majorității.

Războiului conștiințelor, drag lui Hegel („fiecare conștiință urmărește moartea celeilalte"), i-a succedat războiul suferințelor care se confruntă pe scena publică sau privată. Dacă tot ce suferă duce la o situație de drept, atunci cum se mai poate evita ca nefericirea să nu devină măsura tuturor lucrurilor, *un nou conformism al disperării*? Odată recunoscute ca atare, categoriile de victime se dezvoltă, fiecare cu flamura, legendele, revendicările sale, pentru a protesta dacă se simt batjocorite sau prost reprezentate. În anumite universități anglo-saxone este de exemplu recomandat să nu se mai aplaude, fiindcă aplauzele sunt sursă de anxietate, ci să se fluture mâinile. Această manifestare ar fi mai puțin discriminatorie față de surzi și de autiști. În anii 1990, Dieters United, o asociație de protejare a drepturilor obezilor, organizase la San Francisco pichete de protestatari în fața cinematografelor în care rula *Fantasia* lui Walt Disney. Motivul? Dansul hipopotamilor în tutu i-ar fi ridiculizat pe cei corpolenți. La sfârșitul secolului trecut, sindicatul

măcelarilor din Franța protestase la adresa asimilării lui Slobodan Miloševici cu termenul „măcelarul din Balcani", văzând în aceasta o nuanță jignitoare la adresa meseriei lor. Imperativul categoric pentru orice publicație, proclamație sau manifestație publică: să nu fie nimeni vexat.

Uitați-vă la dificultatea înfricoșătoare care planează asupra indicatoarelor de la toalete, care vor să evite prejudecățile și legat de care există teama ca nu cumva să fi uitat vreun grup ori subgrup care s-ar putea simți discriminat. Micțiunea a devenit problemă politică: se pretinde bărbaților, la fel ca prin anii 1970, să urineze stând așezați[5]. Trebuie șterse diferențele dintre sexe și făcut curat printre pictograme și totuși acestea să rămână lizibile pentru toți. Fuste sau pantaloni, vulvă sau penis, culoarea albastru sau roz. Fără a uita să fie lărgit spațiul la toalete în numele „parității urinare" (Julien Damon). Frica de a colporta o prejudecată și de a promova societatea „patriarhală" vine să oculteze principala grijă a utilizatorului: igiena și mai ales curățenia. Dar la naiba cu această problemă burgheză, fiecare minoritate trebuie satisfăcută, cât de mică ar fi să fie, mereu cu spaima de a nu fi uitat pe cineva. Și cum rămâne cu persoanele care nu sunt albe, cu acelea cu părul scurt și creț, cu femeile cu voal și cu ființele supraponderale[6]? Provocarea este imensă, vertiginoasă. În societatea noastră de ultrasensibili, orice grup sau comunitate se poate ridica în numele apărării propriei imagini contra unei aluzii peiorative.

Se poate pleda pentru toate cauzele, până și pentru cele mai trăsnite, universul juridic se degradează ajungând un târg amplu al litigiilor, în care avocații, deseori propulsați de asociații, racolează online sau prin tribunale clienți pentru a-și umfla portofelul, ațâțându-le furia și frustrarea. Presentimentul unui rău devine răul însuși. În octombrie 2006, pasagerii unui avion pe ruta Djerba — Paris, ce fusese nevoit să se întoarcă din cauza unei probleme tehnice care cauzase căderea măștilor de oxigen, s-au constituit într-o asociație pentru a solicita reparații fiindcă fuseseră supuși unui „prejudiciu de angoasă“[7]. În 2019, o fetiță americană a suferit o arsură de gradul doi la picior, în mașină, în Florida, răsturnând pe ea o cutie de nuggets „imprudent și periculos de fierbinți“[8]. Peste patru ani, compania McDonald's a fost condamnată să-i plătească 800 000 de dolari. Familia ceruse 15 milioane ca despăgubiri. Caz care amintește de un altul: în 1994, jurații condamnaseră McDonald's să plătească 2,86 milioane de dolari (circa 2 milioane de euro) ca despăgubiri unei locuitoare din Albuquerque, Noul Mexic, care se fripsese cu o ceașcă de cafea. Până la urmă, cele două părți ajunseseră la o înțelegere amiabilă, după cum permite dreptul.

Fenomenul ia amploare la extreme

Nefericirea a încetat să mai fie obscenă, ocupă întreaga scenă și, de cum apare, închide gurile și impune respect. Celui sau celei care se poate prevala de ea nu i se mai aplică regulile eticii obișnuite și e aureolat cu toate virtuțile. Iată de ce cursul la bursa dezmoșteniților e fluctuant și variază în funcție de timp și de detaliile actualității. Să obții acest titlu și mai ales să-l păstrezi e un adevărat pariu. Oricum ar sta lucrurile, asta va fi mereu în detrimentul altor oprimați care nu beneficiază de lumina publică. Spune-mi cine-ți sunt victimele preferate și-am să-ți spun cine ești: pentru Vatican sunt migranții, mult mai mult decât creștinii din Orient, pentru ecologiști e planeta. „Pământul se emoționează", zicea Michel Serres, Pământul se ridică, spun activiștii de-același fel. Pentru alții, trebuie protejat animalul, „acest celălalt complet diferit de orice seamăn" (Claude Lévi-Strauss), urmărit în vânători cu hăitași și câini, torturat în abatoare, ucis în coride. Pe 21 ianuarie 2021, Karima Delli, deputată europeană ecologistă, și Julien Bayou au depus o jerbă în onoarea „cerbului necunoscut" în gara din Chantilly, după ce un cervid fusese urmărit până pe calea ferată de haita de câini a unei vânători organizate. Pentru alții, urgisiții zilei sunt ucrainenii ajunși țintă a imperialismului rusesc, kurzii sau yaziditii. Să observăm că palestinienii reintră în grații de la

începerea războiului din Gaza, din toamna lui 2023. Revenirea însă riscă să fie efemeră în cazul în care rămâne asociată cu terorismul. Te poți alătura marelui trib al stigmatizaților prin contagiune, contiguitate, solidaritate cu oprimații cu acte-n regulă: astfel, Asociația Poler Bears, care practică dansul la bară, asociație afiliată la Universitatea Brown, și-a alăturat semnătura unui manifest pentru Palestina, adică pentru Hamas, la fel ca unii membri LGBT și feministele — intersecționalitatea (identitățile sociale multiple — *n.r.*) obligă[9]. Dacă adevărații crucificați colcăie alături de cei falși, aceasta se întâmplă din cauza mulțimii fără număr a candidaților la respectivul statut.

Avem o clasă politică, în Europa la fel ca în Statele Unite, care la cea mai mică bănuială de corupție sau de incompetență își clamează nevinovăția întinată (ceea ce nu e întotdeauna fals, fiindcă magistrații, politizând anchetele, sunt bănuiți că practică vânătoarea de vrăjitoare). În Statele Unite, fostul președinte Donald Trump, amenințat cu inculparea de către puterea juridică, consideră procurorul New Yorkului un „agent al Gestapoului", pe când propriii partizani îl compară cu Mesia. Silvio Berlusconi, urmărit pentru diferite afaceri, nu a ezitat nici el să se compare cu Hristos, în timpul unui miting electoral de la Ancona, din februarie 2006: „Sunt Iisus Hristos al politicii, o victimă răbdătoare ce îndură totul, care se sacrifică pentru toți".

Avem în Franța sindicate, organizații muncitorești, țărănești, ecologiste, ONG-uri violente sau facțiuni de agitatori care își permit

mișcări de tip insurecțional, care dau foc unor clădiri publice, dar refuză să fie judecați. În 2018, au putut fi văzute Vestele Galbene distrugând monumente în numele sfintei mânii a „Poporului", devastând Arcul de Triumf, amenințând cu moartea președintele Republicii, lovind cu sălbăticie forțele de ordine (care și ele au învinețit și au rănit un număr de atacatori) fără a fi peste măsură de îngrijorate sau a plăti pentru pagubele produse. Dreptul de manifestare și de exprimare a dreptei mânii e sfânt, mai ales când noblețea cauzei (planeta în pericol, poporul martir) exonerează brutalitatea mijloacelor.

În Franța, unde violența este o tradiție milenară, răscoala este mereu investită cu o conotație pozitivă în amintirea Marii Revoluții, a zilelor din 1830, 1848 și ale Comunei din Paris (1870). Încălzirea globală, criza lumii rurale, a celei muncitorești, dificultățile transportatorilor rutieri, ale crescătorilor de animale, cartierele sărace „aservite" justifică din start jafurile și distrugerile care se comit. Mulțimea, „acest suflet colectiv independent de indivizii care îl alcătuiesc" (Sigmund Freud), este întotdeauna nevinovată și insolvabilă, plebea apucată de furie este o divinitate de neîmblânzit și vai de cine ar încerca mai apoi să-i ceară socoteală, mai ales în fața unui tribunal. Categoriile insurgente scapă dreptului comun.

Răsturnând prima frază din *Anna Karenina* a lui Tolstoi, s-ar putea spune: „Toate dovezile de nefericire seamănă una cu alta, numai cele de fericire sunt unice". În materie de mizerabilism, un același mimetism afectează extremiștii de dreapta și de stânga, din Europa și din Statele

Unite. Cu toții reiau discursul defensiv al sclavului, al colonizatului care se bate pentru supraviețuire: avem astfel conceptul laborios de „francocid“ emis de Éric Zemmour în legătură cu uciderea bestială a unei fetițe de 12 ani de către o tânără algeriană. Pentru asta, un fapt divers atroce trebuie transformat într-un simptom al unui război între civilizații. Tendința este de a împinge raționamentul către extremă pentru a provoca mila publicului care „cumpără“ astfel de povești. Deja în 1993, la Dijon, Jean-Marie Le Pen, în timpul războiului din Bosnia, vedea francezii suferind de epurare etnică, doi ani mai devreme utilizând cuvintele „genocid cultural“ în momentul în care guverna stânga, fiindcă aceasta „impunea o artă socialistă sau asemănătoare acesteia, demnă de doctorul Goebbels“[10]. Electorul trebuia făcut să ciulească urechile: cu cât cuvântul e mai umflat, cu atât seduce (sau respinge) mai tare. Astăzi ca și ieri, referința nazistă e reluată fără oboseală, vocabularul celui de-Al Doilea Război Mondial e reciclat *ad nauseam* în legătură cu toate subiectele. Același lucru se petrece și pe partea stângă a eșichierului, cu grupurile zise „antifa“, acești fasciști pe dos, care se mulțumesc să sară la bătaie cu oricine nu le e pe plac, inclusiv cu ieslele de Crăciun care prezintă scena Nașterii Domnului[11]. Florilegiul de mizerii proferate de unii responsabili te lasă perplex: nu se mai face distincția între posibil și probabil, între eventual și real. Nu lăsase o deputată a partidului Franța Nesupusă, Mathilde Panot, să se înțeleagă că Emmanuel Macron era pétainist[12]? Ulterior, în martie 2023, l-a comparat cu Caligula!

Procedeul e vechi și se reînnoiește cu o preafrumoasă constanță, înflorind peste tot impostura falselor victime. Să ne amintim de Céline, antisemit înverșunat, colaboraționist activ, care își deplângea prin 1957 condiția, se autodesemna drept un paria, privea încercările prin care trecuseră evreii ca pe niște fleacuri în comparație cu ce îndura el, fapt pentru care putea să-i deteste mai departe, fără mustrări de conștiință. Nu luase Nobelul tocmai pentru că era un adevărat francez, nu unul dintre acei alogeni care invadaseră totul: „Totuși să mă fi chemat *Vlazin*... Vlazin Progrogrov... să mă fi născut pe Tarnopol-pe-Don... așa însă Courbevoie Seine! Tarnopol-pe-Don, hă, hă, de când aș fi avut eu Nobelul! dar eu de-aici, nici măcar sefardim!..." *(De la un castel la altul*[***]*)*

O adevărată laureată, din zilele noastre, a Premiului Nobel, Annie Ernaux, profită de această distincție pentru a se așeza în rolul victimei exemplare. Amintind că scrie pentru a-și „răzbuna rasa și sexul"[13], adică originile muncitorești, pentru a „repara nedreptatea socială a nașterii sale" și a condiției de femeie, subliniază că nimic nu poate șterge ofensele îndurate încă din copilărie. Susținând că premiul este o victorie colectivă a tuturor femeilor care suferă, se vede pe sine ca pe o „transfugă de clasă", o „imigrantă din interior" care a rupt-o cu scrisul calofil al claselor dominante. Uimitor este, în cazul ei, că succesul, departe de a-i stinge furia, i-a aprins-o și mai tare. Turbarea îi ține loc de busolă: onoruri plus lacrimi, șansă plus ranchiună. Privilegiul absolut, Nobelul, vânzările nemaipomenite, cu milioanele de exemplare, o

transfigurează în șerb. Să admirăm această uluitoare artă de a transforma privilegiile în blestem! O victimă care reușește rămâne o victimă care-și duce până la capăt stigmatele propriei condiții. În ciuda talentului de netăgăduit, a cărților excelente pe care le-a scris, a cedat acestei maladii a vârstei care se cheamă amărăciune. Cum să nu te gândești în acest caz la o minunată frază a lui Marc Aureliu: „Cel mai bun mod de a te răzbuna pe un dușman este să nu-i semeni".

O mână de universitari, printre care François Héran și Éric Fassin, se descriu în *Le Monde*[14] ca victime ale amenințărilor extremei drepte și se tem să nu fie noii Samuel Paty[****] ai Educației naționale. Ar fi de râs această falsă echivalență dacă nu ar fi obscenă și dacă unul dintre semnatari, François Héran, nu s-ar fi străduit să murdărească memoria lui Samuel Paty în mass-media[15]. Printr-o curioasă răsturnare, cei fericiți și puternici țin să aparțină și unei aristocrații a marginalilor, formând noile caste ale decăzuților. Adevărata notabilitate din zilele noastre este persoana care pozează în disident, adevăratul stăpân, cel care cheamă la călcarea în picioare a stăpânilor. De ce să vrei cu orice preț să pari un exploatat când ești un bogătaș? Pentru a cumula relaxarea opulenței cu prestigiul scandalos al damnatului, pentru a face să cadă asupra ta lumina grandioasă a supliciului, pentru a da monotoniei vieții frumusețea epopeii.

Dragul meu nazist

Ce este o plângere admisibilă? O narațiune care raportează o infracțiune evidentă, fără a depăși regulile credibilității. Este necesar ca dauna să fie resimțită de toți ca ofensatoare. De unde și tentația de a exagera răul suportat pentru a câștiga inimile. La modul general, pentru ca o cauză să pătrundă în opinia publică, trebuie să oferiți asupra dumneavoastră o imagine mizerabilistă, singura în stare să câștige simpatia celorlalți. Când a apărut Covidul, mulți au vrut să aducă responsabilii politici în fața justiției pentru lipsă de prevenție și de reacție. Era de ajuns să fie întocmită o plângere online, plecând de la un formular descărcabil, spre a produce un efect de masă de mai multe mii de petenți și a declanșa urmărirea. În 2021, o delegație de militanți de extremă stângă s-a dus la Haga pentru a-l da în judecată pe Emmanuel Macron pentru „crimă împotriva umanității" și „violări ale drepturilor omului" din cauza măsurilor luate în perioada izolării. În Franța, fostul ministru al Sănătății Olivier Véran și fostul prim-ministru Jean Castex au fost de asemenea vizați pentru lipsa asistenței celor în pericol, pentru genocid și răniri involuntare în momentul declanșării epidemiei. Fosta ministră a Sănătății, Agnés Buzyn a fost adusă în fața Curții de Justiție a Republicii, în 2021, pentru „punerea în pericol a vieții semenilor". Toți cei responsabili ar fi trebuit, conform detractorilor lor, să pună în practică, încă din prima zi, măsurile adecvate, să planifice

riposta de parcă ar fi dispus de informațiile necesare combaterii virusului necunoscut. În pofida numeroaselor erori de gestionare, nu se poate reproșa miniștrilor că ar fi ignorat niște elemente științifice care aveau să devină mai clare abia peste unul sau doi ani. Cohorta indignaților însă ține neapărat să se arunce cu îndârjire asupra câtorva personalități, acuzându-le că au declanșat cu bună știință epidemia pentru a îmbogăți „Big Pharma", pentru a vinde vaccinurile și, de aici, pentru a controla mai bine populația, grație sistemului de microcipuri injectate.

Cum să uiți enormitățile proferate în Franța metropolitană, dar și în Antile, de opozanții vaccinării în timpul crizei de Covid, într-o alianță care mergea de la Florian Philippot la Marine Le Pen, Nicolas Dupont-Aignan și Jean-Luc Mélanchon*****, în acel celebru pact roșu-brun? Aceștia s-au pronunțat pe rând pentru hidroxiclorochină, apoi împotriva vaccinului și în sfârșit împotriva pașaportului sanitar. Pe canalul de televiziune La Chaîne Info, Florian Philippot tuna și fulgera la adresa „acestei societăți complet demente în care ești pus în lanțurile sclaviei, aservit ca popor (...) Ni se răpesc libertățile. Mâine ce ni se va mai lua? Banii lichizi? Casa personală?"[16]. Niște asociații au solicitat o zi de comemorare pentru persoanele decedate din cauza pandemiei de Covid 19. În Polonia, un slogan fluturat de manifestanții de extremă dreaptă, „Vaccinul te face liber", ca un ecou al cuvintelor de la intrarea în lagărul de concentrare de la Auschwitz, „Munca te face liber", a provocat proteste[17]. Pe Mont-Valérien, în

apropiere de Paris, înălțime pe care se omagiază Rezistența, a apărut un graffiti cu „AntipaSS“, cu ultimele două litere înclinate, trimițând la SS-ul hitlerist.

La Toulon, un alt afiș îl arată pe Emmanuel Macron desenat ca Adolf Hitler, având textul „Ascultă și vaccinează-te“. Stupiditatea revine, din păcate, și la filosoful revizionist Giorgio Agamben care vede nazism peste tot, numai în nazismul însuși nu; el vede nazism în taberele pentru migranți la fel ca în izolarea impusă de Covid, „această presupusă epidemie“, acest „fel de gripă“[18] care a justificat starea totalitară de excepție. Tot atâtea exemple care permit numeroșilor protestatari să treacă fără greutate dincolo de punctul Godwin[******]. Dacă adversarul este nazist, asta face din dumneavoastră un deportat superlativ, un damnat la pătrat. Nu există *a priori* nicio relație directă între diferitele exemple enunțate până acum, între furia unei anumite categorii de cetățeni sau de creatori și diatribele cutărui tribun, dacă nu luăm în calcul că de sus până jos, pe scara socială, de la notabilități la marginali, toată lumea se bate pentru a ocupa „locul cel mai de dorit, locul victimei“[19] (René Girard). Prin urmare obiceiurile și starea de spirit ne împing, atât în Franța, cât și în întreaga Europă, pe panta unei ieremiade generalizate.

Credite de indulgență!

Marea aventură a modernității, de la Epoca Luminilor încoace, este ieșirea pe scena publică a celor supuși dominației, femei, copii, evrei, negri, sclavi, colonizați, homosexuali, cu posibilitatea pentru fiecare dintre ei de a avea acces la toate privilegiile unui cetățean obișnuit. Dar stabilindu-se în prealabil că anumite grupuri, defavorizate cândva, trebuie să beneficieze de un avantaj structural, acestea vor fi tentate să se constituie în lobbyuri ale oprimaților de profesie, al căror statut se transmite automat de la părinți la copii, ca un titlu de noblețe. Astfel, în Statele Unite, dacă e să te iei după „Teoria critică a rasei"[20], să te naști alb (sau evreu sau asiatic) face din tine un dominator pe viață, indiferent care-ți sunt opiniile, să te naști non-alb face din tine un dominat indiferent care ți-ar fi veniturile. Suferința este un rău, dar și o rentă care poate fi fructificată.

Fiindcă, din punct de vedere istoric, anumite comunități sau popoare au fost aservite, puse în lanțuri, exterminate, indivizii care le alcătuiesc, chiar și sute de ani mai târziu, consideră că ar trebui să se bucure pe veci de un credit de indulgență și să obțină prin naștere un portofoliu de motive de a se plânge, care e de fructificat. Să te declari victimă înseamnă să te dotezi cu o dublă putere de incriminare și reclamare. Fiecare dintre noi ar putea urca în arborele lui genealogic

și găsi pe-acolo care un exploatat, care un iobag sau un spânzurat, pentru a-și explica mizerabila stare prezentă. Principiul democrației susține că greșeala, la fel ca rana, se oprește la cel care a comis-o ori a suportat-o: fiul unui gangster nu este un gangster, fiul unui deportat nu este un deportat, chiar dacă memoria traumelor rămâne vie. Niciun copil nu se naște vinovat sau victimă în funcție de ce s-a întâmplat cu înaintașii lui. Omenirea reîncepe cu fiecare dintre noi, iar eu nu port în mine stigmatele ascendenților mei. Am o istorie familială, dar nu sunt această istorie și e-n puterea mea să o îndrept către alte direcții. Cum se împacă problema libertății cu luarea în calcul a moștenirii? Obsesia etnică a originilor, pentru o anumită stângă și o anumită dreaptă, este din acest punct de vedere revelatoare: fiecare individ ar fi suma existențelor înaintașilor săi, nimic mai mult, nimic mai puțin. Nimeni nu ar scăpa acestor determinisme sociale sau pigmentare. Uitați-vă la activiștii albi din Statele Unite, care au îngenuncheat pentru a spăla picioarele unor militanți negri, după moartea lui George Floyd, din primăvara lui 2020: țineau să ispășească vina înaintașilor, chiar dacă ei înșiși nu luaseră nicidecum partea sclavagismului ori a segregării. Lupta politică are însușirea radicală de a aduce contoarele la zero, considerându-i de la bun început pe bărbați și femei liberi și egali, mândri de drepturile dobândite, de cuceririle la care s-a ajuns.

Să fim atenți la cuvântul de ordine al lui Joseph Pulitzer, fondatorul premiului cu același nume, din testamentul său din 1904, făcut să recompenseze excelența în materie de jurnalism,

ficțiune, muzică: „Să se bucure cei năpăstuiți, să se întristeze cei puternici!“ sună mai degrabă a resentiment decât a dreptate. Odată cei puternici demoralizați și umiliți, în ce măsură soarta celor marginalizați va fi mai bună?

Un privilegiu pe dos

Victimizarea este versiunea doloristă a privilegiului și permite refacerea unei genealogii pornind de la o opresiune reală sau imaginară. Sugerează că legea se aplică tuturor cu excepția mea, că sunt îndreptățit să mă sustrag tuturor rețelelor de obligații și de reciprocitate care alcătuiesc viața în societate. La fel ca particula de noblețe, este o distincție care se transmite din tată-n fiu, din mamă-n fiică, noul sânge albastru te înscăunează într-una dintre cele două unice poziții nobiliare recunoscute de democrații, cea a meritului sau cea a rănilor. Devii, de exemplu, „descendent de sclav“[21] (Johann Michel) la fel cum se ajungea femeie la Simone de Beauvoir, cu o ancestralitate reconstruită care va insista asupra luptei sclavilor fugari, acei captivi care se revoltaseră împotriva stăpânilor lor. Întreprinzătorii victimiști sunt în primul rând niște întreprinzători ai memoriei, care reînsuflețesc un trecut dureros pentru a se prevala de el și a forma un grup. O aristocrație a tânguitorilor schițează un sistem răsturnat de caste, în care faptul de a fi suferit vreun prejudiciu înlocuiește avantajele din naștere: câți dintre intelectualii sau oamenii noștri politici nu se mândresc cu

originea lor umilă, cu proveniența lor socială modestă[22]? Trebuie să dovedești că faci parte din popor prin naștere, că te-ai ivit din acel corp mistic al republicilor moderne și deci ești îndreptățit să te exprimi, adică invers decât privilegiații care uzurpă cuvântul.

În societatea noastră caracterizată printr-o bunăstare ursuză, opțiunea pentru victimizare indică întotdeauna un eșec politic, atunci când nu maschează o insatisfacție structurală din partea celor privilegiați. Priviți categoria celor „niciodată mulțumiți" chiar și atunci când câștigă, precum cântăreața Yseult, laureată la 26 de ani a premiului *Victoire de la musique*, care a comentat astfel, la televizor, printre suspine, obținerea trofeului: „Noi nu suntem lăsați să ne urcăm în ascensorul social", noi, negrii supraponderali. Am ajuns, iată, la vârful culturii smiorcăite[23], a individului văicăreț pe care totul îl ofensează, până și succesul. Politicile preferențiale în favoarea minorităților „ne trimit mesajul că este mai multă putere în suferințele noastre trecute decât în împlinirile noastre prezente"[24], cum spune eseistul afro-american Shelby Steele. Astfel, ar fi inutil să cauți să te dezvolți în ziua de azi, traumatismul comerțului cu sclavi și al segregării ar apăsa cu mult prea multă greutate pentru a fi depășit. Dacă Statele Unite se gândesc să atenueze ori să înlăture discriminarea pozitivă, o fac pentru că acest corector temporar al inegalităților, care penalizează în primul rând asiaticii, nu trebuia să fie decât provizoriu, înainte de a așeza toți cetățenii sub semnul aceleiași legi. De altfel, această poziție este a majorității intelectualilor

afro-americani, lingvistul John McWhorter, economistul Glenn Loury, scriitorul Thomas Chatterton Williams, care protestează la adresa compătimirii de care beneficiază compatrioții lor negri din partea elitelor liberale albe, văzând în ea o formă de dispreț și de discriminare reluată cu forțe noi[25].

Damnat al pământului ar putea deveni o profesie ereditară: dinastii de spoliați și de ofensați ar trece prin vremi flancate de prerogativele și de progeniturile lor. Cu riscul de a vedea poziția de victimă limitată la această postură, altfel zis impostură, șmecherii experimentați ajungând maeștri ai artei de a face contrabandă cu statutul de victimă. Moment în care dreptul ca instrument de protejare a celor mai slabi ar dispărea în spatele unor obiecții sofisticate, devenite cale de promovare a celor mai șireți, lăsând nefericiților tristul privilegiu de a răspunde pentru faptele lor și de a fi judecați în consecință.

PLÂNGERE ȘI RUGĂCIUNE

Cei din vechime considerau nedemn pentru un om să se lamenteze, să lase să-i scape țipete și gemete, să se lase doborât de durere[26]. Democrațiile moderne se caracterizează prin reversul acestei concepții, prin omniprezența unei plângeri căreia caietele de doleanțe ale Revoluției franceze îi rămân cel mai bun exemplu. Strigăt imemorial ce trece prin secole și vorbește despre nenorocirea de a exista. A te plânge înseamnă a-i arunca în față celuilalt propriile tale infirmități, de parcă ar fi

răspunzător de ele prin simplu fapt că le aude, nimeni nu are scăpare, este un mijloc excelent de a nu schimba nimic din modul tău de viață. Se bombăne, se blestemă, se protestează, reproșurile proliferează, se-nmulțesc ca pirul. Marea diferență dintre englezi și francezi: primii au acea putere spirituală care le permite interiorizarea adversității. Mult timp în Europa au fost unicul bastion împotriva nazismului, chiar dacă nu au putut scăpa valului populist din momentul Brexitului.

Invers, a te ruga înseamnă a te ridica, a căuta o sursă de lumină, a reflecta psalmodiind. Există rugăciuni mecanice și rugăciuni inspirate: primele sunt mormăite în flux automat, din celelalte izvorăsc hotărâri ferme. Rugăciunea poate fi o strategie a orgoliului, certitudinea că Dumnezeu trebuie să se intereseze de micile noastre necazuri. Ca și cum nu ar avea altceva de făcut printre cele 8 miliarde de oameni decât să te asculte pe tine în special. Puterea Domnului e tăcerea lui. Iar noi trimitem un monolog prolix unui Absent. Dacă nu cumva ne imaginăm un „Dumnezeu atins de Alzheimer" (Gheorghi Gospodinov) care șterge instantaneu murmurele și reproșurile pe care i le adresează creaturile.

Freud observa în plângere o dimensiune juridică, a te plânge înseamnă să o faci împotriva altuia, împotriva lumii, destinului. Există chiar o „fraternitate a plângerilor" atunci când mai multe persoane își găsesc puterea în legitimitatea luptei lor, adunându-și laolaltă reproșurile. Dacă rugăciunea poate fi tăcută, acuzele au mereu gura mare. Problemă majoră

a democrațiilor occidentale: ne-am pierdut în parte armele de apărare imunitară. Nu mai suntem în stare nici să ne bucurăm, nici să suportăm loviturile. Ne-am oprit în registrul mediu al doleanței, al reclamației perpetue. Nu vă mai dați gata apropiații cu smiorcăielile voastre. Din contră, elogiați-vă proiectele, bucuriile.

Există și rugăciunea colectivă, comunicare către înalt, efuziune care te face mai bun, care cheamă puteri superioare. Totul devine adorație pentru ființa devotată, care nu se satură să admire. Mister al rugăciunii: nu folosește la nimic, deci e esențială. Este mulțumirea pentru existență, exaltarea frumuseții lumii, laudă Celui Prea Înalt, revers al ieremiadei care nu e decât țipătul creaturilor prost-crescute. „Acum mă duc în fiecare dimineață să-mi fac rugăciunea, cu creionul în mână, înaintea unui rodiu în floare", Matisse în 1947.

*** Céline, *De la un castel la altul*, traducere din limba franceză de Irina Negrea, Nemira, București: 1996, p. 79 (*N.r.*).

**** Profesor de liceu decapitat în 2020 de un terorist islamic (*N.r.*).

***** Florian Philippot, președinte fondator al partidului *Les Patriotes* — naționalist, eurosceptic, suveranist, conspiraționist, antivaccinist; Marine Le Pen, fostă președintă a partidului de extremă dreaptă *Le Front National*; Nicolas Dupont-Aignan, președinte fondator al partidului suveranist *Debout la France*; Jean-Luc Mélanchon, fondator al partidului de extremă stângă *La France insoumise* (*N.t.*).

****** „Cu cât o discuție online se prelungește mai mult, cu atât probabilitatea unei comparații în care sunt implicați naziștii sau Hitler se apropie de 1" — regulă enunțată de avocatul american Mike Godwin în 1990, care subliniază pierderea simțului proporțiilor (*N.t.*).

Partea a doua

Concurența dintre cei victimizați[1]

Capitolul 5
Hoții de suferințe

Cerem ca sclavia și colonialismul să fie recunoscute ca dublu holocaust și dublă crimă împotriva umanității și pretindem reparații din partea Occidentului pentru jefuirea materiilor prime, pentru deplasările forțate de populații, tratamentele inumane și sărăcia actuală din Africa, rod al acestei istorii de crime și spolieri.

Alioune TINE, purtător de cuvânt al ONG-urilor africane, la Durban, 2000

În 1943, doi juriști evrei, Raphael Lemkin și Hersch Lauterpacht, refugiați unul la Londra, celălalt în Statele Unite, insistau pe lângă Aliați pentru a defini cu precizie tipul de barbarie la care se deda Germania nazistă: exterminarea unor grupuri întregi pe baza rasei, credinței sau etniei. Lemkin inventează termenul de *genocid*, Lauterpacht, pe cel de *crimă împotriva umanității*. La Nürnberg, în 1947, triumfă cel dintâi termen, cel mai puternic. Lauterpacht se temea deja în acel moment că acest gen de etichetare poate genera o luptă între victime, crima împotriva umanității apărând ca un rău mai mic[1]. Și pe bună dreptate. Fiindcă „dorința de a fi recunoscut

ca victimă a unui genocid a devenit o componentă esențială a identității naționale", explică juristul franco-britanic Philippe Sands. Din 1947, cuvântul cunoaște un avânt fantastic, acaparat fiind, fără discernământ, de toate popoarele sau minoritățile supuse unor persecuții. Să fii întronat ca țintă a unui genocid presupune o condiție: raritatea candidaților. Imediat ce aceștia proliferează, dai, în persoana lor, de cei mai serioși rivali. În această competiție, entitatea de eliminat nu mai este opresorul, ci acela a cărui suferință o pune în umbră pe a ta. Adunările generale ONU seamănă, din acest punct de vedere, cu o vastă agora în care popoarele lezate vor să își facă auzite vocile, chiar supralicitându-și necazurile, pentru a le eclipsa pe ale vecinilor.

Shoahul sunt eu, suntem noi, nu tu

La San Francisco, în 2021, militanți ai mișcării *Black Lives Matter* afișau în fața standului lor: „Din 1619 până în 1861, mai mult de 15 milioane de africani au fost vânduți ca sclavi și mai mult de 35 de milioane uciși de negustorii de sclavi, ceea ce face din acel comerț cel mai mare holocaust pe care lumea l-a cunoscut vreodată". 35 de milioane, cine dă mai mult? Evreii pot fi scoși din joc și trimiși la vestiare cu *Shoahul* lor de 6 milioane. Neonazistul afro-american Luis Farrakhan explica: „Holocaustul negrilor a fost de

o sută de ori mai rău decât al evreilor". În acest domeniu însă campionii lumii rămân rușii: în 2017, o comisie a Dumei a reevaluat numărul de pierderi dintre 1941 și 1945, trecând arbitrar de la 27 de milioane, număr oficial admis de istorici, la 42 de milioane (23 de milioane de civili și 19 milioane de militari). De neverificat și deci îndoielnice, aceste cifre ale calvarului rusesc urmăresc să impună lumii-ntregi „mai ales occidentalilor, un fel de superioritate politico-morală a Rusiei"[2] (Stéphane Courtois). Escaladarea cantității este o metodă de intimidare pentru a obține laurii Damnatului în competiția mondială: pe o planetă saturată prin suprapopulare și irigată de crimele în masă, nu mai e nimeni impresionat de mai puțin de câteva milioane. Am ridicat ștacheta atât de sus, încât sub acest prag o crimă ne lasă rece. O descalificăm fiindcă nu este la înălțimea cuvenită. Extravaganța matematică este aici în serviciul unei voințe de putere abia mascate. După cum scrie poeta rusă Maria Stepanova, „trecutul este un cult secular care se hrănește din sacrificiile umane". Numai că *Shoahul,* prin enormitatea lui, continuă să depășească toate celelalte lupte. Oare nu Mahmud Abbas, actualul președinte al Autorități Palestiniene din Cisiordania, a acuzat Israelul, în fața cancelarului Scholz, că a comis 50 de holocausturi împotriva palestinienilor, cuvinte pe care și le-a retras mai apoi (17 august 2021), considerându-le poate excesive? Le-a reiterat totuși în fața secretarului de stat american Anthony Blinken, aflat în vizită în Cisiordania, în 5 noiembrie 2023, evocând bombardamentele israeliene din Gaza. Produs în

serie, termenul a sfârșit prin a-și pierde orice semnificație.

„Se așteptau la tot ce poate fi mai rău, dar nu la ceea ce e de neconceput"[3], spunea despre deportați Charlotte Delbo, o membră a Rezistenței trimisă la Auschwitz și Ravensbrück (unde a schimbat o rație de pâine pe *Mizantropul* lui Molière, pe care l-a învățat pe de rost pentru a putea suporta detenția). Descoperirea lagărelor de concentrare a fost resimțită după 1945 ca o gaură neagră a spiritului, un abis în care se prăbușeau în același timp rațiunea și speranța. De acum, inversăm punctul de vedere și considerăm tot ce poate fi mai rău ca fiind mereu sigur; la cea dintâi atrocitate, lucrurile sunt duse la extremă. Nu numai la Auschwitz se poate produce oroarea, ci o găsim de fiecare dată și peste tot reiterată, indiferent de încarnările ei contingente. Până și sistemul economic ar fi o formă de genocid, dacă e să o credem pe sociologa Monique Pinçon-Charlot: „Obiectivul conștient și determinat (al capitaliștilor) este exterminarea jumătății celei mai sărace a omenirii cu arma teribilă care este dereglarea climatică".[4] Cuvântul, depreciat, se golește de sens.

De la Al Doilea Război Mondial încoace, suferința evreiască a devenit etalon de referință, iar *Shoahul,* evenimentul fondator în funcție de care se evaluează noțiunea de crimă împotriva umanității: „Victimele de la Auschwitz, spunea foarte bine Paul Ricoeur, sunt, prin excelență, delegații, în fața memoriei noastre, ai tuturor victimelor Istoriei". Numai că evreii au pierdut acest titlu și sunt numeroase grupurile sau

minoritățile care nu mai vor să audă vorbindu-se despre delegare. Se doresc a fi noii titulari ai stelei galbene și văd în genocid nu summumul barbariei, ci ocazia de a deveni ei victimele prin excelență, în urma nenorocirilor abătute asupra lor. Coșmarul nazismului a ajuns visul unor numeroase popoare: nu mai este o apropriere culturală, ci una memorială. A te numi obiectul unui nou holocaust permite îndreptarea celui mai puternic proiector către cazul propriu. Este dificil totuși să reclami titlul de proprietate când atâția pretendenți se bat pentru a fi pe listă. Evreul devine în acest caz rivalul de distrus, căci uzurpă un loc care ar trebui să revină de drept negrilor, palestinienilor, musulmanilor, salafiștilor, femeilor, indigenilor, popoarelor autohtone etc.

Multă vreme s-a încercat menținerea unor frontiere de netrecut între diferitele feluri de a omorî: cauză pierdută. Lipsa de diferențiere între agresiuni este totuși prin ea însăși o agresiune împotriva spiritului și tulbură înțelegerea violențelor umane. Trebuie totuși să învățăm să facem diferența dintre un delict și o crimă, un omor involuntar și o crimă cu premeditare, un genocid și o crimă împotriva umanității, o crimă de război și un etnocid, între un carnaj direct și unul de la distanță, între un ecocid și un urbicid, tot atâtea categorii de crime teribile care nu țin nici de aceeași logică, nici de același tip de sancționare[5]. Unii cercetători le așază în categoria generică a masacrelor (Jacques Sémelin[6]) săvârșite pentru a teroriza și subjuga. Acest fel de a clasifica este intolerabil pentru victime, dar indispensabil anchetatorilor,

oamenilor politici, istoricilor, judecătorilor pentru a stabili o ierarhizare a pedepselor.

Din această perspectivă, *Shoahul* devine o crimă-ecran de care trebuie lipsiți cei ce și-o revendică. De aici două posibile atitudini: identificare sau expulzare. Există riscul ca Holocaustul să fie perceput ca nenorocire specifică doar evreilor, de o asemenea unicitate încât să ajungă incomunicabilă și să nu privească decât o minoritate anume a omenirii[7]. Detașat forțat de epoca sa, evenimentul se mulțumește să confirme blestemata alegere a poporului mozaic, „un capitol glorios al eternei noastre istorii“, cum scria Elie Wiesel. Un dezastru ca din afara cursului vremurilor, care lasă deoparte restul omenirii. Și-atunci cum să mai obții și cea mai mică lecție din acest episod, dacă este absolut incomparabil cu prezentul? Trecutul nu ne mai învață nimic în vederea viitorului (Tzvetan Todorov[8]). Numai că locul genocidului este atât de sus încât fiecare visează să se instaleze acolo după bunul său plac. Cum să-i evacuezi însă pe cei dintâi ocupanți? Fie ridicându-ți propria nenorocire la rang de crimă majoră, fie minimalizând amploarea iudeocidului. Astfel, când, în 1991, în Polonia, asimila avortul genocidului nazist (Dieta poloneză tocmai votase depenalizarea avortului) și vorbea despre „un nou cimitir al victimelor cruzimii omenești, cimitirul copiilor nenăscuți“ și despre o „exterminare legală“, Papa Ioan-Paul al II-lea se pierdea într-o comparație revoltătoare. Nu poate fi suspectat totuși de antisemitism tocmai el care, într-o alocuțiune, în Marea Sinagogă de la Roma, din 13 aprilie 1986, declarase: „Sunteți frații noștri

preferați și, într-un fel, frații noștri mai mari“ și poate fi considerat artizanul, după Ioan al XXIII-lea, reconcilierii iudeo-creștine. Se pierdea doar în ceea ce s-a numit disputa „denumirilor de origine controlată“.

Pentru o anume majoritate însă, *Shoahul* e o comoară simbolică, iar aceasta nu trebuie lăsată doar evreilor. Se vor muta în arealul său toți chinuiții, amerindieni, sclavi, africani, palestinieni din Gaza, gay etc. Genocidul nu este banalizat, din contră, fascinația răului absolut rămâne, iar de rolul de victime ale genocidului ar trebui să beneficieze și alte grupuri mai meritorii. Din acest punct de vedere, negaționismul unui Robert Faurisson sau al guvernului turc ține de un troc simbolic: este negată existența camerelor de gazare (sau exterminarea armenilor) pentru a-i copleși încă mai mult pe cei care le revendică. Evreii își disimulează crimele din Orientul Apropiat în spatele paravanului Holocaustului, armenii își ascund astfel complicitatea din 1915 cu dușmanii Turciei. Miza e de mare calibru. Poate că trebuie schimbat modul în care învățăm despre crimele în masă și să pătrundem în istoria lor nu din milă față de victime, ci prin studierea călăilor lor (Iannis Roder[9]). Marea superioritate a nenorocirii asupra fericirii este că oferă un destin. Numai nenorocirea ne întronează într-o nouă aristocrație. Numai că, în acest cadastru mental, locurile sunt scumpe: este un club extrem de închis, din care trebuie îndepărtați membrii lipsiți de delicatețe, pretendenții plagiatori sau pastișele. Victimismul este un darwinism necruțător.

Hitler, ca adevăr al Occidentului

Totul este de parcă Hitler și-ar fi luat-o sieși înainte cu mai multe veacuri, prelungindu-se în viitor, unică figură a diavolului până la sfârșitul vremurilor. Cel de-al Treilea Reich nu mai este acel regim venit la putere cu ajutorul urnelor și al forței în 1933, apoi dispărut sub loviturile dure al Armatei Roșii și ale Aliaților printre ruinele Berlinului în mai 1945, ci matricea istoriei europene sau, cu alte cuvinte, adevăratul ei chip. Și astfel istoricii reclamă pentru africani, arabi, sud-americani privilegiul anteriorității. Hitler se afla deja în Cortez, Pizarro, generalul Bugeaud, Savorgnan de Brazza, Livingstone și Stanley. „Există o relație dinamică între distrugerea indigenilor din America, nimicirea negrilor și politica de exterminare introdusă de naziști în Europa în prima jumătate a secolului XX."[10], susține avocata columbiană, care locuiește în Franța, Rosa Amelia Plumelle-Uribe.

Raționamentul este vechi și datează de la *Discursul asupra colonialismului* al lui Aimè Césaire, apărut în 1950: poetul martinichez îl avertiza pe „foarte distinsul, foarte umanistul, foarte creștinul burghez al secolului XX că poartă în el un Hitler care se ignoră, că Hitler locuiește în el, că Hitler este demonul lui, că, dacă îl blamează, o face din lipsă de logică și că, în fond, ceea ce nu îi iartă lui Hitler nu este crima în sine, crima împotriva omului, nu este umilirea omului

în sine, ci crima împotriva omului alb, umilirea omului alb și faptul că a aplicat în Europa procedee colonialiste care nu se vedeau până atunci decât legate de arabi, de Algeria, de truditorii din India și negrii din Africa". Fraza e dură și continuă astfel: „Acest soi de nazism a fost suportat înainte de a fi resimțit pe propria piele, a fost iertat, s-au închis ochii când venea vorba despre el, a fost legitimat fiindcă, până atunci, nu se aplica decât popoarelor noneuropene; nazismul de acest fel a fost cultivat, omul alb este răspunzător de el; acest nazism țâșnește, iese la lumină și picură din toate fisurile civilizației occidental-creștine înainte de a fi înghițit de apele sale înroșite". Poate că aici Aimé Césaire s-a lăsat dus de valul retoricii. Colonialismul și sclavagismul transatlantic, cu tot cu ale lor crime incontestabile, nu sunt de aceeași natură cu exterminarea programatică a unui popor. Numai în secolul XX au fost comise de către imperiul otoman două genocide, cel împotriva armenilor, în 1915, și cel împotriva asiro-caldeenilor, între 1915 și 1918; în Cambodgia a avut loc autoepurarea operată de khmerii roșii (1975–1979); în 1994 a avut loc genocidul rwandez comis de etnicii hutu împotriva populației tutsi, fără a uita, în zilele noastre, de etnocidul cultural al uigurilor, operat de puterea chineză, și de cel împotriva grupului etnic rohingya din Birmania. Tot atâtea crime în masă înfăptuite de nonoccidentali. Obsesia culorii albe este slăbiciunea congenitală a mișcării de decolonizare, care s-a mulțumit să inverseze discursul imperialist pentru a acuza mai ușor

puterile europene[11]. Toate popoarele, toate imperiile sunt în stare de aceeași ticăloșie, iată teribilul adevăr cu care ne confruntăm de la dobândirea independenței de către colonii: singura vină a Occidentului este că și-a mărturisit crimele, pe când ceilalți le ascund. Mulți sunt cei care, de la Aimé Césaire încoace, vor să-și agațe vagoanele colonizării, în Algeria, în Africa sau în Asia, de marele tren al *Shoahului* pentru a-și transforma vocabularul, ambianța, spiritul.

The West versus the Rest (Samuel Huntington): *Occidentul contra restului lumii,* zicea odinioară politologul american. Acest racursi este abuziv. Nu toți oprimații au aceleași interese. Din ostilitate față de Iranul care vrea să-l aneantizeze, Israelul ajută masiv dictatura azeră care atacă Armenia și vrea să-i fure teritoriul. Care Armenie s-a aliat cu Iranul care râvnește o parte din Azerbaidjan. Kurzii persecutați de Irak, Iran, Turcia și Siria s-au luptat între ei în războaie civile groaznice; așa s-a întâmplat în confruntările dintre clanurile Barzani și Talabani, din Kurdistanul irakian, din anii 1990, cu prețul a mii de morți. Și să nu uităm de ostilitatea care prevalează între kurzii din Siria, din Rojava, care au depus jurământ de credință față de PKK, partid terorist din Turcia, și cei din Kurdistan. În Orientul Apropiat, OEP și Hamas se confruntă violent de douăzeci de ani pentru apropierea unui stat care deocamdată rămâne unul virtual. Orice angajare politică ține de cacofonie, de sfâșiere: susținem cauze care nu se iubesc deloc între ele.

Diabolizarea Israelului

Teoreticianul de origine portoricană Ramón Grosfoguel, profesor la Berkeley, organizează la Paris, în 13 ianuarie 2012, împreună cu Partidul Indigenilor Republicii, un colocviu pe tema: „Pentru o lectură decolonializatoare a *Shoahului*". Scopul urmărit e simplu: realizarea unei duble lovituri — delegitimarea statului Israel în lupta pe care o poartă împotriva poporului palestinian și inserarea episodului Holocaustului, pentru a-l minimaliza mai bine, în îndelungata istorie a comerțului cu sclavi și a imperialismului occidental[12]. Invers decât Hannah Arendt, pentru care nazismul și stalinismul, două regimuri totalitare, sunt inovații istorice absolute mai ales în uzul terorii (chiar dacă au unele reflexe preluate din trecutul european), mișcarea decolonializatoare coboară *Shoahul*, în istorie, aducându-l la același nivel cu colonialismul. Avocatul Jacques Vergès, în procesul împotriva lui Klaus Barbie, nu înceta să repete ca pe o mantră ceea ce a fost lupta sa de o viață: nazismul nu este decât cealaltă față a colonialismului[13], un epifenomen al ororii absolute care a fost imperialismul occidental.

Nu explica oare de-a lungul cărților ei, o figură minoră a mișcării decolonializatoare, Houria Bouteldja, apropiată de Alain Soral și Jean-Luc Mélenchon, că evreii sunt „drăgălașii" Republicii? După părerea ei, *Shoahul* nu este decât un

„detaliu", cum putea fi și pentru Jean-Marie Le Pen, „care nu se vede nici măcar în oglinda retrovizoare". „*Shoahul?* Subiect colonial din care s-au mai văzut cu zecile. Exterminări? Cât încape."[14] La naiba cu cifrele și nuanțele. Ce trebuie răpit evreilor este uniforma lor de deportați, devenită veșmânt sclipitor. „Lumea nu va ierta niciodată Auschwitzul evreilor", spusese cu perspicacitate psihologul israelian Zvi Rex. În 2001, conferința de la Durban, din Africa de Sud, a marcat apogeul urii antievreiești, sub pretextul că se denunța colonialismul și sclavagismul european.

> Oriunde te-ai uita, Israelul este comparat cu Germania nazistă. Afișe care asociază Israelul cu fostul regim sud-african și cu politicile acestuia de apartheid. Peste tot vezi imagini ale copiilor palestinieni în suferință. Femei arabe expun fotografii ale soților lor „martiri", uciși în timpul celei de-a doua intifade. La standul Uniunii Avocaților Arabi se vând *Protocoalele Înțelepților Sionului*. Peste tot sunt agățate caricaturi. Una dintre ele reprezintă un rabin care duce sub braț *Protocoalele Înțelepților Sionului* și pe cap poartă o caschetă a armatei israeliene. Un alt afiș descrie cum își fac israelienii pâinea: cu sânge de musulmani[15], scrie Joëlle Fiss în al său *Jurnal de la Durban*.

Filosoful camerunez Achille Mbembe, adversar al apartheidului și al colonialismului, cere evreilor să condamne statul Israel, lucru fără de care numai lor înșiși și-ar putea reproșa ura pe care o suscită. Acuzat de antisemitism în Germania, a răspuns că este atacat fiindcă este

negru și african. Pentru acest partizan al dreptului africanilor de a circula oriunde în Lumea Veche pe motivul „datoriei coloniale", apartheidul israelian este „clar mai criminal" decât cel din fosta Republică Sud-Africană, fiindcă ocuparea Palestinei „este cel mai mare scandal moral al timpului nostru"[16]. Pentru el, Israelul este un exemplu perfect al revenirii fostei victime în rol de călău, iar nașterea acestui stat a fost o catastrofă pentru palestinieni, o *Nakba*, dublu mimetic al *Shoahului,* însemnând, la fel ca acesta, „dezastru" în arabă[17]. În Orientul Apropiat s-ar desfășura o luptă planetară între foștii posesori ai titlului de paria (evreii) și noii campioni ai martiriului absolut (palestinienii)[18]. Ar trebui deci militat pentru o „izolare mondială" a statului evreiesc și pentru a face totul spre a distruge această entitate rasistă. În 2016, în cartea sa *Politicile aversiunii*[19], Achille Mbembe denunța „dinamica distrugerii demente al cărei specific este transformarea vieții palestinienilor într-o grămadă de ruine și un maldăr de gunoi care trebuie curățate de pe fața pământului".

Orice ar face evreii, tot greșesc. Chiar dacă ar fi stabilit un stat palestinian între Cisiordania și Gaza, Israelul tot ilegitim ar rămâne. Toți antisioniștii, de dreapta și de stânga, repetă după bunul-plac: evreii nu au dreptul la un cămin național. Până în 7 octombrie 2023, guvernul Netanyahu, exprimându-și voința de a călca în picioare decizia Curții Supreme a Israelului, impunând o teocrație mozaică și colonizarea în marș forțat a Cisiordaniei, părea să dea dreptate considerentelor celor mai înverșunați dușmani ai statului evreu. Printr-o teribilă torsiune,

aneantizarea democrației israeliene ar sosi astfel nu de la inamicii săi, ci chiar din interiorul propriei societăți. Agresiunea sălbatică din partea Hamas a restabilit unitatea țării și a înzecit ura față de Israel în lumea arabo-musulmană și în anumite campusuri studențești nord-americane și europene. După Durban, a fost cea mai mare explozie de antisemitism lipsit de complexe în lumea occidentală. Strigătul „Moarte evreilor" a răsunat în numeroase orașe ale Lumii Vechi în care cetățenii de confesiune mozaică au fost nevoiți să fie extrem de discreți pentru a nu fi agresați. La Paris chiar a fost interzis accesul evreilor în unele taxiuri[20]. În Franța, actele antisemite au explodat, 1 676 la număr în 2023 față de 436 în 2022.

Odată cu războiul început în 7 octombrie, lupii au ieșit din pădure. Cel mai masiv *coming out* iudeofob din ultimii ani, în special în cadrul extremei stângi. Cea mai de mirare a fost însă *insurecția delicaților*: nu a fost oare văzută preasensibila Greta Thunberg așezându-se de partea celor din Gaza, fără a spune o vorbă despre victimele pogromului din 7 octombrie, și dând share pe Tweeter despre genocidul de pe acea îngustă fâșie de pământ? Așadar, lupta ei pentru apărarea climei viza de fapt eliberarea planetei de caracatița sionistă! (Se pare că ulterior și-a regretat cuvintele.) Ce să mai spunem despre distinsa Mona Chollet, activistă elvețiană antipatriarhat, decretând drept „criminal" amestecul dintre antisionism și antisemitism[21], ieșindu-și din sărite fiindcă *Libération* publicase fotografia unei familii israeliene fugind de Hamas[22] și calificând

sionismul ca pe un „proiect colonial morbid și delirant“[23]? Iudeofobia s-a deplasat astfel către figura respingătoare a „colonistului“: antisemitism prin export. Multe feministe, atât de îngrijorate de relațiile dintre bărbați și femei, nici nu au clipit în fața violurilor și crimelor în masă comise de Hamas pe 7 octombrie: nu erau decât niște israeliene „albe“ care nu meritau compasiune. „Sionismul, ADN-ul criminal al omenirii“, se striga pe străzile din Paris în timpul unui marș de protest față de războiul din Liban, în 30 iulie 2006. Printr-un groaznic nonsens, dușmanii Israelului nu își exprimă dragostea pentru cauza palestiniană, ci ura față de evreii din Orientul Apropiat. Este cazul să o spunem împreună cu Bernard Lewis: „Arabii nu sunt nimic altceva, în realitate, decât o bâtă pentru rupt spinările evreilor“.[24] Furia acestora cunoaște la fiecare zece ani o intensitate gata de erupție, o simbolică Noapte de cristal care în restul timpului clocește fără zgomot.

Se reproșează lumii occidentale că pune mai mult preț pe viețile israelienilor decât pe cele ale palestinienilor. Morții noștri contra morților voștri: numai că morții noștri nu au valoare decât dacă sunt omorâți de ai voștri, în cazul dat, israelienii. Curat dublu standard! Războiul din Yemen, declanșat în 2014 de Arabia Saudită și care a făcut 370 000 de morți dintre care 220 000 din cauze indirecte, nu a trezit niciodată nici cel mai mic protest. Nici cele 400 000 de victime ale lui Bashar al-Assad, nici zecile de mii de morți din războiul împotriva Daech. Când arabii se omoară între ei, nimeni nu mișcă, dar când israelienii se confruntă cu palestinienii,

instantaneu este evocat un „genocid": să ne amintim totuși că populația palestiniană s-a triplat în ultimii cincizeci de ani (1 340 000 în 1948, aproape 5 milioane în ziua de azi). Și fiindcă evreii, abia eliberați din lagărele de concentrare, s-au dus să înființeze în Palestina un nou stat colonial, care a reprodus greșelile fostelor imperii, unii au vorbit chiar despre un al doilea *Shoah* comis de germani: „Dat fiind că urmările genocidului evreilor generat de naziști sunt strâns legate de ocuparea Palestinei, germanii ar face mai bine să se întrebe care este implicarea lor în această persistentă nedreptate".[25] (Michael Rothberg).

Alții cer „eliberarea Palestinei de culpabilitatea germană". În Franța au fost chiar emise petiții pentru boicotarea activităților culturale germane. La fel ca antisemitismul al cărui urmaș este, aversiunea față de Israel este un zel pe care nimic nu-l potolește și pe care totul îl hrănește. Extremiștii cei mai înverșunați îl vor reabilita pe Hitler și vor face din sionism copia nazismului, amestecând într-un același oprobriu descendenții victimelor și descendenții călăilor. Este ceea ce, de exemplu, considera scriitorul chilian Luis Sepúlveda în 2005: „Astăzi la fel ca ieri, urâm naziștii pentru suferințele la care i-au supus pe evrei, pe țigani, pe homosexuali, pe opozanți. Astăzi, mâine, evreii vor fi urâți din cauza chinurilor la care o castă războinică, de sub conducerea lui Sharon, supune palestinienii. La Auschwitz și Mauthausen, în Sabra, Shatila și Gaza sionismul și nazismul își dau mâna".[26] Răsturnare instantanee: dacă evreii oprimă,

atunci obligatoriu o fac la fel ca bruta blondă. Credem în reversibilitatea dintre victimă și călău: un copil violat va deveni un părinte violator, un băiat bătut își va bate progenitura. Ținte odinioară ale unui genocid în Europa, evreii din Israel, de fiecare dată când comit crime — și o fac la fel ca toate statele — nu pot săvârși decât genocide. Iudaizarea palestinienilor înseamnă fără întârziere nazificarea israelienilor[27] și excluderea acelor evrei care nu se căiesc public pentru existența Israelului, „această entitate uzurpatoare". În legătură cu aceștia, numai comparația cu național-socialismul ne vine pe buze: au fost persecutați de naziști și au devenit naziști[28]. Ce simplu. Când Africa de Sud a depus plângere împotriva Israelului pentru genocid în Gaza, la Haga, în ianuarie 2024, a atins trei ținte dintr-o lovitură: căderea statului evreiesc de pe piedestalul de națiune moștenitoare a *Shoahului*; minimalizarea acestuia din urmă în cadrul istoriei lumii și, mai ales, constituirea unui Sud nevinovat de la un capăt la altul în fața unui Nord vinovat din negura vremurilor de colonialism.

Nu din uitare trebuie smuls Auschwitzul, ci din ghearele piraților memoriei. Antisemitismul din ziua de azi începe prin a denunța antisemitismul, pentru a-l restabili mai apoi cu drepturi depline sub numele de antisionism: trebuie să admitem aici plasticitatea unei repulsii care se poate recicla la infinit, fără să se plictisească. Conform unei anumite mitologii progresiste, palestinianul este ultimul nostru bun sălbatic, nevinovat chiar și atunci când ucide sau când taie beregata. El este marea icoană creștină, iar procesul beatificării sale continuă de cincizeci de ani

încoace. Numai că acestei cauze i se face un deserviciu asociind-o cu islamul radical: chiar dacă soarta populației civile din Gaza e atroce, chiar dacă se dorește o soluție politică urmărind existența a două state, terorismul islamist riscă să înghețe pentru multă vreme solidaritatea. Asta se vede și în masacrul de la Bataclan. Să-i auzi pe membrii Hamas, ai Jihadului Islamic și pe susținătorii lor urlând *Allahu Akbar* și propunându-și să suprime evreii, creștinii și necredincioșii de pe întreaga planetă îți îngheață săngele-n vine. Va trebui într-o bună zi rupt blestemul dușmăniilor reciproce, cu prețul, pentru extremiștii israelieni, de a renunța la visul Israelului Mare, și pentru palestinieni de a-și dezintoxica proiectul politic prin îndepărtarea falșilor prieteni care nu vor decât să-i paraziteze, începând cu Frații musulmani și cu ultra-stângiștii occidentali. Modul în care o mișcare de eliberare se poartă în decursul luptelor sale prefigurează societatea pe care vor mai apoi să o construiască. Instaurarea unui califat la estul și la sudul Israelului este pur și simplu de neconceput.

Există o școală a crimei în masă?

În imensa literatură care a urmat eliberării din lagărele morții, după 1945, s-au succedat mai multe interpretări: Auschwitzul a fost serios ignorat până la începutul anilor 1980 în folosul

epopeii rezistenților. Națiunea franceză, traumatizată, nu voia să știe decât despre eroi, iar discursul gaullist al unei Franțe unite împotriva ocupantului liniștea orgoliul rănit, de țară învinsă în doar câteva săptămâni, în timpul „războiului ciudat“. Crima rasială fusese minimalizată și doar partizanii și deportații politic aveau dreptul la covorul roșu. Istoricul François Azouvi nu a ținut cont de această concepție eronată, demonstrând că, încă din 1945, opinia publică a fost sensibilizată de drama evreilor, numai că a uitat-o[29]. Nu a fost vorba despre vreo respingere, ci despre o redescoperire a ceea ce deja se știa, despre o schimbare de regim memorial. Am trecut de la o viziune politică la o viziune morală asupra evenimentului (Henry Rousso). De atunci, ecuația s-a inversat. Auschwitz se sufocă sub propriul succes: pe când discuțiile despre „specifica unicitate“ a *Shoahului* încing spiritele, acesta devine, mai ales după filmul eponim al lui Claude Lanzmann (1985), o veritabilă „religie civilă“ a Occidentului, scena sa originară. După cum se exprima laureatul maghiar al Premiului Nobel pentru Literatură și supraviețuitor al lagărelor de concentrare Imre Kertész (1929–2016), în cartea sa *L'Holocauste comme culture* [30], kitschul a pus stăpânite pe Auschwitz și l-a ucis. Evenimentul s-a ridicat deasupra secolului, ca un astru uluitor, în paralel cu însuși nazismul care, rupt de context, a ajuns un soi de excrescență satanică, una care poate fi plimbată de-a lungul secolelor ca un cursor, înainte sau înapoi. Din acest moment, victima a fost ridicată în slăvi, față-n față cu călăul. Și am rămas încremeniți în această

poziție. Această dublă sacralizare întru Atroce la fel ca întru Bestialitate este redutabilă: nu doar că evreii pot fi din nou sacrificați pe altarul acestui cult ai cărui idoli tranzitorii sunt, dar calificativul de nazist poate fi aplicat indiferent cărei figuri sau cărui popor de-a lungul veacurilor, ieri lui Napoleon, azi lui Zelenski, mâine Uniunii Europene, după umorile procurorului general.

Nu este exagerat să afirmăm că Auschwitzul, ca orice „eveniment-monstru“, înnebunește, produce lege și delir în același timp. A devenit etalonul suferinței omenești, „noua Golgotă“ (Ioan Paul al II-lea), de parcă Iisus Hristos ar fi murit acolo pentru a doua oară. A încurajat mai ales o metafizică perversă a victimei. Holocaustul însă nu este doar oroarea dezirabilă prin excelență, căreia fiecare i s-ar vrea legatar, dar ne deschide ochii și asupra înțelegerii crimelor în masă. Istoria Europei este cea a unui lent proces de civilizare, este comerțul cu negri și abolirea sa (pronunțată pentru întâia oară în istorie în Portugalia, în 1761[31]), este colonialismul și lenta dezintegrare a acestuia sub loviturile luptelor pentru independență, este Auschwitzul și Nürnbergul și Convenția europeană a drepturilor omului, de după distrugerea Celui de-al Treilea Reich, este abominația în act și scoaterea ei în afara legii prin drept și forță, este, în sfârșit, ultimul miracol, reconcilierea eternilor dușmani. Genocidul nu este un concept închis, rezervat unui popor anume, nici un seif ai cărui paznici l-ar păstra sub cheie în folosul lor, ci o experiență accesibilă tuturor oamenilor, un model de inteligibilitate pentru a pricepe prezentul.

Evenimentul este unic, ca orice măcel în masă, dar cronica sa e fecundă, permițând reinterpretarea dintr-un nou unghi a celor mai sinistre episoade ale trecutului. Dacă întreaga istorie a umanității este, într-un sens, istoria unei crime împotriva umanității, este și manifestarea alergiei unui număr tot mai mare de oameni față de ferocitatea lor spontană. Respingerea sclaviei încă din Epoca Luminilor și de la Condorcet încoace, mai întâi în Europa, apoi și în restul lumii, legată de revoltele celor căzuți în robie, extinderea legilor războiului, nașterea dreptului umanitar începând de la bătălia de la Solferino, din 1859, odată cu Henry Dunant, sila persistentă a opiniei publice față de atrocitățile conflictelor, refuzul tot mai accentuat al colonialismului și imperiilor, cu excepția notabilă a Rusiei, Iranului, Chinei și Turciei, traduc ceea ce filosoful și criticul german Gotthold Ephraim Lessing (1729–1781) ar fi numit educația colectivă a speciei umane. A fost nevoie de zeci de ani pentru a realiza simetria, nu echivalența, dintre lagărele de concentrare și Gulag, două expresii ale totalitarismului, ale imemorialei ingeniozități cu care omul torturează și calcă omul în picioare. Comunismul și nazismul au reușit să restabilească, împotriva oricărui progres istoric, sclavagismul în Europa, unul în 1917, celălalt în 1933. Aria lipsei de omenie este fără de sfârșit, dar permite denunțarea lagărelor de concentrare pentru uigurii din China, pentru grupul etnic Rohingya din Birmania, a celor din Coreea de Nord, a celor de „triere“ din Rusia și, în statele democratice, a anumitor închisori sau locuri de detenție reprobabile. Barbaria este multiplă,

inteligența noastră are mecanismele ei limitate: dorim să condamnăm răul fără a încerca să-i diferențiem diversele fațete. Orice deosebire între crime ni se pare că ține de complezență.

De la Nürnberg încoace, exterminările amerindienilor din Nord și din Sud, ale aborigenilor australieni, ale populației Herero din Namibia, ale armenilor și asiro-caldeenilor au fost privite cu alți ochi, iar Al Doilea Război Mondial a anunțat lovitura de grație dată marilor imperii occidentale. Acest proces nu a fost doar manifestarea justiției învingătorilor, ci a acționat creativ, după cum observase Karl Jaspers în 1946, instaurând premisele unei noi ordini penale. Fără Nürnberg nu ar fi existat Tribunalul Penal Internațional pentru Rwanda în 1994, nici pentru fosta Iugoslavie în 1995, nici viitoare instanțe speciale care să judece crimele Daesch și Hamas, pe ale lui Putin sau ale milițiilor din nord-estul Republicii Congo.

Dacă Auschwitz înseamnă infinit mai mult decât Auschwitzul în sine, aceasta se întâmplă fiindcă niciodată un eveniment nu a deschis calea unei interpretări atât de ample încât să fi fost revendicat de forțe dușmane unele altora. Una e să spui că nenorocirea evreiască permite conceperea abjecției umane în întreaga ei diversitate, alta să afirmi că ne ascunde propria ticăloșie și ca atare ar trebui făcută uitată. Pentru negaționiști, acest eveniment manifestă din start preferința față de suferințele unui singur popor. Aceștia doresc deiudaizarea catastrofei pentru a face mai ușor un *Shoah* din propria lor soartă nefericită. Numai că Holocaustul rămâne o referință juridică în stare să găzduiască toți

respinșii, toți martirii. Șovinism etnic pe de o parte, ospitalitate universală pe de alta: nu am ieșit din această dilemă care este prin ea însăși o bombă cu efect întârziat.

CARNE DE TUN

Există regimuri, ca acela din Rusia, sau grupuri teroriste ca Hamas care își folosesc populația pentru a-și proteja armele și, invers, state care își protejează populația și soldații cu ajutorul armelor. Pentru cele dintâi, oamenii nu sunt decât o resursă variabilă, un capital inepuizabil care poate muri în număr mare. Statele Unite, la fel și Europa, care au desființat serviciul militar obligatoriu și au armate de profesioniști, pot avea momente de mare solidaritate, avânturi patriotice, dar nu sunt făcute să fie în stare de război permanent, fiindcă mesajul democrațiilor este dragostea de viață și împlinirea de sine. Nu mai vrem să plătim cu sângele nostru apartenența la o patrie, invers decât Rusia putinistă care își consideră copiii viitoare cadavre: „Astăzi bravii noștri militari își îndeplinesc obligațiile în Ucraina. Vine o zi în care aceștia își plătesc datoria față de țara lor. Da, e întristător să îți sacrifici copiii. Dar un băiat se naște pentru a fi apărătorul țării lui. Și o fată pentru a fi apărătoarea căminului".[32] (Olga Zakhran, instructoare a armatei de tineret a lui Putin). În Ucraina, soldații ruși, dopați cu captagon sau cu alcool, mor cu zecile de mii, în valuri, iar trupurile le sunt lăsate în voia sorții și a vulturilor. Este adevărat că în Rusia moartea în luptă este și o afacere: când un soldat este ucis

pe front, familia primește 120 000 de euro, salariul mediu fiind de 300 de euro. Orice părinte care își vede fiul plecând la război poate spera să își cumpere o casă frumoasă și o mașină imediat ce acesta din urmă este secerat de dușman. Thanato-businessul e-n floare.

De o jumătate de secol, elitele noastre intelectuale, politice, mediatice manifestă o incredibilă toleranță față de terorismul palestinian: atentatele, exploziile sunt condamnate, dar din vârful buzelor, dacă nu cumva chiar justificate ca „act de disperare", răsplată legitimă pentru sălbăticiile comise de Israel. Nu are importanță cultura morții răspândită printre tinerii din Cisiordania și Gaza. Stânga elegantă din campusurile studențești americane sau europene nu se întreabă dacă aceste încurajări nu sunt în primul rând suicidare tocmai pentru palestinieni și nu înăbușă dorința de pace și de decență, întrucât există momente „în care populațiile aspiră să își poată crește copiii și în altă parte decât în cimitire" (Jean Daniel). Fascinația noastră, prin intermediul unor ecrane interpuse, pentru băile de sânge, pentru execuțiile colective, pentru martiriul izbăvitor al Hamas sau al Jihadului islamic nu este doar pornografică, așa cum s-a dovedit jubilarea unui Jean Baudrillard în fața prăbușirii turnurilor gemene din New York, ci ne dovedește mai ales disprețul pentru acest mic popor, cu femei, copii și bătrâni pe post de scut uman. Până și Amnesty International refuză să considere Hamas organizație teroristă, considerând că acolo sunt doar luptători. Cauza palestiniană rămâne pentru totdeauna aceea a

bombelor umane. Preferăm această estetică a crimei eticii compromisului. Cu riscul ca această rămășiță de stat, deja divizat între două guverne, să nu aibă alt viitor decât teroarea, violența și corupția.

Capitolul 6
Putin sau micul funcționar al crimei

Cel mai mare capital al nostru este suferința. Nu petrolul sau gazul. Suferința. Este singurul lucru pe care îl producem constant. Îmi petrec timpul căutând un răspuns: de ce suferințele noastre nu se convertesc în libertăți? Chiar sunt inutile?

Conferința laureatei Premiului Nobel pentru Literatură 2015, Svetlana ALEXIEVICI

Când luați cariera lui Putin și o puneți în paralel cu aceea a lui Hitler, este cam înfricoșător (...)
Putin este un mic funcționar turbat.

Prințul Otto von HABSBURG, 1 iulie 2008[1]

Războiul Rusiei împotriva Ucrainei a cunoscut o repetiție generală în fosta Iugoslavie prin bătălia Belgradului împotriva republicilor Federației, dintre 1991 și 2000. Iată de ce Moscova l-a susținut pe Milošević, a condamnat intervenția trupelor NATO contra Serbiei în 1999 și mai ales recunoașterea independenței Kosovo în 2008. Rusia este atașată de Serbia prin legături etnice, afective, religioase, este mama panslavismului și

tutorele ortodoxiei. Umbra ei imensă, trecutul ei glorios dau sârbilor sentimentul că nu sunt singuri. Pentru cei care, la Moscova, pe ruinele Imperiului sovietic, visează să-și ia revanșa asupra Vestului, conexiunea Moscova–Belgrad rămâne esențială. Și actualul președinte sârb Alexandr Vučić este, orice-ar spune el, un pion al Kremlinului în Balcani. „Laboratorul iugoslav“ (Roland Dumas) a deschis cutia Pandorei a modificărilor frontierelor prin forță, tabu pe care armata rusă l-a încălcat în Ucraina, în februarie 2022.

Precedentul iugoslav

Un lucru a caracterizat confruntarea feroce dintre sărbi, croați, bosniaci, muntenegreni și kosovari: folosirea masivă și lipsită de rușine a retoricii victimizatoare de către puterea de la Belgrad. Romancierul Dobrica Cosić, principalul inspirator al naționalismului sârbesc, scria: „Serbia este noul evreu al acestui sfârșit de secol XX, victima nedreptăților dacă nu cumva chiar a acelorași persecuții: noul popor martir“[2]. Vorbind însă despre politica de exterminare croată, dusă de ustașii Zagrebului, adăuga că sârbii sunt mai evrei decât evreii fiindcă au fost „victimele unui genocid depășind prin metode și bestialitate genocidele naziste“[3]. La aproape un an de la declanșarea ostilităților în Ucraina, observând tabăra occidentală coalizându-se împotriva

Moscovei, Serghei Lavrov, ministrul rus al Afacerilor externe, relua, pe 18 ianuarie 2023, aceeași metaforă, comparând acțiunile occidentalilor contra Rusiei cu „soluția finală“ a lui Hitler contra evreilor: „La fel cum Hitler dorea să rezolve problema evreiască, de acum liderii occidentali (…) spun fără echivoc că Rusia trebuie să sufere un dezastru strategic“.

Vladimir Putin a justificat ofensiva din Ucraina prin nazificarea ucrainenilor și susținând că unii dintre aceștia, mai ales partizanii care și-au luat numele de la naționalistul Stepan Bandera (1909–1959), colaboraseră cu al Treilea Reich, ceea ce este adevărat. Bandera, cinstit și în ziua de azi în vestul Ucrainei, înființase Legiunea ucraineană sub conducerea Wehrmachtului, înainte de a fi arestat de germani și internat în lagărul de la Sachsenhausen. Va fi asasinat de sovietici. Numeroși naționaliști ucraineni au luat parte la eliminarea evreilor, în special la Babi Yar, o râpă din apropierea Kievului, unde 33 000 de evrei au fost executați în două zile de *Einsatzgruppen* (1941). Aproape 60 000 de persoane, evrei, țigani, polonezi, partizani ucraineni, vor fi mai apoi ucise în același loc. Tot astfel, Bogdan Hmelnițki (1595–1657), hatman al cazacilor zaporojeni din Ucraina, care a comis pogromuri de o incredibilă cruzime împotriva evreilor, își păstrează celebritatea de erou. Ca toate țările supuse colonialismului rus și tutelei sovietice, Ucraina va întâmpina, mai ales în partea ei de vest, Wehrmachtul ca pe un eliberator, cu prețul ca unii dintre ucraineni să colaboreze cu puterea nazistă. Persecuțiile și

masacrele antisemite au fost înfiorătoare [4]. Noua putere de la Kiev însă vrea să termine cu ambiguitățile acelei perioade, iar președintele Zelenski, el însuși evreu, a luat parte la ceremonia de la Babi Yar, în 29 septembrie 2021, pentru a exorciza această pagină tragică. Cercetarea din partea istoricilor va fi fără nicio îndoială necesară pentru a descurca firele unui trecut complex și dureros[5].

Ucrainenii vor să se alăture Europei pentru a scăpa de un dublu blestem: de reziduurile sovietismului, vizibile peste tot în fostele țări ale Estului, și, mai ales, de rusificarea lumii, acest amestec de violență, corupție și minciună care caracterizează universul moscovit de sute de ani. Spiritualitatea rusă, spunea marele scriitor Vasili Grossman în anii 1960, este un văl care ascunde gustul profund pentru servitute, cu cele două personaje iconice care sunt mujicul și iobagul[6]. În opinia lui, toți profeții ruși au luptat, în numele spiritualității, pentru sclavie și sârma ghimpată a Gulagului[7]. Deocamdată, vai, nimic nu a contrazis asertiunea.

În ideologia putinistă, există transmiterea ereditară a calității de călău și a celei de victimă: fascismul este o boală contagioasă și gena ei trece de la o generație la alta, este o proprietate imuabil legată de un popor, mai ales dacă acesta este ostil politicii Kremlinului. La fel ca Milošević mai înainte, Moscova alternează retorica victimizatoare cu amenințarea planetară. Întreaga lume s-a coalizat împotriva Rusiei: Europa degenerată, perfida Americă și toți ex-sateliții revanșarzi ai fostei URSS. Naționaliștii sârbi fuseseră și ei atinși de mania grandorii,

siguri că întregul univers se înverșuna să distrugă Sfânta Serbie: „Dacă lumea-ntreagă intră-n război cu Serbia, atunci un cataclism mondial și un potop vor îneca această lume în întregimea ei, cu excepția micii Mari Serbii".[8] Constantă a delirului paranoic: acesta merge mână-n mână cu megalomania și permite umflarea patriei la dimensiunile planetei. Desigur, Rusia lui Putin este o țară imensă, dotată cu un arsenal nuclear impresionant. Numai că imperiul moscovit, considerabil amputat după căderea URSS, a rămas fără trecuta lui măreție și fără un dialog de la egal la egal cu America, după cum se întâmpla pe vremea Războiului Rece. Observația perspicace a lui Barak Obama, făcută la Summitul privitor la securitatea nucleară, de la Haga, „Rusia este o putere regională care își pune în dificultate vecinii nu prin forța, ci prin slăbiciunea ei" (26 martie 2014), a adus la disperare elitele rusești, alimentând o răzbunare de nepotolit. Putin ține să fie considerat un lider mondial și orice reticență în acest sens o ia ca pe un afront.

Rămâne misterul acestei imense civilizații, europeană și chiar mondială prin cultura sa, dar refractară la mesajul Luminilor, faptul că este înclinată să recadă neîncetat pe făgașul autocrației și al Gulagului. Pentru a înțelege fenomenul, trebuie să ne raportăm la un alt text, *Declinul curajului*, al lui Alexandr Soljenițîn, conferință susținută la Harvard în 1978. Discurs care a provocat scandal: departe de a mulțumi Statelor Unite că l-au găzduit ca disident, Soljenițîn s-a dedat unui rechizitoriu violent contra Occidentului vinovat de materialism și de

pierderea sentimentului religios, explicând că violența la care au fost supuse popoarele Marii Rusii a dăltuit caractere excepționale din care nu se mai găsesc în Vest. Tindem să-i dăm crezare fiindcă a fost el însuși un exemplu viu, un om doborât care devenise un uriaș. Dar chiar trebuie să arunci o întreagă societate în sălbăticie pentru a construi câteva suflete mărețe? Soljenițîn era convins că, odată dispărut comunismul, Rusia va redeveni ceea ce trebuie să fie conform doctrinei slavofile, ghidul spiritual al creștinătății, Hristosul națiunilor. Cu alte cuvinte, va fi adevăratul Occident, pe când Occidentul care prevalează în Europa și în Statele Unite se bălăcește în căutarea bunăstării și în cultul minorităților LGBT, care exasperează stăpânii de la Moscova. Ar fi prea puțin spus că o astfel de speranță a rămas neîmplinită. Toate relele pe care Soljenițîn le atribuia Occidentului pot fi acum regăsite în Rusia, adăugându-li-se brutalitatea și nihilismul mesianic, teoretizate încă din secolul al XIX-lea de Turgheniev și Dostoievski. Slavofilii sunt caracterizați prin propensiunea spre predică: lăfăindu-se în fotoliul lui, Putin își permite să ne dea lecții și să își ridice eșecul la rang de exemplu! Rusia ține să salveze lumea, dar o mare parte a lumii nu visează decât să se salveze de Rusia.

Marele Război patriotic

După Al Doilea Război Mondial, în blocul comunist retorica antifascistă a permis mereu diferitelor puteri să își discrediteze opozanții. Să respingi socialismul însemna să te declari dușman al umanității. Retorica utilizată de Kremlin nu poate fi însă aceeași cu a Serbiei lui Milošević — chestiune de rang și de prestigiu. Rusia rămâne un imperiu de 150 de milioane de locuitori, pe când Serbia nu are în ziua de azi decât 7. Rusia a dominat lumea prin intermediul acelei URSS care-a fost — de Gaulle o văzuse bine — trambulina naționalismului Rusiei celei Mari; Serbia a domnit peste Balcani și flancul oriental-sudic al Europei, dar a pierdut războiul în favoarea croaților. În sfârșit, Rusia este o putere nucleară care nu pare să respecte regulile disuasiunii și amenință cu arma atomică pe oricine se opune planurilor sale. Așadar, Kremlinul își va echilibra discursul victimizator prin șantajul nuclear, invocând mai degrabă mândria decât frica. Kremlinul vorbește despre „naziștii" ucraineni la fel cum naziștii vorbeau despre evrei, țigani și slavi: doar o vermină de eliminat. Începând cu elitele din fiecare oraș. Dmitri Medvedev, fost președinte între 2008 și 2012, moderat devenit extremist, califică occidentalii și ucrainenii drept „degenerați", minunată potrivire cu propaganda național-socialistă care respingea îngrețoșată arta

degenerată, moderniștii, cubiștii, expresioniștii. Aceleași epitete le reiterează în 7 iunie 2022 la adresa ucrainenilor, exprimându-și limpede voința de a-i extermina: „Îi urăsc, sunt niște bastarzi și niște degenerați. Ne vor moartea, nouă și întregii Rusii. Cât timp voi fi în viață, voi face totul pentru ca ei să dispară".[9] Cu cât echipa de la Kremlin înfierează mai tare nazismul, cu atât mai mult îi seamănă prin lapsusuri bizare. Ucraina nu a existat niciodată, deci trebuie să dispară prin absorbție: etnocid prin includere.

Barbaria se învăluie în dulcegăria retoricii păcii și prieteniei între popoare, călăul se ascunde în spatele unei emfaze mieroase. Nu atacă, se apără. Pentru a le reuși efectul, rușii dispun de un atu istoric major: Marele Război patriotic, motiv al propagandei instituit în 1965 de Leonid Brejnev în momentul în care prestigiul URSS începe să intre în picaj în fața Chinei maoiste și a dezvăluirii ororilor stalinismului. Războiul total care a opus Germania nazistă și URSS, la început aliate prin pactul germano-sovietic din septembrie 1939, apoi dușmane din iunie 1941 până în mai 1945, a făcut între 20 și 29 de milioane de morți, conform estimărilor, și a fost plin de crime împotriva umanității și de o parte, și de alta: exterminarea evreilor, țiganilor și slavilor de către germani, deportarea tătarilor din Crimeea și a germanilor de pe Volga de către Stalin, violarea în masă a femeilor germane de către soldații Armatei Roșii, cauționată și chiar încurajată de statele majore, uciderea în masă a disidenților, ofițerilor, profesorilor și preoților în țările invadate (Cehoslovacia, Polonia la Katyn, Bulgaria etc). Nu ne vom putea nicicând exprima suficient norocul

pe care l-am avut aici, în Vest, de a fi fost eliberați de Aliați, nu de sovietici! Numai că acel război câștigat de Stalin prin sacrificiul extraordinar a milioane de oameni trimiși către liniile dușmane ca niște hălci de carne dintr-o carmangerie, a fost finanțat și înarmat de americani grație înțelegerii semnate de Roosevelt și livrărilor masive de arme fără de care popoarele URSS nu ar fi putut rezista. De altfel, este posibil ca spiritul războinic să se epuizeze în Rusia de azi, iar tornada belicoasă a propagandei de stat să se stingă la un moment dat, după cum o dovedesc eșecurile relative ale fostei Armate Roșii de ieri, din Afganistan, sau de acum, din Ucraina.

Nu contează: arogându-și pe nedrept titlul de învingător al Celui de-al Treilea Reich, cosmetizând complicitatea profundă dintre Stalin și Hitler care a durat timp de mai bine de un an, Kremlinul induce următoarea idee: ni se datorează totul pentru încercările prin care am trecut, nimic nu ni se poate refuza. Noi suntem cei care au învins demonul venit din Germania, prin urmare suntem creditorii lumii-ntregi. Extremistul rus Vladimir Jirinovski (1946–2022), xenofob și antisemit notoriu, susținător al recuperării Alaskăi și Finlandei de către Federația Rusă, mare prieten al lui Jean-Marie Le Pen, pe care l-a cunoscut prin intermediul scriitorului fascizant Eduard Limonov și care i-a fost martor la căsătorie, scria în 1993:

> În trecut, Rusia a salvat lumea de Imperiul otoman, trimițându-și armatele în sud (...) Acum șapte sute de ani a oprit mongolii (...) Mulțumită Rusiei, Europa s-a eliberat de fascism (...), iată

de ce celelalte popoare trebuie să fie recunoscătoare rușilor.[10]

Să adăugăm că Vladimir Jirinovski era partizanul utilizării armei atomice împotriva dușmanilor Moscovei și dorea să instaleze ventilatoare uriașe pentru a trimite deșeurile radioactive către țările baltice. Naționaliștii sârbi împinseseră deja burlescul macabru până la o limită nemaivăzută în timpul războiului din fosta Iugoslavie. Rușii îi depășesc în arta de a-și înscena crimele, atribuindu-le altora și inventând kitschul sângeros.

Să-ți respecți dușmanul

Aparenta lipsă de relevanță a lui Putin, la început un mic kaghebist la Leipzig, traumatizat de căderea Zidului Berlinului în 1989, va înșela lumea. Foarte legat de pegra din Sankt Petersburg, căreia i-a adoptat obiceiurile și limbajul[11], foarte apropiat de acei „hoți legali"[12] care jefuiesc bunurile țării[13], va ajunge la putere cu o singură obsesie: să pedepsească Europa care provocase căderea URSS. Abil disimulator, a tras pe sfoară un număr de diplomați și de intelectuali, servindu-le discursurile pe care aceștia își doreau să le audă, mergând până la a-l cita pe Immanuel Kant și drepturile omului câtorva fraieri! Ideea dragă câtorva diplomați că Putin este un monstru creat de noi și mai ales de

Statele Unite este seducătoare, dar nu ține[14]. Aceasta reia eternul refren al culpabilității Occidentului responsabil de toate relele care copleșesc lumea. *Mea culpa* nu a fost niciodată un instrument bun pentru *realpolitik.* Atitudinea lui Putin se schimbă radical după intervenția din Kosovo, după Revoluția Trandafirilor din Georgia și cea portocalie din Ucraina pe care le vede ca pe o încercuire, ba chiar un complot occidental. Și atunci își jură să înăbușe firavele libertăți artistice și politice acordate de perestroika lui Gorbaciov (Giuliano da Empoli a făcut din asta excelenta tramă a romanului său *Magul de la Kremlin*[15]). Toate relele de care suferă Rusia ar veni nu de la dubla moștenire a despotismului țarist și a comunismului, ci de la Europa corupătoare și de la acel NATO satanic. Dinspre Occident, simbol al libertății și spiritului critic, stăpânul de la Kremlin se teme de contagiune democratică și de exportarea unui nou Maidan în Rusia, dacă nu chiar a unui război civil.

Din trecerea prin KGB, Putin a păstrat un principiu fondator al sovietismului: strategia cârnatului. Aceasta permite tăierea în bucăți, înainte de înghițirea țărilor a căror cucerire este urmărită: Osetia și Abhazia din Georgia, Crimeea și regiunea Donbas din Ucraina în 2014, Transnistria din Moldova, mâine poate, dacă va fi lăsat să o facă, culoarul Suwałki ce leagă Belarus și enclava rusă Kaliningrad, la frontiera cu Polonia și Lituania. Toate în numele binecunoscutului adagiu: „Ce-i al meu e-al meu, ce e al vostru e-ntotdeauna negociabil". Agresivitatea lui Putin este explicația cererilor de aderare la NATO a tuturor țărilor din jur: niciun popor nu

poate trăi în siguranță la granițele Rusiei actuale, numai dacă nu lasă totul baltă. Până și extrem de pacifistele Finlanda și Suedia au cerut să se alăture NATO și prima, cel puțin, ridică un zid la granița rusă pentru a întrerupe orice legături! Abilitatea cu care Putin a scindat numeroase țări ale Uniunii Europene, a finanțat ori a cumpărat partidele suveraniste, a corupt sau a fascinat intelectuali și oameni politici dovedește că scopul lui este să spele afrontul din 1989. Faptul că Emmanuel Macron l-a primit la Brégançon în vara lui 2019 pentru a discuta cu el „arhitectura europeană de securitate", de parcă ar fi invitat lupul în stână, este o dovadă suplimentară a orbirii occidentale, chiar dacă președintele francez, jignit și înșelat, a revenit ulterior pentru susținerea Ucrainei. „Frontierele Rusiei nu se termină nicăieri", a spus Putin sub formă de butadă în 24 noiembrie 2016. Fără a avea nevoie să ne declare război, a ajutat la eliminarea Franței din bazele ei africane (Republica Centrafricană, Mali, Niger, Burkina Faso) prin intermediul grupului Wagner, a intervenit în alegerile americane sau franceze, a lansat multiple atacuri cibernetice. În 29 august 2014, la Bruxelles, i-a mărturisit lui José Manuel Barroso, pe atunci președinte al Comisiei Europene, lăsând să-i scape informația: „Dacă vreau, pot să fiu la Kiev în două săptămâni". Totul era spus și anunțat de multă vreme.

Mare revanșard, Putin s-a bucurat la noi de o popularitate uimitoare. Chiar dacă scund — fostul președinte al Georgiei, Miheil Saakașvili, îi spunea Lily Putin —, are centura neagră la judo, iar autoritarismul lui îi fascinează pe cei slabi: îi

place să umble țanțoș la bustul gol, pe cal, să se joace cu armele, să piloteze un bombardier, să practice toate sporturile. Hipervirilitatea, acum atenuată, este explicația cultului de care se bucură acest Rambo moscovit și dinspre extrema dreaptă, și dinspre cea stângă (de la Éric Zemmour și Marine Le Pen la Jean-Luc Mélenchon), dar și dinspre juntele africane prosternate înaintea acestui mascul dominant. Perfect paranoic, s-a înconjurat de o gardă pretoriană și trăiește în izolare sanitară, temându-se și de cel mai neînsemnat germen sau microb. Intrarea în război a milițiilor cecene ale președintelui asasin Kadîrov, plecarea lor la luptă cu strigăte de *Allahu Akbar*, practica decapitării dușmanilor îi trece pe ruși în tabăra Daech și Hamas pe care au susținut-o ocazional. Putin, la fel ca Erdogan, utilizează jihadismul ca instrument al puterii: la Groznîi, în ianuarie 2015, Kadîrov a organizat o imensă manifestație, cu un milion de persoane, pentru a condamna caricaturiștii de la *Charlie Hebdo* care tocmai fuseseră asasinați la Paris. În octombrie 2021, tatăl ucigașului lui Samuel Paty, un cecen, se felicita „că fiul lui și-a dat viața ca să apere onoarea tuturor cecenilor și a tuturor musulmanilor din întreaga lume".[16] Putin nu este atât nebun, cât fanatic, convins de caracterul mesianic al națiunii ruse. Brutalitatea regimului lui, eliminarea fizică a opozanților ca Anna Politkovskaia, Boris Nemțov, sau a unor prieteni ca Prigojin, merge mână în mână cu un discurs moralizator ce pretinde că reabilitează valorile tradiționale, credința, copiii, familia creștină și, mai ales, că suprimă homosexualitatea.

„Gayropa“, cuvânt reunind termenii gay și Europa, este fobia lui. Un deputat apropiat puterii, detector de „pederaști“, Vitali Milonov, declara: „Ca vechi vânător de demoni, am nas pentru homo. Pe care poți să-i miroși, în general: miros a pucioasă, bineînțeles“.[17] Putin este un asasin în masă travestit în evanghelist și distruge cu dragoste: lipsit de talent oratoric, nu este nici Petru cel Mare, nici Hitler, nici Stalin, ci un produs de sinteză între cei trei, care împrumută de la ortodoxie vorbirea mieroasă și podoabele, de la țarism obsesia grandorii pierdute, de la comunism și nazism ritualurile unanimității și masacrele în masă. Hitler, monstrul isteric, Stalin, căpcăunul culant, Putin, torționarul laborios.

În orice confruntare, trebuie distins dușmanul principal de cel secundar. Putin este astăzi la fel de periculos pentru Europa ca Teheranul sau Erdogan. Poziția Turciei este interesantă: aliată a Moscovei în Libia, obsedată de kurzii din Rojava pe care vrea să-i elimine, legată de despotul Aliev din Azerbaidjan, care vrea să șteargă Armenia de pe fața pământului, suferind din cauza urii grecilor și creștinilor în general, aprovizionând cu arme Daech, milițiile jihadiste din Africa Subsahariană, din Siria și Libia, a condamnat totuși anexarea Crimeei, livrează drone Kievului și a închis strâmtoarea Bosfor pentru navele rusești. A obținut în pofida rezistențelor rolul de mediator între Moscova și Kiev. Dar mai ales împărtășește cu Putin o aceeași ură față de Europa care a contribuit la demantelarea Sublimei Porți prin Tratatul de la Lausanne, din 1923. Erdogan visează neîncetat la reconstituirea

Imperiului otoman, la păstrarea nordului Ciprului și refacerea Califatului care să domnească peste lumea sunnită.

Prima noastră datorie față de un dușman este să-l respectăm: va spune ce va face și va face ce va spune. Alexandr Soljenițîn a enunțat cândva un principiu simplu în legătură cu propaganda comunistă: „Mint. Știm că mint. Știu și ei că noi știm că ei mint. Dar asta nu înseamnă că o să mintă mai puțin“. A descifra această retorică înseamnă în primul rând a te obișnui cu a înțelege totul pe dos: când Moscova acuză Ucraina că vrea că comită un genocid în republicile separatiste din Donbas, înseamnă că pune la cale chiar ea aneantizarea rezistenței ucrainene. În 2015, cu scopul de a împiedica un „genocid“ în Crimeea, trupele rusești au invadat acest teritoriu și au pus mâna pe toată flota de la Sevastopol. Rusia nu a atacat Ucraina în 24 februarie 2022, ci a fost obligată să lanseze o lovitură preventivă, fiindcă, mai înainte cu doar șase ore, Ucraina ar fi atacat cea dintâi; printre altele, Ucraina ar fi fost pe cale să pună la punct o bombă atomică. Minciuna nici măcar nu mai are nevoie să pară cât de cât adevărată, căci plutește în eterul delirului absolut. În privința rușilor, orice acuzație este o mărturisire sau anticiparea unei viitoare crime.

„Europa este condamnată la moarte“[18]

Numai că Putin a citit probabil prea mult decadentiștii europeni, predicile lor îndurerate despre sfârșitul Occidentului, ajungând să înțeleagă pe dos culturile noastre: și-a însușit tezele declinismului european, sigur că vom pune botul pe labe în fața demonstrației lui de forță. Vedea în noi doar niște sodomiți și pedofili degenerați, tăvălindu-se în propriul consumerism. În 2013, și-a formulat gândirea într-un mod radical: „În Occident, se duc politici punând pe picior de egalitate familiile numeroase și familiile homoparentale, credința în Dumnezeu și credința în Satana...“ Satana! Cuvântul i-a scăpat și prin el Putin se întâlnește cu viziunea jihadistă asupra lumii: Occidentul este diabolic și deci trebuie distrus sau reeducat. Putin își amestecă doctrina imperialistă cu o escatologie religioasă legată de ortodoxie și de islam (să nu uităm că Rusia cuprinde și 6 milioane de musulmani). Nu a spus oare, ca un conducător jihadist, în 2018 la Soci, că era gata să moară într-o confruntare nucleară: „Vom merge în rai ca martiri“? De acum, propagandiștii Kremlinului, printre care Vladimir Soloviev[19], se referă la Ucraina și la lumea occidentală în termeni demoniaci, întâlnindu-se cu propaganda lui Khomeini: noi, europenii și americanii, redevenim niște mari și mici Satana,

prăbușiți în hăurile Sodomei și Gomorei. În materie de diabolizare, niciodată n-a fost creat ceva mai eficient decât bătrânul Satana, creștin reluat de islam.

În marea tradiție stalinistă, cu cât crima plănuită e mai monstruoasă, cu atât viitoarea victimă trebuie să pară mai monstruoasă: asasinatele de care e suspectată victima sunt în realitate programatice și le vestesc pe acelea care urmează. Astfel, imaginile corpurilor torturate de la Bucea, de la marginea Kievului (martie 2022), au fost denunțate de propaganda rusă ca fiind un montaj cinematografic jucat de actori care își mai luau printre scene pauză de țigară sau ca măceluri înfăptuite de ucraineni cu propriii cetățeni. Cu Putin, ca odinioară cu Hitler, fiecare frază trebuie interpretată pe dos, trebuie să te obișnuiești cu faptul că violența vorbește în limbajul păcii, fanatismul în cel al rațiunii, agresiunea în cel al autoapărării, colonialismul în cel al protejării minorităților, crima împotriva umanității în cel al prevenției. Nimic nu rezumă mai bine comportamentul oamenilor de la Kremlin, la fel ca mai de mult cel al naționaliștilor sârbi, decât cuvintele puse de George Steiner pe seama lui Hitler, într-una dintre cărțile sale: „Vă veți însuși metodele mele renegându-mă.“[20]

Ce este nazismul în propaganda lui Putin? Nu un eveniment major al secolului XX, ci un bloc anistoric ieșit din timp și care desemnează tot ce e rău pentru Moscova. Suntem mental prea infirmi de la Revoluția franceză încoace pentru a putea concepe Răul. Persistăm în a ne recita catehismul, în a repeta că „pântecul din care a apărut bestia imundă e încă roditor“ (Bertold

Brecht), de parcă regimurile lui Benito Mussolini și cancelarului Hitler ar persista și dincolo de distrugerea lor. Nu observăm că „fascismul" contemporan are ca noutate faptul că este antifascist prin termenii utilizați, tot așa cum rasismul este antirasist conform propriei formulări. Doar că „nazificarea" ucrainenilor de către propaganda rusă nu a prins în Europa, invers decât pe vremea războiului din fosta Iugoslavie, când guvernanții noștri, printre care François Mitterrand, într-un glas cu Milošević, s-au lăsat duși de acuzația delirantă făcută croaților și bosniacilor că ar fi niște ustași. Nazismul proferat de Moscova împotriva Kievului s-a dezumflat încă din clipa în care a fost enunțat. Ba chiar s-a întors contra Rusiei. Contaminarea prin limbaj a dușmanului stabilit este cu atât mai puternică cu cât este inconștientă și se consideră că a fost exorcizată. Vassili Grossman a ilustrat-o magnific prin dialogul dintre un ofițer nazist prizonier al sovieticilor la Stalingrad și un militant bolșevic: „Dacă veți învinge dumneavoastră, noi vom pieri, dar, în același timp, vom trăi în victoria dumneavoastră".[21] Învinsul învie în pielea învingătorului și-l face fără să vrea să vorbească în numele lui, ca un ventriloc.

În primăvara lui 2022, Serghei Lavrov încă mai explica cum Hitler era, și el, un pic evreu, timp în care Vladimir Putin interzicea evreilor ruși să emigreze în Israel sub amenințarea pedepsei. Același Lavrov adăuga: „Istoria cunoaște din păcate exemple tragice ale cooperării dintre evrei și naziști" (mai 2022). Putin însuși, într-un interviu din 5 septembrie 2023, reitera vechiul

clișeu al antisemitismului, explicând că Zelenski, „evreu din punct de vedere etnic", era în fruntea unei națiuni naziste. Astfel echivalența dintre iudaism și nazism era validată. Iudeofobia este un constituent al istoriei rusești, iar Sutele Negre******* de după 1905 își vor căpăta celebritatea prin pogromurile sângeroase, precum cel de la Bialystok. Bolșevismul va rămâne fidel acestei tradiții, mai ales prin Stalin care va începe, după Al Doilea Război Mondial, o vastă operațiune de arestări ale evreilor, în special ale medicilor evrei: este vorba despre celebra afacere a bluzelor albe, care izbucnește în 1953, personalul medical fiind acuzat că a vrut să asasineze conducătorii sovietici printre care și pe Jdanov, prezumtivul moștenitor al conducătorului suprem. Stalin declara că orice „evreu este un dușman potențial în slujba Statelor Unite" și, la sfârșitul vieții, pare a fi dorit să pregătească opinia publică pentru o „soluție finală" în versiune rusească, pudic mascată sub numele de „campanie anticosmopolită". Simplul fapt de a fi evreu făcea din tine un criminal potențial. Numai moartea, din martie 1953, l-a împiedicat pe Stalin să semene pentru o ultimă oară teroarea împotriva acestei populații. Ulterior, autoritățile au recunoscut că acuzațiile aduse erau false. Ultimii evrei ruși nu mai visează în zilele noastre decât să părăsească mai repede această corabie beată care este Federația Rusă, unde viețile le sunt din nou amenințate.

Nihilism și degenerescență rusă

În 1960, același Grossman trimitea revistei *Znamia* manuscrisul capodoperei sale, *Viață și destin*. Redactorul-șef, Vadim Kojevnikov, uluit de ceea ce citise, l-a transmis KGB-ului. Lucrarea a fost confiscată pe loc, mai precis furată. Întrucât lecția acestei cărți imense, de 1200 de pagini, era insuportabilă pentru putere: Grossman explică faptul că nazismul și comunismul sunt doi frați dușmani, care se confruntă cu atât mai tare cu cât converg în esențial. Rivalitatea le este mimetică și în ziua de azi se cunoaște fascinația pe care Hitler o exercita asupra lui Stalin, dublul său pe cât de admirat, pe atât de detestat, înainte ca Stalin la rândul lui să-l fascineze pe Hitler, pe măsură ce Armata Roșie respingea Wehrmachtul. Fanatismul de rasă făcea tot atât cât fanatismul de clasă, și unul, și celălalt furnizând crime în masă. După cum Grossman va preciza în ultimul său roman, *Panta rhei* (1954), cei care se credeau dușmani erau deci frați gemeni, însă zdrobirea celui de-al Treilea Reich de către URSS și mai ales de către Aliați va ascunde multă vreme acest adevăr groaznic. Și atunci o altă iluzie s-a născut, aceea conform căreia Rusia avea să urmeze calea occidentală și că timpul va aplana divergențele născute din monstruoasa paranteză comunistă. Numai că

războaiele din Cecenia și din Siria, moravurile satrapiei putiniste care înăbușă orice contestație, reducerea presei la tăcere, reabilitarea lui Stalin și asasinarea opozanților scot la lumină farsa „democrației rusești". Aceasta nu avea să dureze decât în cel mai bun caz vreo cincisprezece ani și asta sub autoritatea unui bețiv terminat, Boris Elțîn, care o va asimila fără să vrea cu anarhia și sărăcia, sub dominația oligarhilor corupți care își reglau conflictele cu focuri de kalașnikov. Violență, prostituție, alcool, otrăvire, acestea sunt, împreună cu gazul și petrolul, principalele produse de export ale Federației Ruse de la începutul secolului.

Și iarăși Vasili Grossman: în timp ce istoria Occidentului este cea a unei dezvoltări progresive a libertăților, istoria rusă relatează invers, o dezvoltare progresivă a servituții: „Așa s-au legat între ele cu un lanț milenar progresul rusesc și robia rusească. Fiecare țâșnire spre lumină adâncea prăpastia întunecată a iobăgiei". Încă din 1839, marchizul de Custine, care este pentru Rusia ce este Alexandre de Tocqueville pentru Statele Unite, scria împotriva curentului unei rusofilii care-i orbise pe Voltaire și Diderot: „Rușii, mici sau mari, sunt îmbătați de servitute". URSS-ul nu și-a făcut niciodată un examen de conștiință, cum au făcut-o germanii după război: mentalitatea sovietică a supunerii în fața celor puternici va continua în Rusia zisă „democratică".

Atâta doar că noi, în Franța, suntem îndrăgostiți de o Rusie romantică, infuzată de nostalgie, de pasiune pentru Rahmaninov, Tolstoi sau Pușkin, pe fondul spațiilor vaste, înghețate sub zăpadă. Această ficțiune interpune un ecran

între elitele franceze și realitatea numitului continent. Fără a uita de tabăra numeroasă a antiamericanilor care se duc la Moscova în căutarea unei contra-puteri pentru Washington. După mai bine de douăzeci de ani de putere autocratică, Vladimir Putin și gașca lui de oligarhi, de iluminați, de lachei, cu toții însetați de răzbunare împotriva Europei și Occidentului, au început războiul în Ucraina, siguri că vor zdrobi în câteva zile puterea lui Zelenski și a clicii lui de „naziști" sau mai degrabă de „ucraino-naziști" (fără a uita „naziștii LGBT"). Respingerea trupelor lor, trezirea NATO dovedesc și că despotismul nu are viitor decât dacă democrațiile adorm. Am supraestimat puterea fostei Armate Roșii și am subestimat starea de supunere profundă în care trăiește „Rusia eternă", în pofida curajului câtorva disidenți excepționali, ca Aleksei Navalnîi.

O miză geostrategică

Știm de acum că lunga perioadă de calm de după al doilea conflict mondial era o excepție, nu norma. Dialogul, voința de bine și „comerțul blând"******** nu au reușit niciodată să dezarmeze tiranii. Nu-ți alegi dușmanii, ei sunt cei care ne desemnează ca subiect al răzbunării lor și hotărăsc că simpla noastră existență îi indignează. Orice am face pentru a le dovedi bunăvoința, nu vor înceta să ne reducă la tăcere sau să ne aservească. Nu doar că Ucraina a trezit

Europa, dar a și ridicat Statele Unite din umilință, după douăzeci de ani de războaie pierdute și dezastrul de la Kabul, din august-septembrie 2021. După câteva săptămâni de tergiversări, administrația Biden a înțeles avantajul pe care îl putea obține din primele victorii ucrainene. America, bazându-se pe avantajul ei militar și tehnologic, revine cu fruntea sus pe scenă, fără a pierde un singur om. Deși profund divizată, redevine „națiunea indispensabilă" (Madeleine Albright), lider al lumii libere prin ajutorul oferit popoarelor oprimate, așteptând poate ca un nou președinte să decidă contrariul. Europa, vai, rămâne un pitic politic și militar din proprie voință, retrasă cu timiditate sub umbrela NATO. America desfășoară pe teren noile ei arme și trimite chinezilor un mesaj lipsit de ambiguitate: dacă vă atingeți de Taiwan veți plăti scump.

Adevărata miză pentru Ucraina va fi nu doar militară, dar și culturală. Cum să scapi de magnetismul rusesc, de această imensă bogăție literară, muzicală, cinematografică, în parte furată Kievului, dar pe care întreaga lume, pe bună dreptate ori nu, continuă să o atribuie Rusiei? Degeaba s-a născut Gogol în mijlocul Ucrainei actuale și și-a început cariera cu povestiri ucrainene, în ochii noștri va rămâne întotdeauna scriitor rus. În acest divorț operat cu forcepsul, pecetluit cu fluvii de sânge, cum să preiei de la marele vecin drapelul lumii slave, pentru a-l eclipsa? Ucraina ne dă totodată o lecție de curaj și de *realpolitik*. Pe când noi ne lamentăm pentru câteva grade în plus sau în minus, ucrainenii rezistă în întuneric, noroi și frig. Noi trăim ca victime colective, ei trezesc din nou

la viață figura eroului obișnuit, luptând pentru cea mai sfântă cauză — libertatea. Ucrainenii mor pentru un viitor în care brutele și barbarii să nu mai aibă dreptul să aservească popoare. Europa a iubit mult prea mult pacea, dar și Israelul, în pofida reputației sale războinice. Cel mai crunt dușman al păcii este însăși pacea care dă sentimentul iluzoriu al calmului și invincibilității.

Delicată ecuație a Aliaților: Ucraina nu trebuie să se prăbușească, dar nici Rusia, de teamă că acele 6 000 de ogive nucleare ar putea să cadă în mâini de răufăcători. Federația Rusă, pradă riscului de război civil, trebuie să reziste cu orice preț. Astfel se explică palinodiile occidentale și livrarea cu parcimonie a armelor, tancurilor, tunurilor, avioanelor către Kiev, dotări care prelungesc războiul și suferințele civile.

Marchizul de Custine o spunea deja, în 1839: „Rusia nu este decât o întinsă închisoare în care Țarul nu este niciodată altceva decât deținutul cel mai împodobit. Cine va elibera poporul rus din propriile-i lanțuri? Cine îl va smulge din sărăcie, din tristețe, din arbitrar, din resemnare[22]?" Moscova, ca și Teheranul, pariază, și poate are dreptate, pe oboseala Europei și a Satelor Unite. „Victoria este a celui care rezistă ultimul sfert de oră" (Clausewitz). Dacă soarta războiului se-ntoarce în dezavantajul ucrainenilor sau compresorul rusesc sfârșește prin a-i strivi, vor fi puse pe seama lor toate defectele. Deja profesorii demisiei, în numele realismului, îi presează să negocieze cu indiferent ce preț cu Putin care este departe de a fi fost învins. Dacă din nenorocire Ucraina va cădea, NATO se va

prăbuși la rândul său, iar Europa va fi amenințată în însăși esența ei, rămasă la bunul-plac al căpcăunului moscovit. Ar ajunge un sanatoriu de lux, gata să se lase tăiată-n bucăți de toți prădătorii. Orice înțelegere nesăbuită cu actualul Kremlin va fi însutit plătită de copiii și nepoții noștri. Cât despre „Sudul global“, pentru a prelua acest termen maleabil precum cauciucul, va urma învingătorul: dacă Rusia câștigă, cap de pod al Internaționalei tâlharilor, prădătorii de toate soiurile își vor freca mâinile. Jafuri, crime, violențe vor fi exonerate după exemplul marelui frate moscovit. În schimb, dacă armata lui Putin suferă un eșec, despoții de pe toate continentele și grupările teroriste se vor gândi de două ori înainte de a acționa. Este ocazia pentru democrații să nu piardă momentul istoric și să tindă către un nou 9 noiembrie 1989, făcând să cadă zidul tuturor tiraniilor, de la Beijing la Moscova, de la Teheran la Baku, fără a uita de Ankara, Caracas, Alger, Havana și alte câteva. În tenebrele barbariei, este un fragil licăr de speranță.

FALSIFICATORI ȘI IMPOSTORI

În 1995, un anume Binjamin Wilkomirski, muzician și fabricant elvețian de instrumente muzicale, a publicat în germană o carte intitulată *Fragmente: o copilărie, 1939–1948*, în care își povestește primii ani de viață în timpul ocupației naziste a Poloniei și închiderea la Majdanek și Auschwitz. Cartea a fost întâmpinată cu entuziasm, a fost tradusă în treisprezece limbi și *Le Monde*, *New York Times*,

Guardian i-au consacrat articole elogioase. Asociațiile evreiești au invitat autorul în lumea-ntreagă. Numai că presa elvețiană a început să își pună întrebări legate de incoerența povestirii și o anchetă a dezvăluit că Wilkomirski nu fusese născut în Letonia, ci în Elveția, de o anume Yvonne Grosjean care îl plasase într-un orfelinat, după care fusese adoptat de familia Dössekker. În cazul în care cunoscuse lagărele de exterminare germane, o făcuse ca simplu turist. Cartea a fost retrasă de la vânzare. Și tristul adevăr și-a făcut apariția: autorul mistificării pur și simplu dorise să-și ridice viața la rangul unei tragedii.

Enric Marco (1921–2022), un mecanic catalan, purtător de cuvânt, timp de un sfert de secol, al deportaților spanioli, pretindea că fusese prizonier în lagărul de la Flossenbürg, din Bavaria. Volubilitatea și energia de care dădea dovadă impresionau auditoriul, ba chiar au smuls lacrimi deputaților din Cortes Generales, Marco povestindu-le despre câinii și loviturile primite de la cei din SS[23]. La 84 de ani, demascat de un istoric, Marco a recunoscut cu jumătate de gură înșelătoria. În 1941 era voluntar civil într-o uzină de montaj din Kiel, în nordul Germaniei, de unde pretindea că fusese închis și torturat de naziști. Scriitorul Javier Cercas i-a dedicat un roman acestui mistificator de geniu[24] care a continuat să-și mintă și să-și ducă cu vorba interlocutorii chiar și după ce a fost demascat.

Numai că mistificatorii s-au înmulțit și își răspândesc ficțiunile. În iulie 2004, o tânără de 23 de ani a declarat la poliție că fusese victima

unei agresiuni antisemite în RER: niște tineri imigranți ar fi tăiat-o pe față și i-ar fi desenat cu un marker o svastică pe burtă. Ancheta a dovedit că era vorba despre o minciună, așa că tânăra este condamnată la patru luni de închisoare cu suspendare. Vor urma alte incidente de același fel: în 2014, o fostă membră a grupului feminist radical Femen pretindea că fusese agresată de niște salafiști în Piața Clichy. Între 2014 și 2015, niște șoferi de autobuz s-au declarat ținte ale unor atacuri cu cuttere din partea unor tineri din cartierele mărginașe, iar un profesor dintr-o școală evreiască din Marsilia a susținut că trei bărbați revendicându-se de la Statul Islamic îl ciuruiseră cu lovituri de cuțit. Aceste incidente intervin în contextul unor violențe și atentate reale care, din păcate, nu au nimic imaginar. Simulacrul nu s-ar putea produce fără un factor de probabilitate care să-l facă plauzibil. În aceeași perioadă, mai înainte sau după, cetățeni de confesiune evreiască au fost uciși de islamiști, șoferi de autobuz au fost agresați și un profesor de colegiu decapitat. Falsele victime se înmulțesc pe măsură ce istoria răsună de strigătele adevăraților torturați. Este nevoie de un context verosimil, pentru a face posibile imposturile. Imitatorii vor să profite de compasiunea publică pentru a uzurpa un statut anume. Contrafacerile însă nu înlătură originalele.

Victimizarea este aproprierea unui titlu nemeritat. Te poți numi victimă din auzite, prin ricoșeu, prin contiguitate. Tragedia din 13 noiembrie 2015, de la Bataclan, și-a avut și ea

grupul ei de șarlatani, vreo câteva zeci, împinși de pofta de câștig sau de nevoia de notorietate. Cea mai celebră este Florence M, alias Flo Kitty, care și-a inventat un prieten fictiv la Bataclan și a imaginat o poveste de o meticulozitate perfectă. Mitomană profesionistă, s-a strecurat în structura *Life for Paris* a supraviețuitorilor tragediei, s-a făcut indispensabilă, a organizat concerte, serate, ba chiar a demascat la rândul ei mistificatorii care se infiltraseră printre supraviețuitori. Poți invidia fericirea altuia, dar încă mai mult nefericirea lui, care te dotează cu o minunată poveste, îți oferă căldura supraviețuitorilor și o comunitate activă. Această decorație simbolică ne acordă toate drepturile, ne face mai interesanți, ne scoate din masa anonimă; în sfârșit, existăm în plină lumină.

******* Mișcare ultranaționalistă de la începutul secolului XX, rusocentrică, xenofobă, antisemită, instigatoare la pogromuri (*N.t.*).

******** *Le doux commerce*, teorie politică și economică a lui Montesquieu, conform căreia schimburile economice dintre țări duc la o bună înțelegere politică și la reducerea riscului de război (*N.t.*).

Capitolul 7
Către un „ginocid“ generalizat?

Cum să concepi relațiile dintre bărbați și femei? Numai prin intermediul crimei împotriva umanității, ne spune un anumit feminism nord-american. Încă din anii 1980, activista Andrea Dworkin (1946–2005) vedea în industria pornografică „un instrument al genocidului“ sau, într-un cuvânt, „Dachau introdus în dormitor și sărbătorit“[1]. Trăsătura comună care leagă cel de-al Treilea Reich de *Playboy* și încă mai mult de *Penthouse* (reviste erotice de la sfârșitul secolului XX) este așadar pornografia pe care anumiți liberali se încăpățânează să o apere, pe când ea e „mai rea decât Hitler“, dacă e să o credem pe jurista Catharine MacKinnon: „Nici măcar Hitler nu a știut să transforme sexul în instrument de asasinat, așa cum o face industria pornografică“[2]. Un război imemorial ar opune deci bărbații și femeile încă din vremuri preistorice[3]. Conform lui Marilyn French (1929–2009), pentru un bărbat, a face dragoste este aproape întotdeauna sinonim cu brutalitatea și crima: „Cultura americană, filmele, cărțile, cântecele, televiziunea învață bărbații să se

considere niște asasini, să identifice sexul cu arta de a ucide, cu violența și cucerirea. Iată de ce atâtor bărbați li se pare greu să facă deosebirea între a face dragoste și a viola (...) Din timpuri preistorice până în zilele noastre, cred, violul a avut o funcție specială: nimic mai puțin decât un proces de intimidare prin care toți bărbații mențin toate femeile într-o stare de frică".[4]

Comparații fără noimă

Militantele care au așezat acum patruzeci de ani legătura dintre sexe sub egida *Shoahului* au au impus o școală de gândire: pentru a lua un exemplu recent, după ce a depus plângere împotriva regizorului Christophe Ruggia, acuzat de atingeri de natură sexuală asupra persoanei ei, care pe atunci avea 12 ani, actrița Adèle Haenel a fost descrisă ca o urmașă a lui Primo Levi. Conform lui Frédérik Detue, universitar și „specialist în crimele în masă"[5], între tânăra actriță victimă a agresiunii și cel deportat la Auschwitz ar exista o adevărată convergență: și unul, și celălalt ar fi răspuns principiului sobrietății, cu scopul pregătirii terenului pentru judecători, fără a recurge la „patetismul victimei sau la vehemența celui care caută răzbunare". Actrița, care își mărturisește admirația pentru Louis-Ferdinand Cèline și, pe de altă parte, a solicitat alături de Céline Sciamma, o

producătoare franceză, în martie 2023, eliberarea teroristului palestinian Georges Ibrahim Abdallah, deținut în Franța și susținut de Hezbollah și Iran, nu a respins comparația. Să reamintim că Primo Levi a scris *Mai este acesta oare un om?* (1947) pentru ca experiența sa de deportat să nu cadă în uitare, căci enormitatea vieții concentraționare îl făcea prea puțin credibil în ochii primului venit. Numele lui Robert Antelme, alt deportat de la Buchenwald, sau cel al lui Walter Benjamin, filosof german antinazist care s-a sinucis la Portbou (Spania) în 26 septembrie 1940, sunt de asemenea chemate fără rușine pentru a o evoca pe „supraviețuitoarea" Adèle Haenel.

Paralela nu e doar surprinzătoare, e deplasată. Nu există o scară Richter a suferințelor, dar chiar nu se poate avea în vedere o gradare care să permită evaluarea diferitelor crime? Chiar trebuie mers până la nazism pentru a analiza agresiunea sexuală și a banaliza astfel vocabularul crimelor împotriva umanității? A confunda rănile intime și situațiile extreme nu aduce lămuriri nici pentru unele, nici pentru celelalte. De ce s-ar vrea ca o persoană care a făcut obiectul unei tentative de viol să fie echivalentul bărbaților și femeilor care au trăit supliciul *Shoahului?* Această *reductio ad Hitlerum* marchează voința de a face din viol o crimă mai teribilă decât carnagiul și din victimele sale reprezentantele genocidului modern. După război, psihiatrul Leo Eitinger (1912–1996), norvegian originar din Moravia și fost deportat la Auschwitz și Buchenwald, a definit „sindromul supraviețuitorului" și a deschis calea către definirea sindromului posttraumatic în legătură cu cei ieșiți vii din lagărele de concentrare.

Există țări unde a fost declarat un adevărat război împotriva femeilor: Afganistanul și Iranul. Într-o parte arestarea lor, alungarea din școli, din universități, închiderea în case, reeducarea pentru funcția de reproducătoare și menajere, obligația de a purta vălul; în cealaltă, intoxicarea în zeci de stabilimente școlare a mii de tinere vinovate de a se fi revoltat contra ordinii molahilor și de a fi vrut să își smulgă hijabul. În ambele cazuri represiune, tortură, moarte prin spânzurare sau bătaie: „Fetele vor fi excluse din epoca lor și împiedicate să trăiască în actualitatea lumii. Este o lovitură dată curiozității fetiței, este asasinarea tendinței copilului de a pune întrebări“[6], spun pe bună dreptate Véronique Nahoum-Grappe și Marie Ladier-Fouladi. „Un proiect de genocid împotriva unuia dintre cele două sexe este imposibil pentru specia umană. Dar poate fi visat de talibani.“

În acest caz, în acest caz precis, noțiunea de *ginocid* (propusă de militanta feministă Antoinette Fouque[7]), incluzând avortarea selectivă a fetușilor feminini în India și China, precum și infanticidul ar putea fi utilizată amenințător de o jurisdicție internațională pentru a pune sub acuzare puterile în cauză. Pe scurt, Afganistanul, Iranul, Pakistanul aflate sub controlul islamiștilor, Africa Subsahariană în care domină practicarea exciziei și a infibulației, regiunea africană a Marilor Lacuri care numără de douăzeci de ani violuri în masă, dezvăluite de ginecologul și laureatul Premiului Nobel pentru Pace Denis Mukwege, sunt acele teritorii unde e în toi un adevărat război împotriva femeilor.

Dacă acestea au rămas mult prea multă vreme lipsite de drepturi — drepturi civile, dreptul de a dispune de propriul corp, drepturi economice —, consacrarea egalității juridice a fost un drum lung, ajuns până aproape de împlinire în zilele noastre, cel puțin în cea mai mare parte a democrațiilor liberale. Printr-o stranie contorsionare, o parte a mișcării feministe preferă să aducă o acuzație globală împotriva bărbaților mai degrabă decât să incrimineze cutare sau cutare cultură, de teamă că ar putea fi bănuită de rasism. Problema vălului islamic împiedică reflecția. Să ne amintim că filosoafa Judith Butler îndemnase femeile afgane să nu își scoată vălul după căderea regimului talibanilor, pentru a nu colabora cu imperialismul american. Acestea trebuiau „să înțeleagă importanța semnificațiilor culturale ale vălului, un exercițiu de modestie și de mândrie, o protecție împotriva rușinii, un voal în spatele căruia puterea feminină de a acționa poate opera și operează efectiv“[8]. Oricine are dreptul să deteste Statele Unite, dar să recomanzi femeilor afgane să rămână în lanțuri seamănă ciudat de mult cu acea condescendență colonială din partea unei femei care se bucură de toate libertățile. Să refuzi să faci deosebirea dintre regimurile liberale, care acordă drepturi cetățenilor, și dictaturile care îi batjocoresc, iată o dovadă pentru măsura în care femeile din Afganistan o lasă indiferentă pe dna Butler. Un anumit feminism este prins ca-n clește între convingerile sale militante și ura sa față de bărbat (mai ales dacă este alb și heterosexual). Admirația excesivă pentru vălul islamic ascunde prost

răsturnarea orwelliană: prezentarea servituții ca eliberare, burka drept instrument al scăpării din lanțuri. După cum a declarat senatoarea ecologistă Esther Benbassa: „Vălul nu este mai alienant decât minijupa".[9] În acest caz, să salutăm apartheidul femeilor de pe teritoriile islamului ca pe zorii libertății!

Violențe împotriva femeilor

Dacă genocidul împotriva femeilor ar exista, ar trebui să fie marcat printr-un deficit de populație feminină în lume. Or, în Franța, în 1 ianuarie 2019, femeile reprezentau 51,5% din populație, adică cu 2,2 milioane mai mult decât bărbații. În Uniunea Europeană, care numără 447 milioane de locuitori, 51% din populație este feminină. Pe glob, la 102 bărbați sunt 100 de femei, în vreme ce în Emiratele Arabe Unite procentul bărbaților îl depășește pe cel al femeilor, existând un raport de 221 la 100 (din cauza prezenței a numeroși muncitori imigrați — este diferența cea mai mare din lume cu excepția Vaticanului!). Termenul *ginocid* este prin urmare lipsit de precizie dacă nu este localizat geografic și politic.

Rămâne crima absolută numită de acum „feminicid" (chiar dacă termenul nu a intrat în Codul penal care a suprimat de asemenea, în 1994, paricidul, matricidul și infanticidul[10]), pentru a înlocui vechiul termen de crimă pasională, întrucât, din fericire, nu mai este

admis că e cu putință ca bărbatul să se transforme într-un ucigaș nebun. Și atunci cum mai calificăm asasinarea amantului soției de către soțul legitim sau asasinatul premeditat al soțului de către soția geloasă ori exasperată? Cine ne spune că iubirea nu are o strânsă legătură cu ura, în anumite cazuri? Numai că de la ură la acțiune este o prăpastie care se cheamă civilizație, adică reținere.

Se știe, violența este majoritar masculină, ceea ce nu face din toți bărbații niște brute, o nuanță importantă. Feminicidele aduc laolaltă două aspecte scandaloase: sălbăticia — să ucizi o femeie fiindcă te părăsește[11] — și neglijența autorităților care nu au ținut cont de chemările în ajutor. Ceea ce ar fi putut fi evitat totuși s-a produs: în 41% din cazuri, victimele avertizaseră poliția despre riscurile la care erau supuse[12]. La fel ca în cazul uciderii copiilor, feminicidele alcătuiesc coada de cometă a unei lupte pentru drepturile celor mai slabi, luptă începută cu secole în urmă, dar care, în mod greșit, era considerată câștigată. Voința colectivă de a se pune capăt acestor infamii este relativ recentă. În Franța, lupta contra violenței conjugale a devenit, din 2019, o cauză națională, depunerea plângerilor a fost facilitată, polițiști și magistrați au fost formați în domeniu — în 2021, 122 de femei au fost omorâte de partenerii lor, 102 în 2022, 94 în 2023, iar 208 000 au fost victimele violenței conjugale, conform unui recensământ al Ministerului de Interne, și nu există formațiune politică neparticipantă la această luptă. Au fost înregistrate progrese, telefonul pentru „amenințări grave“ permite avertizarea

autorităților, partenerilor periculoși li s-au montat brățări de monitorizare, legea din 28 februarie 2023 a creat un tip de ajutor bănesc de urgență pentru victimele violenței conjugale, sub formă de împrumut. Cu toate acestea crimele continuă, atroce, iar aceste cifre macabre țin de genul de lucruri care trebuie neapărat eliminate.

Numai că „a-ți ucide nevasta nu înseamnă să ucizi o femeie“[13]. Feminicidul are două sensuri: omorârea unei femei din întâmplare sau intenționat și omorârea soției sau partenerei din răzbunare. S-a declanșat un război împotriva femeilor ca femei, explică antropologa argentiniano-braziliană Rita Laura Segato, un război necruțător, subliniază italianca Silvia Federici[14], iar această violență împotriva celor mai slabi dintre slabi ar fi teritoriul tuturor cruzimilor de pe fața pământului. Sunt cunoscute acele grupări „machiste“ care se reunesc în pădure pentru a-și regăsi forța masculului pierdut sau organizează seminare de reîntărire numai între bărbați. Anglo-saxonii au creat un neologism interesant pentru a-i caracteriza, *Incels* (*Involontary celibates*), celibatari involuntari și heterosexuali care sunt porniți împotriva femeilor în general (și bărbaților seducători) din cauza lipsei lor de succes în dragoste. Aceștia decid să se răzbune prin misoginie, prin resentiment, ba chiar prin asasinate în masă[15]. Dacă prima condiție a oricărei educații amoroase este consimțământul, dogmă intangibilă, cea de-a doua este posibilitatea respingerii brutale. Nu întotdeauna plac persoanei care-mi palce, iar dorința nu este o datorie pe care celălalt a contractat-o în privința mea. Seducția este și o

piață în care fiecare dintre noi are o cotă care variază în funcție de înfățișare, vârstă, cunoștințe, sociabilitate, noroc; fericiții trag după ei un cortegiu de admiratori, ghinioniștii o mulțime de ratări. Afrontul în societatea noastră are această latură teribilă că nu poate fi imputat ordinii sociale ori statului: degeaba mă rog de celălalt, ființa mea ca atare îl lasă rece. Sentința e la fel de tranșantă ca a unui tribunal: nu, mulțumesc, tu nu. Dar să faci toate femeile să plătească pentru eșecurile suferite de tine cu câteva dintre ele ține de patologie. Dacă toți cei care au picat la examenul iubirii ar trebui să reacționeze prin asasinat, străzile ne-ar fi acoperite de cadavre.

O nouă gramatică a iubirii?

Ultima jumătate de secol a văzut sexualitatea ieșind din simplul domeniu al hedonismului pentru a pătrunde masiv în categoria greșelii: un fel de răsturnare ironică a vechiului puritanism care își găsește prin această metamorfoză ultima sa victorie, în numele apărării femeilor. La rândul lui, penisul s-a prăbușit în era suspiciunii.

Marea reușită a #MeToo, dincolo de condamnarea unor violatori celebri, este că a rescris gramatica iubirii din punctul de vedere al delictului: toate etapele seducției, ale consimțirii actului carnal au fost reconsiderate nu din punctul de vedere al plăcerii, ci al eventualei violări a integrității persoanelor. Mișcarea era în

germene încă din anii 1980, cel puțin în Statele Unite, dar #MeToo a avut ambiția de a realcătui un Cod penal care să-l scoată din uz pe cel vechi[16]. Jurnaliști de investigație au efectuat anchete pentru fiecare profesie (edituri, teatre, cinematografie, operă, sport, politică) spre a determina procentul de delincvenți sexuali și a-i țintui pe aceștia la stâlpul infamiei: este mișcarea americană *name and shame*, adică desemnarea unei persoane mai ales pentru a o face de râs. Din moment ce femeia este victima, iar bărbatul ofensatorul prin excelență, dacă este să credem teorema Carolinei de Haas („Un bărbat din doi sau trei este un agresor"), toate gesturile seducției pot trezi suspiciunea: o propunere indecentă, o privire insistentă sunt semnul unui asalt, al unui atac. Relațiile erotice trebuie supervizate sub semnul crimei celei mai grave. Acesta este sensul noțiunii de continuum, care consideră că există o legătură logică între microagresiunile băieților îndreptate către fete, ocheadele lubrice, zâmbetele nepotrivite și tot ce poate fi mai rău: sexul forțat, loviturile și rănirile, omorurile. Numai că extinderea violului până la înglobarea gesturilor anodine are ca principal efect înecarea acestei crime în marea fără contururi a infracțiunilor microscopice și exonerarea agresorilor. Toate-s la fel: esențială nu este pedepsirea ofensei, ci îndreptarea comportamentului băieților din copilărie până la maturitate.

Referindu-se la perenitatea violențelor, conform vechiului principiu „Cine fură azi un ou mâine fură-un bou", este eliminată ideea care stă

la baza justiției, și anume proporționalitatea dintre vinovăție și sancționarea acesteia. Ca în filmul *Minority Report* (Spielberg, 2002), trebuie lovit în miezul masculinității și detectată infracțiunea înainte de a fi comisă, printr-un întreg sistem de prevenție. Aceasta se cheamă a practica „toleranța zero", după chipul și asemănarea unor state americane, printre care California, unde spargerea unui geam atrage după sine imediat arestarea. Și la trei rânduri de închisoare, încarcerarea pe viață. Este înfricoșătorul principiu *three strikes law* care sancționează recidivele, până și delictele minore, renunțând la orice idee de reabilitare. Și așa nu mai este nevoie să se facă deosebirea dintre fapte, cu riscul de a ne întoarce la cele mai nocive practici judiciare ale secolului al XIX-lea, care vedeau în cele mai neînsemnate furturi ale unui delincvent premisele pentru un viitor mare tâlhar. În Anglia, până la finalul secolului al XIX-lea, au fost spânzurați copii pentru furtul unui fruct. Un fir invizibil leagă astfel o observație picantă, niște gesturi deplasate și sexul forțat într-o spirală de neoprit. Întregul univers al relațiilor amoroase ar trebui remaniat de la un capăt la celălalt spre a edifica o „nouă civilitate sexuală" (Irène Théry).

Să rebotezăm pasiunea?

Astfel, starea de îndrăgostire poate fi redenumită „ascendență“ (*emprise*), iar tribunalele vor încerca să o redefinească în termeni legali[17]. A iubi o ființă înseamnă, că vrem ori nu, să-i oferim puteri depline asupra noastră și posibilitatea de a ne ridica pe podium ori a ne arunca în țărână. Există subjugare în acest sentiment, o influență excesivă de care abuzează micii despoți, dar nu se poate iubi o persoană fără a-i răpi în parte sau cu totul libertatea. Se întâmplă chiar în rătăcirea pasională să ajungi proprietatea celuilalt. Din iubire nu se iese decât ca dintr-un amestec de farmec și servitute sau mai degrabă de servitute fermecată. Dacă vrei să rămâi stăpân pe tine și pe univers, să nu te lași amprentat de celălalt, înseamnă fie că nu iubești, fie că faci confuzie între relația sentimentală și contract. Orice pasiune împrăștie bucurie și nefericire, fără deosebire, și pentru bărbați, și pentru femei.

Cât despre consimțământ, și acesta ar fi o înșelătorie de destructurat din punctul de vedere al dreptului, spune, printre alții, jurista americană Catharine MacKinnon, întrucât sunt față în față două persoane cu statut și forță inegale[18]. Cum ar putea o femeie să-și dorească de bună voie călăul? #MeToo nu înseamnă doar libertatea cuvântului și denunțarea violențelor sexiste, ci decretează ca suspectă dorința masculină[19]. Ceea ce ieri încă se mai numea seducție este în

realitate o formă de dominare: privirea, de exemplu. Fiindcă nu este neutră, este o luare în posesie, ilegitimă uneori, care se poate transforma în viol din priviri (*eye rape* în engleză). În Statele Unite, o privire insistentă într-un loc public poate justifica intervenția poliției. Cuvântul însuși este o armă cu tăiș dublu, înfrumusețează, îl prinde pe celălalt în plasa complimentelor înșelătoare, a vorbelor goale, dar poate și răni când transformă corpul în obiect și îl reduce la suma unor părți ale sale. Ar fi ceva sexist să comentezi ținuta vestimentară a femeilor, chiar și când o faci admirativ. O asemenea atitudine este o formă de discriminare, de *lookism*, de atașament patologic față de aparență. De altfel, e lucru bine-cunoscut, femeile nu judecă niciodată un bărbat după fizicul lui, ci sunt atrase doar de „frumusețea interioară". Agățatul, flirtul țin așadar pur și simplu de noțiunea de prădător. Să notăm că istoricul Ivan Jablonka a încercat să definească o seducție „pentru bărbații bine" bazată pe „dreptatea de gen", care ar exclude complimentele ce țin de un sexism binevoitor[20]. Și asta i-a făcut mult rău: niște feministe înfuriate, văzând un mascul intervenind în aria lor de competență, l-au pus la locul lui, printre ele Camille Froidevaux-Metterie. Aceasta a încheiat „indignată" lectura cărții care își atribuie pe nedrept rolul de pionierat, minimalizând lucrările femeilor care de decenii au analizat problema dominației masculine[21]. Pentru feministe, un bărbat nu va fi niciodată îndeajuns de feminist întrucât este vinovat pe veci că este bărbat.

Basmele și cultura violului

Despre femei nu ar trebui să se mai spună nimic: că unele sunt frivole, cochete sau narcisiste, inteligente sau proaste, urâte sau frumoase, grase ori slabe. Simpla folosire a unui calificativ, prin care este lăudată sau nu, întrucât complimentul este și el un afront, e o dovadă de sexism. Femeia a ajuns acea ființă de neatins, pe care abia de o poți caracteriza, ca Dumnezeu în teologia apofatică. A doua zi după moartea scriitorului franco-ceh Milan Kundera, în iulie 2023, *New York Times* preciza, după omagiile de conveniență, că romanele acestuia erau ghiftuite de personaje feminine slabe sau ridicole (personajele masculine sunt tot așa). Crimă de lezmajestate care l-a lipsit de Premiul Nobel! Conform unor feministe, numai femeia ar scăpa oricărei definiții, s-ar afla deasupra tuturor categoriilor, printr-un soi de idealism de dincolo de cuvinte. Pentru Judith Butler, nu există sexualitate feminină, căci asta ar însemna ca femeia să fie prinsă fără scăpare într-un destin biologic[22], construit prin și în cadrul discursului masculin. Femeile, trăind dintotdeauna sub regim patriarhal, nu au fost reprezentate niciodată decât prin intermediul privirii bărbatului, ceea ce a fost adevărat până după Al Doilea Război Mondial. Femeile din zilele noastre sunt în egală măsură pictorițe și subiecte ale picturii,

romanciere și personaje ale romanului, realizatoare și actrițe.

Totuși, chiar trebuie să înlăturăm toate personajele feminine prezente în pictura, literatura sau teatrul din trecut? „Poveștile pentru copii sunt de asemenea prima cutie de rezonanță a culturii violului“[23], se spunea pe France Culture în 2017: o mamă britanică era indignată de sărutul dat Frumoasei din Pădurea adormită, fiindcă nu fusese consimțit și asta fiindcă Frumoasa dormea. Până și Albă ca Zăpada a fost trezită de un prinț care a sărutat-o fără să-i ceară voie. Sărutul, care însoțise liberalizarea moravurilor după 1945, redevine, ca înainte de Revoluția Franceză, factor de turbulențe și interdicții[24]. Sunt desființate și *Prețioasele ridicole* ale lui Molière, rușinoasă batjocorire a voinței celuilalt sex de a se educa, sau doamna Verdurin a lui Proust, snoaba prin excelență, explicându-se că este vorba despre două exemple de misoginie flagrantă[25]. Fără a uita de personajele feminine din pictură, ale lui Picasso, de exemplu, încarnare a tipului de macho violator și prădător, calificat de către un artist irlandez, Olafur Eliasson, ca fiind „un Harvey Weinstein al timpului lui“[26]. Conform lui Judith Butler, nici măcar cuvântul femeie nu mai poate fi pronunțat, fiindcă asta presupune o identitate și un subiect produse de un sistem social datat[27], ce e legat de un anumit context istoric[28].

Este deci recomandat femeilor să se ferească de cei pe care-i iubesc: relația de dragoste nu ar fi nimic altceva decât „un viol înfrumusețat de priviri sugestive“ (Andrea Dworkin)[29], un raport

de dominare deghizat, și numai descurajarea ar face de acceptat ca femeia să trăiască alături de bărbatul vieții ei (Susan Faludi)[30]. Aceste propoziții sunt perfect reversibile: după cum se știe, chinurile iubirii îi afectează și pe domni și-i împinge pe unii spre sinucidere. Însă trebuie neapărat ca femeia să constituie simbolul ființei exploatate și să încarneze suferința cea mai adâncă. Iar aceasta nu există decât ca efect al unei emoții teribile, care nu afectează niciodată o persoană puternică, sigură de drepturile ei și hotărâtă să fie autoarea propriei vieți. Un anumit neofeminism nu ține atât să elibereze femeile, cât să le *dicteze* comportamentul, să le facă să le fie rușine pentru că încă mai frecventează bărbați. Un neofeminism care își dorește doar ființe dărâmate, mai ușor de condus. A victimiza toate femeile înseamnă a le infantiliza, a le nega orice libertate și responsabilitate.

Justiția la judecată

În Franța, instituția judiciară seamănă cu un tanc petrolier paralizat de propria-i obezitate, de propriile-i carențe. Mulți cetățeni renunță să mai depună plângere, descurajați dinainte de a o face de inerția mașinăriei enorme capabile să pulverizeze orice individ. Fastul ei înghețat are cu ce înspăimânta profanul, cu limbajul ei abscons ca latina din bisericile catolice. Să ne închipuim încercarea pe care trebuie să o constituie, pentru victima unui viol, umilința de a fi nevoită să precizeze, în fața unor funcționari de la bun

început sceptici, fiecare etapă a unei penetrări forțate. Iată de ce este necesar să fie instruiți mult mai bine polițiștii însărcinați cu primirea femeilor sau a copiilor abuzați ori bătuți. Criza justiției e dublă: și de partea reclamanților care se simt uitați, și de cea a acuzaților care vor să își spele onoarea. Rareori un verdict satisface părțile: condamnatul se lamentează în fața intransigenței judecății, victimele îi deplâng indulgența. La fel ca democrația, justiția dezamăgește prin însăși natura ei, în căutarea unui echilibru imposibil între vinovăție și pedeapsă. Un proces poate fi exemplar în derulare și nesatisfăcător prin decizie. Cu cât instituția ignoră mai mult plângerile și relele tratamente, cu atât întărește bănuiala că e părtinitoare. Și atunci triumfă voința de a face legea pe rețelele de socializare, de a favoriza o justiție paralelă, electronică sau de stradă, care se instalează alături de cealaltă. Mulțimile digitale nu sunt „mulțimi sentimentale", ci infernale. Orice acuzație înseamnă condamnare, indiferent de dovezi. Este reabilitată astfel vechea practică a linșajului în numele virtuții. Câte neofeministe oare nu doresc să rescrie Codul penal, să înființeze tribunale excepționale pentru violatori presupuși sau reali, să suspende orice garanții constituționale care ne privesc pe fiecare dintre noi?

Pentru a relua o cifră citată adesea greșit, nu 1% din persoanele acuzate de viol sunt condamnate, ci 14,7%, conform statisticilor Ministerului Justiției[31]. Procentul poate fi considerat insuficient, dar nu se poate dicta

sentința în locul judecătorilor, ignorând principiul fundamental conform căruia „de dubiu profită acuzatul". Sistemul nostru se bazează pe dovadă, întotdeauna greu de adus în materie de viol. Clasările de caz riscă de altfel să explodeze în lipsa faptelor palpabile, dacă ne mulțumim cu o libertate a cuvântului, în care nu știm cum să dăm greutate acuzelor noastre. Miza este lupta împotriva crimei, prezervând totodată prezumpția de nevinovăție. În 2020 deja, avocatele penaliste erau alarmate observând „prezumția de vinovăție făcându-și prea des loc în materie de infracțiuni sexuale"[32]. Petiționarele continuau:

> Chiar dacă este enervant să tot reamintim, nicio acuzație nu constituie niciodată dovada a ceva: altfel, ar fi suficient să îți impui fără a dialoga adevărul tău spre a dovedi și condamna (...): a prezuma buna credință a oricărei femei care se declară victimă a violențelor sexuale ar însemna să îi sacralizăm arbitrar cuvântul, în niciun caz să-i asigurăm „libertatea" de cuvânt.[33]

A crede victimele pe cuvânt ar însemna să ne asumăm riscul de a confunda o plângere justificată cu un denunț calomnios. De ce ne-am mai obosi să anchetăm, în loc să aruncăm direct în pușcărie acuzatul, fără proces? De ce nu am reabilita în acest domeniu legea suspecților[********]? Justiția nu este o „poveste" literară, ci stabilirea, cât mai precis cu putință, a faptelor imputate, odată audiate părțile. Adevărul judiciar înseamnă conformitatea cu evenimentele, iar deliberarea trebuie să se bazeze pe dovezile fără de care nu există

sentință echitabilă. Detașarea judecătorilor, departe de pasiunile omenești, este și ea un element care permite cântărirea motivațiilor pro și contra, la egală distanță de versiunea acuzării și de cea a apărării. Magistrații sunt permanent confruntați cu două abisuri: să lase o greșeală nepedepsită sau să pedepsească un nevinovat. Faptul însă că există erori judiciare și că anumite delicte rămân nesancționate nu trebuie să ne oblige să disprețuim justiția, ca simplu auxiliar al puternicilor zilei. Dacă este legitim să o criticăm neobosiți, aceasta se întâmplă pentru a o îmbunătăți, nu pentru a o discredita din cauza imperfecțiunilor. Altfel ar fi „răpită de victime" și paralizată (Guillaume Erner). Este nevoie să ne acomodăm cu îndelunga răbdare a dreptului, altfel ne întoarcem la barbarie.

Din 10 aprilie 2018, prescripția în caz de violare a unui minor intervine mai târziu decât aceea pentru crime de război sau terorism întrucât, în primul caz, intervalul de treizeci de ani se calculează începând cu majoratul victimei[34]. Unii pledează chiar pentru ca violul să fie pasibil de închisoare pe viață, o pedeapsă ireductibilă și imprescriptibilă, la fel ca în cazul crimei împotriva umanității[35]. Și atunci cum mai stăm cu gradarea vinovăției? Violul ar trebui deci pedepsit ca un asasinat? Ne asumăm vina de a reaminti această tautologie: poți supraviețui unui viol, niciodată unei crime. Teologia #MeToo e fără milă: iertarea nu mai există, păcătosul nu se poate mântui nici chiar dacă își ispășește pedeapsa. E aruncat de viu în cazanul damnaților. Noile investigatoare sunt de o intransigență care le face să fie străine de două

dimensiuni esențiale celor omenești: ispășirea și proporționalitatea.

Sălbăticia împărtășită

În sfârșit, de unde reiese că femeile ar fi mai bune decât bărbații? Din faptul că au fost oprimate sau îndepărtate timp de secole în cea mai mare parte a societăților nu se poate deduce că ar deține toate calitățile. Dacă violul este în marea lui majoritate masculin, barbaria aparține, totuși, ambelor sexe. A fost confundată împiedicarea provizorie de a face rău cu candoarea ontologică. De fiecare dată cănd femeile au avut o poziție de putere, în lagărele de concentrare naziste sau în cadrul Daesch, s-au purtat cu aceeași sălbăticie ca bărbații. Margarete Buber-Neumann, deportată la Ravensbrück după ce fusese deportată în Siberia sub Stalin, relatează incredibilul sadism al supraveghetoarelor SS și al gardienelor selectate dintre prizoniere (*kapo*)[36]. „Lupoaicele cenușii“, pe care uniforma le transforma în expresii ale terorii, erau fascinate de Hitler și avide să îndrepte „elementele recalcitrante“ ale societății naziste[37]. Locuințe spațioase și confortabile, salarii bune, accesul la funcții de răspundere spre care altfel drumul le-ar fi fost închis, servicii asigurate în întregime de prizoniere (în același timp servitoare, sclave sexuale și cobai), pe care le puteau tortura ori ucide după cum aveau chef,

toate acestea le asigurau o viață idilică din care nu lipseau distracțiile, sporturile, cinematograful, plimbările, cazinoul[38]. Femei-călău au existat în toate sistemele concentraționare (Irma Grese, Maria Mandl, Hermine Braunsteiner printre altele), unele au fost spânzurate după război pentru crime împotriva umanității, iar una dintre prizonierele care au scăpat vii din lagărul de la Lichtenburg, Lina Haag, depune următoarea mărturie: „Sunt creaturi fantastice, înspăimântătoare, care te duc cu gândul la legende întunecate. Lipsite de milă, sunt probabil mai periculoase decât călăii SS, fiindcă sunt femei".[39]

Cât despre văduvele negre ale Statului Islamic, acele *muhajirat*, ele au ocupat o poziție destul de înaltă în ierarhia organizației. Propagandiste, recrutatoare, bloggere sau ucigașe, manifestă o cruzime și un sadism care îi înfricoșează pe toți cei care au ghinionul de a le cădea în mână. Mii de adolescente occidentale, dar și din Orientul Mijlociu — barbaria recrutează întotdeauna dintre tineri — au plecat în Siria pentru a lua parte la Jihad. Și în acest caz, ca și în al acelor *kapo* din lagărele naziste, ascensiunea în Daech „este primul factor de atractivitate pentru femeile europene și occidentale, care văd conferindu-li-se un rol și un loc fără termen de comparație cu cele din țara lor de origine"[40]. Unele au urcat foarte sus în cercul îngust al ideologilor Statului Islamic, ocupând diferite funcții prin ministere și caracterizându-se printr-o absență totală a milei, justificând decapitări, atentate, ucideri ale *kafir*-ilor[********] și altor necredincioși, precum și înrobirea creștinilor, yaziditilor, kurzilor etc. Cele

care se întorc acasă sunt anchetate sistematic, la fel ca bărbații, în pofida clișeelor care persistă, legate de bunăvoința maternă[41]. O nemțoaică de 30 de ani, care o vreme fusese plecată în tabăra Daesh, a fost condamnată la zece ani de închisoare fiindcă a lăsat să moară de sete, în plin soare, mica sa sclavă yazidită de 5 ani. Să știi că aceste femei radicalizate s-au întors în Franța și deci vor fi liberabile peste câțiva ani nu are nimic liniștitor. Numai că, în numele imaginii siropoase a maternității, se consideră că aceste mame ori soții merită repatrierea imediată.

Cruzimea sporește atunci când oameni obișnuiți obțin puterea de viață și de moarte asupra celorlalți. Germaine Tillion, deportată la Ravensbrück, a calculat că supraveghetoarelor foarte tinere din lagărele de concentrare naziste le lua între patru și douăzeci de zile pentru a se transforma în brute: novicea care aproape că-și cerea scuze la început prizonierelor, după o săptămână le bătea îngrozitor, uneori până le omora. Fanatismul feminin îl egalează fără probleme pe cel masculin. Tot așa cum cizmele și chipiul le transformau pe acelea în ucigașe îmbătate de sânge, voalul islamic metamorfozează o mică bretonă sau o liceană din Berlin ori Madrid, plecate pe pământul Mashriq-ului (Orientului Mijlociu islamic — *n.r.*), în furii gata să masacreze pentru Allah. S-a uitat că la Abu Ghraib, centrul de detenție american din Irak, la începutul acestui secol, torturile și loviturile erau împărțite prizonierilor și de femei? Fotografia Lynndiei England, de 22 de ani, ținând în lesă un prizonier irakian, a făcut înconjurul lumii[42]. Mai recent, nu a fost oare văzută o

fotbalistă, Kheira Hamraoui, mijlocașă la PSG, tăbăcită cu lovituri de rangă la ordinul coechipierei sale, înnebunită de gelozie, care dorea să-i rupă picioarele[43]?

Dacă problema societății noastre este violența bărbaților față de femei, acestea din urmă se pot purta, și ele, cu bestialitate, chiar dacă acest adevăr e greu de înghițit. Încă din anul 2000, John Archer, specialist în agresivitatea umană, observa, pornind de la numeroase studii asupra conflictelor familiale, că violența femeilor constituia o problemă ignorată. O dovedește numărul altercațiilor, loviturilor și rănilor în cuplurile LGBT, cu prevalență la lesbiene și femeile bisexuale. Femeile între ele sunt la fel de violente ca bărbații cu femeile, la fel și bisexualii sau persoanele trans[44]. Există, de asemenea, mame abuzive care își îmbolnăvesc copiii (sindromul Münchhausen), mame incestuoase (în număr redus) și mame complice ale violării progeniturilor lor. Oriunde femeile au luat puterea, în întreprinderi, universități, în lumea politică, în general s-au comportat la fel ca bărbații. Nici mai rele, nici mai bune, acționând omenește, teribil de omenește, în stare, ca toată lumea, de inițiative de la cele mai generoase la cele mai josnice.

Către o discordie creativă?

Detestarea bărbaților manifestată de unele feministe este cu atât mai stranie cu cât asupra violului, incestului, pedofiliei, hărțuirii opiniile sunt în general aceleași. Problema e următoarea: cu cât consensul este mai generalizat, cu atât mai mult trebuie recreat conflictul. Trebuie să reamintim că bărbatul nu este numai dușmanul de doborât, dar și iubitul, partenerul, fratele, tatăl, prietenul, soțul? Insurecția deseori purtată laolaltă de ambele sexe, ca în zilele noastre în Iran, nu ar trebui să excludă vreodată posibilitatea reconcilierii. Încăpățânarea într-o confruntare sterilă poate șterge formidabilele cuceriri obținute de mișcarea feministă în ultimul veac. Este uitată de asemenea puternica forță de atracție pe care o exercită, în pofida a orice, un sex asupra celuilalt, densitatea poetică a plăcerii carnale, pe care numai exaltatele sau pudibondele excesive par a dori să o zdrobească. Nimic nu face mai mult rău neofeminismului decât armata avocatelor sale împotmolite în disputele lor mărunte dintre bisericuțe rivale și decât anatemele și retorica lor maximalistă. Voința de a declara toate femeile, indiferent cine sunt acestea, drept clasă victimizată prin excelență, marea burgheză, ori prințesa la fel ca proletara, independent de vârstă, clasă socială și avere, este un nonsens evident.

Este o modalitate de a le văduvi pe cele oprimate de încercările prin care au trecut, în loc de a le veni în ajutor. Militantul sirian pentru drepturile omului Omar Youssef Souleimane, naturalizat francez, denunță cu amărăciune agitatorii *woke*, copii răzgâiați ai țărilor bogate, în timp ce atâția bărbați și atâtea femei din lumea arabo-musulmană, luptă „împotriva unei dictaturi cu adevărat patriarhale și opresive“[45]. Să fim cinstiți, *woke*-ismul caracterizează în egală măsură și conservatorii dreptei americane, precum Ben Shapiro sau Charlie Kirk, indignați de blockbusterul *Barbie*, care văd în acest film „propaganda mafiei transgender“. Faptul că o astfel de glumiță poate scandaliza spune multe despre porozitatea graniței dintre stânga și dreapta americane[46]. Și să nu uităm de operele lui Shakespeare, proscrise în unele școli din Florida de Ron DeSantis fiindcă sunt considerate prea sexuale[47]. În Statele Unite, corectitudinea politică și cultura anulării transcend partidele și sunt ecoul fondului comun al maccarthysmului, la rândul lui izvorât din puritanismul protestant.

Este amintit deseori, pe bună dreptate, plafonul de sticlă de care se lovește al doilea sex; este uitată podeaua de noroi (Claude Habib), adică meseriile mizerabile pe care sunt constrânși să le facă bărbații, măturători, livratori cu bicicleta, muncitori pe șantiere, vidanjori, soldați etc. Victimizarea neofeminismului nu se naște dintr-o regresie, ci, din contră, dintr-un progres incontestabil în ceea ce privește condiția feminină, chiar dacă aceste cuceriri nu sunt niciodată ireversibile: incriminarea avortului de

către Curtea Supremă a Statelor Unite, concesie făcută creștinilor celor mai conservatori, a atras după sine pierderi electorale în tabăra republicană la alegerile de la jumătate de mandat, din 2022, și a făcut statul Ohio să înscrie dreptul la întreruperea voluntară a sarcinii în Constituția sa, în noiembrie 2023. Femeile sunt obligate să jongleze între obligațiile lor profesionale, familiale, amoroase și trebuie să se inventeze sub semnul incertitudinii și al tatonării. Dacă mai rămân discriminări și violențe incontestabile, este în interesul tuturor ca acestea să fie corectate sau pedepsite. O știm încă de la Tocqueville: când principiul egalității este cucerit pentru toți, inegalitățile restante devin intolerabile. Dacă deja a fost câștigat (aproape) totul, ultimele bastioane de capturat trezesc o puternică iritare. Să completăm această lege printr-o alta: cu cât condiția bărbaților și a femeilor este mai apropiată, cu atât animozitatea dintre ei va crește exponențial.

De-a lungul a circa trei generații, viața femeilor din Occident s-a schimbat radical. Control asupra fecundității în familii reduse, autoritate economică odată cu intrarea în viața activă, stăpânire a sexualității cu libertatea de a alege partenerii și de a concepe copii fără tată, independență financiară. Transformarea este atât de profundă, încât abia de poate fi evaluată. În timp ce femeile iau cu asalt spațiul public și pătrund în sectoarele profesionale de vârf, bărbații își fac drum în viața domestică, în educarea copiilor, bucătărie, arte menajere, fără a avea sentimentul decăderii, ba chiar fiind fericiți

că au obținut concediu de paternitate. Această întrepătrundere a aptitudinilor este fără îndoială fenomenul cel mai interesant din jumătatea de secol care tocmai s-a scurs.

O fantomă bântuie neofeminismul: cea a posibilei victorii după luptele decisive din ultimii șaizeci de ani. Fiindcă orice victorie lasă un gust amar. Nu doar că autonomia câștigată de femei nu a înlăturat sarcinile legate de condiția lor, dar s-a mai și tradus prin sentimentul angoasant că fiecare e pe cont propriu. Aceasta este povara individului contemporan care trebuie zilnic să pledeze pentru cea mai scumpă cauză cu putință, persoana sa însăși, cu riscul de a fi greșit înțeles. Dacă ar fi posibil să fie legate îndoielile sau eșecurile de o cauză exterioară sau de o structură teribilă, patriarhatul de exemplu, atunci ai fi exonerat de orice responsabilitate. Acesta este blestemul libertății: prin chiar natura ei, face să se piardă iluziile, fiindcă nu te mai poți acuza decât pe tine de propriile-ți nereușite. *Libertatea se opune eliberării, după cum proza se opune poeziei*: este tentant să atragi atenția asupra unor evenimente minore pentru a nu lăsa să se vadă că femeile, în Occident în general, sunt pe cale de a câștiga și că bătrânul patriarhat e în agonie. Te poți juca de pildă cu tot felul de mici invenții semantice, poți trece de la „patrimoniu“ la „matrimoniu“, de la „omagiu“ la „femagiu“, poți spune „j’esmère“ în loc de „j’espère“[48]********, poți propovădui scrierea incluzivă******** a cărei principală caracteristică este mai ales de a-i exclude pe cei care nu-i cunosc codurile: moftul gramatical nu pune pe picior de egalitate

masculinul cu femininul, ci trasează o frontieră între elita progresistă și plebea înapoiată. Ceea ce înseamnă că deja s-a făcut ce era mai greu, iar acum se chițibușărește la detalii pentru căpătarea alurii de războinică fără cine știe ce cheltuială. Ciudat aliaj de intransigență și frivolitate.

Este evident că o parte din mișcarea feministă urmărește nu atât egalitatea, cât un „tratament preferențial“[49] (Owen Fiss): independența descrisă în termenii opresiunii, o poziție mai apetisantă decăt oricare alta și care oferă avantajele autonomiei fără poverile pe care le-ar trage după ea. Femeile sunt libere, dar poartă mai departe toga insurgentelor, spre a împinge căt mai departe cu putință responsabilitatea. Beneficiezi astfel de dubla poziție a învingătorului și a învinsului și continui să militezi cu conștiința împăcată pentru libertate, egalitate și imaturitate. Chiar nu se poate favoriza emanciparea femeilor decât subestimând bărbații? Eliberarea fie va fi împreună, ca în Iran, fie se va împotmoli într-o înăcrire reciprocă. Este inutil să se viseze la o înțelegere perfectă între sexe: diferența dintre sarcinile fiecăruia, fatalitatea anatomică (de exemplu calitatea de a naște copii, diferența dintre orgasme) împiedică visul unei concordii idilice. Fiecare sex rămâne pentru opusul său de nepătruns, nici atât de apropiat, nici atât de îndepărtat pe cât îl crede, dar întotdeauna misterios. Esențial este că între cei doi rămâne o lume de plăceri împărtășite, de coabitare fericită, în care ceea ce apropie este mai puternic decât ceea ce desparte; esențial

este să se scape de fanaticii din ambele tabere, mereu gata să ridice stindardul martiriului pentru a îndrepta un deget acuzator și a se deda revărsărilor de ostilitate. Vom mai oscila încă multă vreme între pacea gata de război, beligeranța pasională și secesiune, ca două triburi care s-au așezat de o parte și de cealaltă a unui fluviu care se cheamă uneori Enigmă, alteori Atracție sau Reproș.

FRANȚA, PROPRIUL SĂU CĂLĂU?

Există în mijlocul Europei o țară foarte nefericită, a cărei populație îndură chinuri demne de Inchiziție: Franța. Această țară a fost supusă recent unei legi nedrepte care obligă francezii să lucreze până la 64 de ani, ca toți ceilalți membri ai Uniunii Europene (în Belgia și Germania se iese la pensie la 67 de ani). „Deja ni s-au furat doi ani din viață cu Covidul", se plânge la televizor un lider sindical. Timp de patru luni, Hexagonul a fost scena unor manifestații, greve, jafuri. Lupta împotriva acestei legi a adus la un loc două mitologii, revoluția bolșevică din 1917 și Rezistența franceză. Toți feroviarii, inclusiv mecanicii TGV-urilor, care ies la pensie la 53 de ani, s-au mobilizat ca-n Bătălia șinelor, dintre 1940 și 1944. În mass-media, reprezentanți sindicali, intelectuali, politicieni au venit să denunțe nedreptatea proiectului de lege: președintele Macron a fost făcut „asasin plătit", Caligula, Hitler. Liceeni și studenți au defilat eroic pentru pensiile lor umăr la umăr cu muncitorii. Să protestezi împotriva unui proiect de lege prost

întocmit, împotriva unor norme care te sufocă, așa cum au făcut agricultorii europeni și francezi în iarna lui 2024, este perfect legitim; dar de ce, în legătură cu o simplă măsură de ajustare, această isterie colectivă care aduce mai degrabă a exorcism decât a revoltă?

Compatrioții mei francezi sunt prinși într-o aporie: deși ei sunt, în mod tradițional, ostili banilor din cauza culturii lor catolice și egalitare, ar dori să beneficieze de toate avantajele unei economii dezvoltate — transporturi rapide, asistență medicală gratuită și performantă, educație de bună calitate, venit garantat —, și asta fără a face compromisuri cu economia de piață. Capitalism cu tot cu izvorul de bani al acestuia, dar, dacă se poate, fără muncă, fără capital și fără patroni înfricoșători. „Suferință în Franța“ (Christophe Desjours, 1998), zisese cândva un psiholog, comparând condițiile din uzine și birouri cu acelea din lagărele de concentrare. Națiunea mea manifestă un exces fatal în a se văicări. Incapabili să se bucure și de cea mai neînsemnată veste bună, nu înseamnă că francezii nu respectă promenadele și vacanțele: răzmeriță se face în timpul săptămânii, dar vinerea se ia mașina pentru a merge la mare ori la țară, respectându-se cu scrupulozitate punțile și zilele de sărbătoare. Două lucruri sacre domină psihicul compatrioților mei: pe de o parte dreptul la grevă, pe de alta, vacanța. Imediat ce vine primăvara, de prin mai, opririle muncii se răresc, trenurile circulă, benzina curge în valuri la pompă, marea și sacra celebrare a plajelor și petrecerii timpului liber începe. Revoluția

bolșevică va fi reluată în septembrie. Această alunecare de la furoare insurecțională la plăcerea de a trăi este micuțul nostru păcat. Cine ar putea convinge acest popor, capabil odinioară de minunate tresăriri, că nu trăiește în infern? Cine le va reda francezilor bucuria de a trăi? Poate zecile de milioane de turiști care vizitează această țară a belșugului, populată de 67 de milioane de deprimați turbați.

Stoicii o știau: nenumărate sunt mijloacele prin care oamenii lucrează la propria lor pierdere. În Franța situația este tensionată, datoria se ridică la 3 000 de miliarde de euro, țara sărăcește, productivitatea muncii se prăbușește, dar sindicatele și partidele, pentru o simplă ridicare cu doi ani a vârstei de pensionare, nu au găsit altceva mai bun de făcut decât greva generală pentru a „pune economia în genunchi" (CGT********). E teribilă conjunctura? Să ne străduim să o facem și mai rea. O țară mare aflată în dificultate își adună toate puterile pentru a se prăbuși încă și mai mult, într-o spirală nihilistă. Să luăm act de această schimbare antropologică: în Ucraina, începând din 2014 și mai ales din 24 februarie 2022, tineretul se bate și moare pentru libertate. În Franța, în 2023 la fel ca în 2010, tineretul defilează în stradă pentru pensie... cântând *Internaționala*!

******** Lege din septembrie 1793, din timpul Terorii revoluționare franceze, care se baza mai degrabă pe teorii ale conspirației și pe un fel de „paranoia revoluționară" (*N.t.*).

******** Persoană care nu e musulmană ori neagă Islamul (*N.t.*).

******** Joc de cuvinte specific limbii franceze, pornind de la cuvintele *mère*/mamă și *père*/tată în formarea verbului a spera/*espèrer* (*N.t.*).

******** Ansamblu de reguli de scriere care urmărește reducerea inegalităților de gen din cadrul exprimărilor oficiale (*N.t.*).

******** *Confédération génèrale du travail, Confederația Generală a Muncii* (*N.t.*).

Capitolul 8
Să decolonizăm decolonizatorii?

Ce este un *remake* în cinematografie? O reproducere actualizată sau o nouă creație pornind de la o intrigă asemănătoare. Această copie trebuie luată ca o dublură sau ca o inovație veritabilă pornind de la forme trecute? Pentru oricine a cunoscut anii 1970, ’80, ’90, ce se întâmplă în ziua de azi pare o stranie reluare a trecutului, altfel tratată. Feminism, anticolonialism, antiimperialism, antirasism, ecologie radicală, totul pare a o lua din nou de la capăt *ad nauseam*, ca în filmul *Ziua cârtiței* (1993) adaptat la vremurile noastre. Când istoria e-n pană, putem întotdeauna să ne uităm pe geamul din spate al automobilului, apropriindu-ne cuceririle epocilor anterioare. Închipuindu-și că inventează totul, tinerele generații nu fac de fapt decât să repete vechi atitudini, criticându-și totodată înaintașii. În fața acestei armate de copiatori ce par ieșiți direct din franciza unei emisiuni de televiziune, cu variații la nesfârșit ale acelorași *prequel* (episod pilot), *sequel* (continuare), *spin off* (scenariu derivat) și *reboot* (nouă versiune), aplicate unor Frantz Fanon,

Sartre, Edward Said etc., ai sentimentul că asculți un disc zgâriat care reia aceeași muzică pe voci diferite.

Dar nu eram și noi la fel la vârsta lor? Mai 1968 nu a fost și el o parodie a lui 1917, a lui 1936, a castrismului și a guevarismului? Copiii de burghezi se jucau de-a bolșevismul aruncând cu pietre din pavaj în poliție. Când o epocă se privește cu ochii precedentei, se poate vorbi de plagiat generațional? Și care mai este și un plagiat arogant: copia vrea să facă originalul să-i fie rușine din cauza deficiențelor lui. Poate că nu este vorba decât despre o iluzie proprie tuturor epocilor: urmașii vor să facă să le dispară părinții, iar antecesorii se plâng în gura mare de o asemenea lipsă de recunoștință. În spatele remake-ului încearcă să se nască o nouă poveste. Suntem pe teritoriul invenției ori al unei farse repetitive?

Trecutele vremuri bune ale coloniilor

Cu cât lumea occidentală intră-n declin, cu atât, exasperată, se consideră mai răspunzătoare pentru toate ticăloșiile care se întâmplă, inclusiv încălzirea globală. Culpabilitatea postcolonială este simptomul pierderii noastre de influență, o ultimă tentativă a foștilor dominatori de a se crede importanți. La fiecare tresărire a istoriei, repetăm: e vina noastră, e numai vina noastră. După cum o parte a stângii rămâne de

neconsolat după eșecul revoluțiilor bolșevice, tot astfel o alta nu-și mai revine după sfârșitul imperiilor occidentale. Dacă dovada de înțelepciune a Europei de Vest este că a renunțat la coloniile sale, de bună voie ori forțat, mulți dintre cetățenii ei încă mai cultivă nostalgia acestora, lucru valabil nu doar pentru dreapta. Ai impresia că te întorci în anii ’80 ai secolului XX, când tinerele națiuni independente ale Africii acuzau fostele puteri coloniale că blochează emanciparea popoarelor. Ne aflăm într-un fel de telescopare spațio-temporală, o suprapunere de continente și de epoci în care totul se amestecă. Fiecare poate, conform propriilor înclinații, să locuiască în țara virtuală a sclaviei, a colonialismului, a patriarhatului devenite concepte lipsite de claritate, areale temporare apropriate și încărcate cu importanța necesară pentru a fi exprimate mânia, sila ori confuzia. Întotdeauna e greu să înțelegi vremea în care trăiești: pentru a simplifica procesul e mare tentația de a lipi peste prezent cadre de ieri, în speranța că se vor încărca de sens.

În numărul din 26 ianuarie 2023 al revistei *Le Monde*, generalul Bruno Clément-Bollée, fost comandant al Forțelor franceze din Coasta de Fildeș, explică faptul că Africa dominată vrea să facă loc unei Africi suverane și că trăim acum o nouă fază a decolonizării rezumată prin sloganul „Africa africanilor”[1]. Aceștia nu ar mai suporta aroganța foștilor ocupanți care continuă să domnească acolo, în pofida retragerii simulate, chiar dacă multe dintre bugetele acelor țări pot fi echilibrate doar cu ajutor occidental. Dacă ne

uităm mai bine, furia antifranceză și antieuropeană pare a trăda mai ales dorința elitelor Sahelului de a o termina cu regimul democratic, cu presa liberă, cu parlamentul suveran pentru a reveni la autocrație, lovituri de stat, corupție, nepotism. Multe state africane căzute pradă puciurilor nu caută atât o nouă independență, cât un nou naș și aclamă rușii pentru a fi mai repede exonerați, alături de aceștia, de toate regulile decenței și democrației. Aceleași junte militare care în Mali, Burkina Faso, Republica Centrafricană, Niger vor să alunge francezii și trupele ONU, se predau cu mâinile și picioarele legate organizației criminale Wagner, însetate să jefuiască și să omoare. Nu vor atât independența, cât schimbarea protectorului și continuă să își prade țările în noua cârdășie. Când, în Africa de Sud, Julius Malema, liderul unui partid radical de stânga care cheamă la uciderea burilor, adică a albilor, strigă la un miting din iulie 2023: „Îl susțin pe Putin, îl iubesc pe Putin, sunt Putin", nu face altceva decât să spună acest adevăr de neînghițit pentru urechile noastre delicate: și eu vreau să fiu o fiară ca șeful de la Kremlin, vreau să pot omorî, asasina, fura după bunul meu plac. Am văzut-o deja: virilitatea supralicitată a stăpânului de la Kremlin fascinează. Ambiguitatea sinuoasă a lui Emmanuel Macron, care poate părea cam *gender fluid*, mai degrabă seducător decât lider, gata oricând să-și îmbrățișeze musafirii și partenerii, îi șochează pe unii de prin Africa sau Asia.

Franța este o țintă ideală din cauza slăbiciunii ei și este disprețuită tocmai fiindcă nu este mai redutabilă. A ajuns țara pe care îți face plăcere să

o detești, obiect al unui resentiment durabil (El Hadj Souleymane Gassama[2]). Oricum, a comis atâtea erori în Africa, erori de tact, de viziune, de aroganță, de paternalism abia deghizat, încât nu a observat sosind epidemia de lovituri de stat. Trebuie să știi să pleci când nu mai ești dorit. Macron ar fi trebuit încă din 2017 să desființeze francul CFA[********] și să desfășoare trupele franceze spre Africa anglofonă sau Europa orientală. În loc de asta, numai vorbe goale și procrastinație. Să acționezi însă de parcă Occidentul ar fi rămas unicul actor mondial, deși China, India, Brazilia sau Rusia îi contestă rolul hegemonic, înseamnă să confunzi tragic epoca în care trăiești. Tot așa cum am fost suprasaturați timp de șaptezeci de ani de „rezistențialiști" care visează să spele afrontul colaboraționismului luptând împotriva „fascismului", observăm renăscând o generație de „tiermondiști" care reiau luptele de eliberare, la mai bine de o jumătate de veac după ce țările Sudului și-au obținut independența, bălbăind înfierbântați catehismul anticolonial. Decolonizarea nu s-a încheiat și va continua încă vreo cincizeci sau o sută de ani[3]. Mitul Sudului global este scos ca o sperietoare cu ocazia fiecărei analize, această jurisdicție ocultă în fața căreia ar trebui să dăm seama. Ni se explică cu gravitate că trecutul colonial este „ultimul tabu" al istoriei Franței, deși nu trece zi în care să nu iasă un articol, o carte, un film cu acest subiect! Cu cât manipularea e mai groasă, cu atât este înghițită mai ușor[4].

Și astfel ar trebui să „decolonizăm" totul în zilele noastre, sportul, bucătăria, filosofia, opera,

muzica, matematica, corpurile, mai ales cele feminine[5], și înainte de orice să măturăm patriarhatul alb, blestemat generator de „androcentrism“, miez al tradiției occidentale. Concret, aceasta ce ar trebui să însemne, să trecem la anumite gesturi, la anumite proiecte? Mister: fapta se epuizează în vorbă. Ne întoarcem cu cincizeci sau o sută de ani în urmă, de parcă între timp nu s-ar fi întâmplat nimic. Toate aceste teorii te duc cu gândul la soldații niponi răspândiți prin insulele Pacificului la aproape treizeci de ani de la predarea Japoniei, care încă nu știau că Al Doilea Război Mondial se încheiase. Este și aceasta o vocație să fii erou odată terminate marile bătălii, îți oferă o strălucire de partizan fără a te expune la cel mai mic risc. Istoricii serioși ai colonialismului nu ar lăsa ideologiile sau considerațiile politice să le dicteze în meserie fără a-și coborî disciplina la rangul de simplă propagandă. Principiul oricărei cercetări este acela de a nu prejudicia rezultatele, chiar dacă acestea ar contrazice postulatele originare. Or, în studiile postcoloniale — acest „carnaval academic“ (Jean-François Bayart) —, munca nu trebuie să fie depusă decât în vederea confirmării: se știe de la început ce se va găsi. Cum zicea manifestul Partidului Indigenilor Republicii în 2005: „Franța a fost un stat colonial... Franța rămâne un stat colonial.“ Este probabil ca așa să și rămână până la sfârșitul vremurilor, ca un păcat originar de neșters. Imobilitate a esențelor: decolonialismul sau postcolonialismul ar putea astfel dura de două sau trei ori mai mult decât perioada de ocupație colonială propriu-zisă, adică sute și sute de ani.

La drept vorbind, procesul colonialismului este redeschis nu fiindcă ar fi fost ignorat sau refulat, ci fiindcă este furnizor de claritate pentru toți cei care trăiesc cu nostalgia vechilor diviziuni, servind drept marxism de substituție unei întregi stângi care și-a pierdut reperele pentru a mai înțelege lumea.

Europa, eternul sac de box

Ce caută însă toți acești gânditori africani sau magrebieni care pun Europa la stâlpul infamiei? Toți capătă dividende ale compasiunii: statutul de intelectual al Sudului care explorează ungherele sentimentului occidental de vinovăție funcționează ca un excelent meterez. Relația este deci încremenită între două roluri: cel al inchizitorului care apostrofează și cel al vinovatului care se flagelează. E greu să negi istoria colonialismului, pe care o împart între ele câteva națiuni europene, 8 dintre cele 27 cât numără acum Uniunea (celelalte, mai ales din Est, au fost în cea mai mare parte colonizate și aservite de ruși sau de otomani, fără a uita de Spania colonizată timp de șapte veacuri de către arabi și de Languedocul cucerit de mauri între secolele VIII și X). Nu se mai poate șterge istoria comerțului cu negri, dar de ce să aruncăm întreaga greutate numai în spinarea occidentalilor, exonerând orientalii și chiar africanii? E suspect să se considere că Europa

datorează totul Africii și că nicio despăgubire nu ar putea compensa această datorie incalculabilă. Intelectualii decolonizatori se prezintă astfel drept colectori de taxe morale, subvenționați uneori de universități sau organisme statale ale Vechii Lumi ori Statelor Unite. Adăpostiți-mă la voi ca să vă blestem! Este vorba la propriu despre niște rebeli finanțați din banii noștri, cum sunt atâția pe la noi, în Franța, în lumea artelor și a culturii[6].

Aceștia contestă Occidentul pornind de la concepte elaborate de occidentali[7]. Degeaba cer perceptorii de impozit moral decolonizarea filosofiei și încetarea conformării față de Platon, Spinoza, Hegel sau Marx, tot sub influența acestora continuă să fie. Dacă toate aceste sclipitoare minți opresate de Occident ar fi coerente, mai degrabă decât să emigreze prin metropolele noastre spre a le denunța mai eficient, mai bine ar lucra în Africa la reconstrucția societăților lor. Romanciera franco-senegaleză Fatou Diome a spus-o cu o anumită virulență: „Refrenul colonizării și sclaviei a ajuns un pretext comercial".[8] Poetul martinichez Aimé Césaire scria în 1950: „Europa este, moral și spiritual, de neapărat." Și totuși Césaire, inventator al conceptului de negritudine, alături de Léopold Sédar Senghor, a fost primar al Fort-de-France până în 2001 și nu a vrut niciodată să părăsească spațiul francez, deși a pledat pe rând pentru independență, autonomie și asimilare. Europa este o mamă bună: poate fi insultată, călcată în picioare, știe să plece capul, își admite vinovăția fundamentală, se biciuie, se căiește. Cândva, a putut fi înspăimântătoare; dar să-i

părăsească meleagurile are un preț pe care mulți nesupuși de carton nu vor să-l plătească. Acesta este înțelesul refrenului legat de reparațiile financiare imposibile care totuși nu încetează să fie iar și iar calculate, explicându-se că nu vor fi de ajuns. „Vremea noastră nu este atât cea a reparațiilor, căt a unei cereri necontenite de reparații niciodată acoperitoare sau satisfăcătoare, pe fondul unei viziuni victimizatoare inedite“[9] (Johann Michel). Nimic nu va putea satisface vreodată așteptările.

Nevroza franceză legată de Algeria

În 1992, istoricul Daniel Rivet se bucura că timpul coloniilor și al decolonizării trecuse, că „patimile îngheață inexorabil (...). Că e neo sau anti sau postcolonial, istoricul din zilele noastre nu mai are de ce să ispășească ori să se apere, să acuze ori să se scuze. Trecutul nostru colonial s-a îndepărtat suficient pentru ca în sfârșit să stabilim cu el o relație scăpată de complexul aroganței sau de reflexul culpabilității“.[10] Dar, vai, s-a întâmplat exact pe dos. Cu cât trece timpul, cu atât un colonialism imaginar revine în discurs pe post de instrument de înțelegere a lumii. Nu doar că revine, dar se și impune în toată splendoarea lui, ca o cheie de explicare a lumii contemporane. Luați cazul regimului algerian. Pentru acesta, miza este destul de mare: să transpună element cu element războiul de

independență, care a fost și un război civil, într-o luptă împotriva celui de-al Treilea Reich. Și astfel să susțină fără prea mare greutate nazismul Franței și al francezilor. Președintele Bouteflika (1937–2021), a profitat în 2005 de comemorarea represiunii de la Sétif din 8 mai 1945[********] și a miilor de morți, pentru a acuza Parisul de genocid în perioada războiului de independență, vorbind despre „cuptoarele similare crematoriilor naziste, în care au fost arși sute de *fellaga*[********]". Bouteflika impunea astfel Hexagonului o creanță nelimitată și escamota atrocitățile comise chiar de algerieni în timpul luptei lor de eliberare. Atrocități în primul rând contra Mișcării Naționale Algeriene a lui Messali Hadj, concurenta FNL[********]: confruntarea a făcut mii de morți atât pe teritoriul Franței cât și în Algeria. În sfârșit, făcea uitată folosirea terorismului în numele lui Allah: Jean Birnbaum a amintit clar în cartea sa legăturile FNL cu islamismul radical și practica atentatelor împotriva civililor ca argument politic[11]. Fără a omite, sub semnătura mujahedinilor, masacrul abominabil al unor *harkis* vinovați de trădare și expulzarea brutală a *pieds-noirs*[********] în numele principiului „valiza sau sicriul". Uitate erau și corupția, și dictatura de stat a FLN începând din 1962, represiunea contra mișcării kabylilor și recent a Hirak[********], dintre 2019 și 2021, fără a lăsa deoparte atrocele război civil (1991–2002) care a făcut cel puțin 150 000 de morți, chiar dacă așa a fost evitată instaurarea unei republici islamice la o oră cu avionul de Marsilia. Tot atâtea monstruozități care au fost denunțate de

disidenții algerieni Kamel Daoud, Boualem Sansal și de liderul politic Saïd Sadi printre alții. Bouteflika îndrepta un deget răzbunător spre Franța, vorbind despre un „genocid al identității algeriene“ (sic!), pentru e evita ca patria sa să se supună unui examen de conștiință și analizei violenței endemice care o marchează.

În Alger, referința la dușmanul francez nu folosește decât la reiterarea datoriei de nestins pe care Parisul ar fi avea-o față de fosta ei colonie. Cu atât mai mult, e de mirare să vedem acest discurs reluat de candidatul Macron încă din 2017, când a făcut o vizită la Alger. Mic motiv de glorie sau ignoranță, dar viitorul președinte a vorbit atunci de colonizarea franceză ca despre „o crimă împotriva umanității“. Într-un demers mimetic după Jacques Chirac, a mărturisit că își dorește să facă pentru Algeria ceea ce predecesorul său la Élysée a făcut față de guvernul de la Vichy în 1995. Comparația este disproporționată, dar justificată de faptul că războiul din Algeria ar fi „partea nespusă din politica noastră memorială“. Serios, parte nespusă? Această nespunere e tare guralivă, povestea aceasta mută este tare prolixă, ca să nu mai numărăm miile de cărți, sutele de documentare, zecile de filme consacrate acestui episod. Dacă a existat o perioadă de tăcere, dacă nu chiar de uitare, astăzi suntem foarte departe de acea refulare, ba chiar suntem într-o masivă defulare. Algerul pare a nu putea exista fără să diabolizeze Franța, adversarul pe cât de etern, pe atât de indispensabil. În foarte lungul interviu acordat lui Kamel Daoud[12] în ianuarie 2023, președintele francez refuză de la bun început

cererea de scuze: e prea superficial. Asta ne-ar elibera de orice datorie, fiindcă „scuzele te fac să iei distanță, să rupi relațiile". Așa? După care lasă senzația că nu știe ce să creadă despre acel conflict, într-atât este de copleșit pare de subiect. La întrebarea absolut pertinentă a lui Daoud, „De ce suntem vinovați, de ce nu suntem vinovați? Suntem oare victimele victimizării de ambele părți?", Macron răspunde că duci cu tine trecutul, vrei-nu vrei. Dincolo de truism, se impune un lucru evident: Macron nu vrea să se despartă de războiul din Algeria. Poate fără să-și dea seama, continuă să vorbească în limba religioasă a căinței, pentru a nu angaja Parisul și Algerul într-o relație de parteneriat relaxat. E un Atlas ducând pe umeri veșnica greutate pe care o încredințează posterității. Stabilește fără să vrea o legătură îndoielnică între colonizare și Holocaust. Rana trebuie să continue să supureze: dar de ce?

Dacă trebuie să privim istoria în față, la fel trebuie să privim și realitatea: disidenții algerieni se refugiază în Franța, către Franța — maștera pe cât de blestemată, pe atât de dorită — își întoarce cu lăcomie privirea tineretul algerian. Algeria ține să rămână victima Franței pentru a-i cere despăgubiri și a reitera acea „rentă memorială" pe care Macron o denunțase atât de limpede în octombrie 2021, înainte de a retracta, speriat parcă de propria-i îndrăzneală. Președintelui francez îi poate scăpa uneori câte un adevăr jenant, care-i încurcă interlocutorii. E specific strategiei „în același timp": supără pe toată lumea, inclusiv Marocul în legătură cu problema Saharei Occidentale, fără a mulțumi pe nimeni.

Ce contează? Președintele francez ține să rămână în limitele patosului perpetuu, pentru a nu rupe relațiile. A avut dreptate să condamne crimele colonialismului, uciderea de către parașutiști, în 1957, a tânărului matematician Maurice Audin, să critice tortura practicată de militari în timpul bătăliei pentru Alger (1957). S-a păstrat în rol când a reamintit masacrul din strada Isly — când zeci de partizani din Algeria franceză au fost împușcați de armată în 26 martie 1962 —, dar și actele de violență din 5 iulie 1962, când o mulțime de algerieni, orbită de ură, a masacrat sute de europeni la Oran. Nu și-a rezervat scuzele decât în cazul acelor *harkis* părăsiți de Franța, deși ar fi putut tăia nodul gordian cu Algerul și deschide un viitor lipsit de patimă între cele două țări.

În termeni filosofici, s-ar zice că preferă remușcările căinței: cea de-a doua ar fi permis recunoașterea atrocităților colonialismului francez în Algeria, pentru a-i fi mai ușor și pentru a încredința cercetarea unui grup de istorici de pe ambele maluri ale Mediteranei. Acest tip de lucru și numai el va face într-o zi diferența. Căința ne eliberează de greutatea trecutului, cu atât mai întors pe toate părțile cu cât este mai puțin cunoscut. Dacă tot nu putem schimba trecutul, cel puțin să ușurăm povara pe care acesta o reprezintă pentru memoria celor vii. „Anulată trebuie să fie datoria, nu amintirea“, spune pe bună dreptate filosoful Olivier Abel. De unde și importanța scuzelor publice adresate de un guvern, o instituție, un stat unei națiuni sau unei minorități cândva persecutate: cuvintele în acest caz sunt esențiale, generează o situație inedită,

face posibilă împăcarea. Cu atât mai mult cu cât scuzele adresate Algeriei ar fi permis să se întoarcă pagina, să se pună la punct noi legături. Prin ricoșeu, poate că ar fi incitat această țară să înceapă introspecția, să își pună întrebări legate de propria mitologie, să aducă la lumină paginile întunecate ale tinerei ei istorii. În definitiv, nu există națiune a Europei care să nu fi trecut prin veacuri de bătălii, de masacre, de ocupație și totuși trăim în pace cu acele lucruri trecute și amuțite. Reversul memoriei nu este uitarea, ci istoria și nu ne lipsesc specialiștii competenți pentru a duce această sarcină la bun sfârșit. În loc de asta, Palatul Élysée a încercat să schițeze în ianuarie 2021 o politică a reparațiilor. Numai că propunerile istoricului Benjamin Stora, emisarul oficial al celor de la Élysée, par a se îndrepta mai degrabă către o listă de felul celei a lui Prévert[********]: de exemplu, construirea unui monument la Amboise cu chipul emirului Abdelkader[********], înapoierea craniilor algerienilor uciși în 1849, restituirea tunului Baba Merzoug luat de francezi în 1830, odată cu cucerirea Algerului etc., fără a uita de „continuarea comemorărilor“[13]. Toate aceste măsuri presupun grăbirea reconcilierii cu poporul algerian, de parcă tocmai ne-am fi certat! Cât timp vom mai plăti greșelile colonizării, din moment ce Turcia, care a ocupat Algeria trei sute de ani, nu are nicio „datorie de memorie“? Macron vrea ca această povară să o poarte Franța și numai ea.

Să își admită rătăcirile este o dovadă de luciditate pentru o democrație, cu condiția să nu alunece într-o ispășire sistematică. În momentul

în care se analizează relația noastră cu Algerul, pentru a o transforma într-o asociere egalitară, Emmanuel Macron continuă să navigheze pe apele emfazei. De exemplu, fostul ambasador al Franței la Alger Xavier Driencourt explică faptul că Parisul ar fi trebuit să abroge acordul preferențial asupra vizelor, din 1968, referitor la regimul algerienilor în Franța, chiar și cu riscul de a genera o criză diplomatică[14]. Acest acord este văzut ca o obligație unilaterală (partea algeriană nedatorând nimic) pentru cei 132 de ani de colonizare. Denunțarea acelui acord pentru vize fără îndoială ar provoca un seism binevenit, ar schimba raportul de forțe și ar permite reanalizarea relației noastre cu Algerul, pe alte baze decât permanentele acuzații și mea culpa. Cum să nu amintim aici intervenția președintelui algerian Abdelmadjid Tebboune care, în 26 iunie 2023, la Moscova, l-a etichetat pe invadatorul Ucrainei drept un „prieten al umanității" (Putin părea chiar și el încurcat de compliment), pe când învățarea francezei în școlile private din Algeria este interzisă? Același președinte Tebboune explica, într-un interviu din *Figaro*, din decembrie 2022, că „algerienii ar trebui să dețină vize pentru Franța pe o durată de 132 de ani", cât a durat colonizarea franceză. Pe omul ăsta și-ar fi dorit Parisul să-l ridice la rangul de interlocutor? Guvernul algerian, bazându-se pe Rusia, agită spectrul unui război cu Franța. Trebuie să fim conștienți și să facem tot posibilul pentru a dejuca astfel de amenințări belicoase. A venit vremea ca tabuul algerian să cadă!

Musulmanul este noul evreu?

Lupta pentru obținerea titlului mondial de paria necesită mai multe etape: afilierea la un popor considerat martir, pentru ca mai apoi acesta să fie egalat și dacă este posibil depășit. În lumea occidentală, pentru musulmanii radicali, figura evreului este cea căreia îi trebuie răpit titlul de noblețe pentru obținerea de avantaje politice și simbolice. Trebuie mai întâi combătută ostilitatea față de islam, care s-a dezvoltat după atentatele din 11 septembrie 2001, calificând-o nu drept ceea ce este, o neîncredere, legitimă sau nu, față de o religie prozelită, ci drept rasism intitulat „islamofobie". Cuvântul a fost inventat la începutul secolului XX de administratorii coloniali francezi din Dakar pentru a aminti Parisului fidelitatea supușilor musulmani față de principiul Imperiului[15], invers decât în cazul creștinilor și animiștilor, mai turbulenți. A dispărut și a revenit la finalul anilor 1980, în Anglia și în Iranul molahilor, odată cu afacerea Salman Rushdie. Termenul îi desemna pe toți cei care îndrăzneau să critice religia coranică și pe profetul ei și puneau sub semnul întrebării fie și un singur articol al credinței, vălul pentru femei de exemplu. Numai că „islamofobia" este un concept pe cât de leneș, pe atât de gol de sens, care include tot soiul de fenomene de importanță inegală, precum scepticismul, satirizarea sau indiferența față de Dumnezeu. Dacă persecuția

religioasă este un delict în toate democrațiile — creștinismul, hinduismul, la fel și iudaismul sunt persecutate în majoritatea țărilor musulmane —, punerea sub semnul întrebării a dogmelor este un drept absolut. Numai că islamul ține să constituie o confesiune de neatins, protejată de un scut semantic și imunizată față de orice atac. Pot fi dezaprobate creștinismul, iudaismul, budismul, hinduismul, doar islamul trebuie să scape de examinare: să râzi de Profet e interzis, pedeapsa fiind decapitarea. Însă doar o vorbă, fie ea intimidatoare și goală de conținut ca islamofobia, nu e îndeajuns; este nevoie de o calitate suplimentară, și asta va aduce musulmanilor statutul de „nou evreu".

Este cazul primarului Parisului, Anne Hidalgo, care, în decembrie 2021, în timpul unui miting de la Perpignan, considera că limbajul anilor 1930 aplicat evreilor este de acum potrivit musulmanilor. Rectorul Marii Moschei din Paris din acea vreme, Dali Boubakeur, era alarmat de faptul că „islamofobia și islamopsihoza sunt cu siguranță comparabile în zilele noastre cu gravitatea antisemitismului francez din secolul al XIX-lea"[16]. Jurnalistul Edwy Plenel, visceral ostil Israelului, care se bucura în 1973, în jurnalul troțkist *Rouge*, de moartea sportivilor israelieni din timpul Jocurilor Olimpice de la München (a regretat-o ulterior), scrie în 2016 în cartea lui *Pour les musulmans*[17]: „Dacă am compara epoca noastră cu aceea de dinainte de război, s-ar putea spune că astăzi musulmanul, urmat îndeaproape de magrebian, a înlocuit evreul în reprezentările și construirea țapului ispășitor". Și

iarăși, Marea Moschee din Paris, prin vocea rectorului ei, Chems-Eddine Hafiz, denunță în 3 noiembrie 2023 „ieșirea progresivă la iveală a expresiilor rasiste și pline de ură împotriva musulmanilor din Franța“[18]. Or, dacă vreo expresie plină de ură a ieșit la iveală la acea dată, era doar la adresa evreilor: sinagogile erau păzite de poliție și de armată, la fel și bisericile, strigăte de „moarte evreilor“ răsunau la toate manifestațiile. Din fericire, nimeni nu a strigat „moarte arabilor“ și nicio moschee nu a fost atacată[19]. Alarmarea victimizatoare nu se mai oprește: când islamul este minoritar într-o țară, se consideră oprimat. Când e majoritar, supraveghează celelalte culte, le hărțuiește sau le vânează, lucru valabil în egală măsură pentru hinduși, budiști, creștini, evrei, cu foarte rare excepții printre care și Marocul, chiar dacă un binevenit vânt reformist, oprit provizoriu de războiul din Gaza, bate și prin Orientul Mijlociu. După cum nota Claude Lévi-Staruss în *Tropice triste*: islamul are o problemă cu alteritatea, cei ce practică această „religie profundă (...) sunt incapabili să suporte existenţa altora, ca indivizi“[20].

Profesorul și polemistul americano-palestinian Edward Said a fost primul care, încă din 1978, în cartea lui fondatoare a studiilor decolonizatoare *Orientalism*, a stabilit o legătură între evrei și arabi. Și unii, și alții fiind semiți, opiniile occidentale vor fi tentate să se alimenteze de la aceleași surse atunci când trec de la ura față de evrei la cea față de arabi: este de ajuns o alunecare cognitivă pentru a trece de la unii la alții. Cu atât mai mult cu cât, în opinia

lui, odată cu înființarea statului Israel, evreul a trecut de la condiția de persecutat la cea de persecutor. A venit deci timpul pentru musulman să ocupe locul părăsit de cel din urmă. În 2000, Edward Said va spune, ca pe o butadă, ziarului israelian *Haaretz*, că este ultimul intelectual evreu autentic din regiune, ultimul discipol al lui Adorno: „un evreu palestinian". Tot astfel, istoricul Enzo Traverso explică faptul că „islamofobia joacă pentru noul rasism rolul care a aparținut cândva antisemitismului (...), înscriindu-se perfect în ceea ce am putea numi arhiva antievreiască (...). Antisemitismul a migrat deci către islamofobie". Aserțiunea e falsă, căci presupune că antisemitismul a dispărut în contextul actual, ceea ce e fals după cum o dovedesc cei doisprezece cetățeni evrei francezi asasinați fiindcă erau evrei, în ultimii douăzeci de ani[21], de islamiști radicali, și explozia de ură antievreiască de după pogromul făcut de Hamas în Israel în 7 octombrie 2023 și după riposta armată a Tzahalului în Gaza. De parcă uciderea a sute de bărbați, femei și copii israelieni ar fi dat drumul în lumea-ntreagă, de la San Francisco până în Daghestan, poftei de omorât evrei.

În noiembrie 2019, în timpul unei manifestații contra „islamofobiei", organizată de niște asociații desființate de atunci și care se bazau pe sprijinul lui Jean-Luc Mélenchon, senatoarea EELV[********] Esther Benbassa apare într-o fotografie înconjurată de mai mulți manifestanți. Printre ei, o fetiță care arborează un sticker în care se vede steaua galbenă lângă o semilună, emblemă a islamului. Fotografia a generat un scandal. Un asemenea montaj ar însemna că

musulmanii trăiesc în Franța într-o suferință și sărăcie comparabile cu cele ale așkenazilor proveniți din Europa Orientală în anii 1930 și 1940. Suntem în plină teorie indolentă a Marii Înlocuiri, imaginată de alții în legătură cu imigrația. Trebuie neapărat alimentată mașinăria lacomă a antirasismului. Cum spune un internaut în spațiul de liberă expresie al site-ului Mediapart: „Evreii nu mai sunt niște paria (...) dar popoare paria încă mai există. Este vorba în Orientul Apropiat despre poporul palestinian și în Franța de musulmanii și musulmanele care sunt vânați înfiorător pentru vălurile și rochiile prea lungi (...) fidelitatea față de memoria tragică a ștetlurilor și a Yiddishlandului trece prin interdicțiile musulmanilor tracasați de laicitatea războinică a Republicii". Să trecem peste indecența comparației dintre legile democratice votate de Parlament și acțiunile hoardelor SA ori SS împotriva minorităților evreiești sau rome. De înțeles se înțelege mai ales că este nevoie de sânge nou în mica lume închisă a rasismului, iar concurența este dură între diversele bisericuțe. Cu atât mai mult cu cât *woke*-ismul, această „religie universitară" (Jean-François Braunstein) venită din Statele Unite, desemnează bărbatul alb și femeia albă, inclusiv evreii, ca fiind noii rasiști din naștere, indiferent care le-ar fi eforturile de a depăși această fatalitate. Pentru această doctrină, nu este doar legitim, dar și recomandat să fii antisemit.

Voința unor musulmani de a fi mai evrei decât evreii, acest „plagiat al holocaustului" (Alvin H. Rosenfeld), apărut odată cu refuzul existenței statului Israel în Orientul Mijlociu, fenomen care

datează încă din 1948, a fost oarecum atenuat de Acordurile Abraham[22], astăzi puse însă sub semnul întrebării. Antisemitismul rămâne incandescent pentru numeroase comunități magrebiene din Europa și pentru mulți militanți Black Lives Matter din Statele Unite, încurajați de extrema stângă antisionistă. „Ura față de Israel este afrodiziacul cel mai puternic din lumea arabă", zicea fostul rege al Marocului Hassan al II-lea. Dacă mâine ar dispărea Israelul, dacă toți evreii de la apa Iordanului până la Haifa ar fi aruncați în mare, strada arabă ar cânta și ar dansa luni de zile, de la Rabat la Bagdad, dar nu numai ea, ci și grupările de stânga europene și americane. După care vor trebui să găsească o altă victimă a violenței și batjocurii la fel de eficientă. Antisemitismul rămâne orizontul de nedepășit al vremii noastre.

Shoahul a devenit pentru evrei echivalentul unei tunici a lui Nessus: ce trebuia să îi apere îi arde, armura îi consumă pe dinăuntru. În primul rând a întărit antisemitismul, de parcă ar fi fost vorba despre vreun alt privilegiu, și acesta uzurpat. Hotărât lucru, numai pentru ei sunt toate! Pe scurt, evreul adună la un loc două mari forme de rasism, cel legat de inferioritatea sa — a fost în mod tradițional subomul sortit ghetoului, păgânul din lumea musulmană, supus unor impozite speciale — și superioritatea sa, care face obiectul geloziei. Într-un caz este călcat în picioare, în celălalt, invidiat. După modelul doctrinei național-socialiste, este pusă pe seama lui omnipotența ascunsă sub însemnele slăbiciunii. Îndură persecuții numai pentru a continua să domnească. Conform propagandei

naziste, evreul era în același timp bolșevicul care ținea să distrugă capitalismul și afaceristul care-l promova, scoțând capul printre oameni sub dubla formă a revoluționarului și a bancherului, a distrugătorului și a corupătorului. Poate fi deci urât fără remușcări. Mai mult, este cameleonul absolut care se ascunde prin toate rasele, este alb, dar și negru (evreii etiopieni), și arab, indian, chinez, peste tot ascuns și peste tot diseminat pe fața pământului, greu de detectat. După ce se încheie turul tuturor țapilor ispășitori, evreul tot acolo e, paratrăsnet ideal, „ales pentru ură“, cum spunea Leo Strauss, menit să ia asupra lui furia celor care încearcă să-l elimine. Unica noutate fiind că ostilitatea la adresa lui vine în cea mai mare parte din zona stângii extreme și mai ales a stângii „antirasiste“. Nu e ca-ntr-un banc evreiesc?

RĂZBOIUL BANDELOR ÎN SOS LACRIMAL

Toate categoriile pot beneficia de ungerea cu mirul victimizator: până și cei care au jefuit în timpul revoltelor din iunie-iulie 2023******** au fost revopsiți de progresiști în culorile victimelor rasismului sistemic. Această perspectivă e prea gogonată și nu a prins la majoritatea populației. Ce s-a întâmplat în timpul acelor nopți de rebeliune? O dramaturgie perfect coordonată, prin care răzvrătiții au răspuns unui scenariu deja scris încă din 2005. Narcotraficații, profitând de moartea tragică a tânărului Nahel, ajuns în mâinile poliției, au declarat război statului francez, trimițându-și oamenii să ia cu

asalt prefecturile, primăriile, școlile, creșele, mediatecile etc. Distrugerile au fost remarcabil organizate și nimic nu a rezistat atacului agresorilor. Trebuia făcut praf tot ceea ce ar fi putut îmbunătăți viața oamenilor, pentru a-i menține sub dominația bandelor. Poliția și supravegherea încurcau traficul de droguri provenind din Maroc sau America Latină. Un război al afacerilor mai mult decât unul religios: imamii și-au recunoscut neputința de a ține în frâu tinerii gata să se ia la bătaie cu forțele de ordine, chiar dacă aceștia dădeau foc mașinilor strigând „Allahu akbar!" Nu este decât un pas de la caidat la califat, dar nu toți l-au făcut. Șefii rețelelor au putut beneficia de armata de rezerviști a puștilor, mulți proveniți din familii monoparentale sărace, bucuroși să ia parte la ceea ce părea o mare invazie. Ce este un răzvrătit? Un consumator grăbit care nu a mai avut timp să treacă pe la casierie. În schimbul participării, cei care s-au dedat la jafuri au fost recompensați cu numeroase bunuri de consum, unele de lux, telefoane mobile sau bijuterii. Cartierele mărginașe nu au fost abandonate de traficanți, din contră: fiindcă statul a început o renovare foarte costisitoare a clădirilor, mafia s-a trezit.

În 2005, insurgenții, copii crescuți în fața televizorului și prin hipermarketuri, cereau, după cum a spus unul dintre ei, „lovele și gagici". Nu revoluție proletară își doreau, ci să profite de visul pieței. Născuți francezi, își doreau o situație bună în viitor, dar se simțeau blocați de culoarea pielii și mai ales de originea socială și de locul în care trăiau. La fel ca-n ziua de azi, nu

erau purtătorii vreunui proiect, dacă nu cumva al aceluia de a arde toate clădirile oficiale, într-o acțiune suicidară care îi despărțea și mai mult de restul națiunii. Era un ritual inițiatic, o formă de integrare negativă în care luptele cu poliția țin loc de imposibila revoltă adolescentină împotriva tatălui absent sau inexistent. Franța îi ignoră sau îi disprețuiește, deși furia lor ar putea fi interpretată ca un strigăt de dragoste decepționată, un fel de a spune: suntem aici, existăm.

Încă de la filmul lui Mathieu Kassovitz, *La Haine* (*Ura*), apărut în 1995, se poate vedea în ce măsură sălbăticia „găștilor" fascinează showbizul și atâția intelectuali de stânga. Acest lumpenproletariat, „această scursură a societății formată din indivizi corupți din toate clasele", cum zicea Engels în 1870, seduce sociologi, actori, cineaști, jurnaliști. Pentru ei, violența, ca și pentru Marx, este marea moașă a istoriei. Toate pretextele sunt bune pentru a justifica brutalitatea, mai ales alibiul „rasismului sistemic", deși statul francez este antirasist prin constituție și numeroase studii au respins existența unei xenofobii structurale a poliției[23]. Paradox al acestor izbucniri populare: penalizează în primul rând poporul căruia îi înrăutățesc condițiile de viață și accelerează enclavizarea unui anumit număr de comunități rupte de națiune. Eroare simetrică și pentru stânga și pentru dreapta: reducerea manifestanților la culoarea pielii. Victime ale rasismului pentru unii, barbari etnic pentru ceilalți. Ceea ce înseamnă că este uitat numărul important de francezi de origine magrebiană

sau africană perfect integrați și pe care nu-i mai vede nimeni, într-atât sunt de prezenți la toate nivelurile societății[24].

Ce este o bandă? O lume ca în opera lui Hobbes, în care lipsa de ascultare este pedepsită cu moartea și tortura, în care rivalitățile se rezolvă cu focuri de kalașnikov și care nu cunoaște decât un singur dialect, cel al violenței. Nevăzând această realitate, oamenii politici se rătăcesc între căință și acuzații, acoperind vidul cu vechi grile de lectură. Marea noutate a revoltelor din 2023: transpunerea în Hexagon a unei situații deja prezente la Marsilia, în Olanda și Suedia, atotputernicia narcotraficanților prin ai lor copii-soldat și criminali în serie. Nu mai este vorba despre suburbiile sărace împotriva statului rasist și polițist, ci despre mafia drogurilor împotriva Republicii. Și dacă revoltele au încetat după cinci zile, asta s-a întâmplat fiindcă așa au hotărât nașii: afacerea trebuia să meargă mai departe. Fusese doar un avertisment.

Banii nu vor fi de folos pentru a extrage teritoriile pierdute ale Republicii[25] din această situație. Degeaba se reconstruiesc clădiri cărora li se va fi dat foc la următoarea insurecție. Este nevoie de un aliaj de intransigență și generozitate. Trebuie reprimați criminalii cei mai duri, dar și întinsă mâna celorlalți, pentru a-i smulge din ciclurile eșecului și morții sigure. Nu au cine știe ce în comun Vestele Galbene, devastatorii de extremă stângă, protestatarii *black bloc*, militanții care apără zone protejate și ecoteroriștii, vandalii din cartierele sărace, în afară poate de folosirea irațională a violenței și

tentația extremelor. O horă a barbarilor care se învârt ca indienii din westernuri în jurul carului Republicii pentru a-l da gata. Lucru îngrijorător. Cu cât statul este mai slab, cu atât este mai acuzat de brutalitate din moment ce este depozitarul legitim al forței. E gol, nu mai controlează nimic, iar președintele Republicii pare dezorientat, lipsit de curaj, incapabil să liniștească și să unească. Ne așteptam la un far sau cel puțin o stâncă, și avem în cel mai bun caz o sfârlează. Autoritar fără autoritate, guraliv lipsit de elocvență. Franța a avut dintotdeauna o tradiție a violenței, dar o violență stăpânită prin instituții și personalități carismatice. E greu de zis dacă actualul președinte este atins de un blestem special ori e un catalizator al catastrofelor. E drept, acest haos va rămâne asociat cu numele lui.

******** Monedă apărută pe 26 decembrie 1945 sub numele de *Franc des Colonies Françaises d'Afrique*, redenumită *Franc de la Communauté Financière Africaine* pentru țările UMOA (Uniunea Monetară Vest-Africană) și *Franc de la Coopèration Financiére en Afrique Centrale* pentru țările UMAC (Uniunea Monetară a Africii Centrale) (*N.t.*).

******** Reacție dură la manifestațiile și acțiunile pro-independență ale partidelor algeriene, soldată cu victime de ambele părți (*N.t.*).

******** Nume dat în Tunisia și Algeria luptătorilor pentru eliberare națională (*N.t.*).

******** Frontul de Eliberare Națională, partid independentist înființat în 1954, după dobândirea independenței și până în 1989, partid unic în Algeria (*N.t.*).

******** Francezi sau alți europeni care locuiau în Algeria pe când aceasta era colonie franceză (*N.t.*).

******** *Hirak* sau *Harak* — „mișcare" în arabă — este ceea ce unii au numit „primăvara algeriană", manifestații pentru reforma statului (*N.t.*).

******** Referire la poemul lui Jacques Prévert, *Inventar*, care adună la un loc subiecte aparent fără vreo legătură între ele (*N.t.*).

******** Abd el-Kader, 1808–1883, conducător istoric al luptei algeriene de eliberare (*N.t.*).

******** Europe Écologie les Verts, partid ecologist (*N.t.*).

******** Mișcările de stradă au fost provocate de uciderea prin împușcare a unui adolescent magrebian, Nahel, de către un

polițist în Nanterre, o suburbie a Parisului (*N.r.*).

Partea a treia

Cum să trăim cu propriile noastre răni?

Capitolul 9
Barbaria ca ocultare?

Este plăcut să vorbești despre necazurile trecute (...), este plăcut să stai la căldură, cu de-ale gurii și vin dinante și să depeni pentru tine însuți și pentru ceilalți amintiri despre truda, frigul și foamea îndurate.

Primo LEVI[1]

În august 1994, în Sarajevoul asediat, mi-a fost prezentat un om deja în vârstă, despre care nu știam nimic: Marek Edelman (1919–2009). Am aflat că acel reputat cardiolog, fost membru Bund, o mișcare socialistă evreiască, era unul dintre ultimii supraviețuitori ai ghetoului din Varșovia. Luase arma-n mână, alături de alți 220 de membri ai Rezistenței, în 1943, supraviețuise miraculos și participase la insurecția de la Varșovia din 1944. După război, alesese să rămână în Polonia, în pofida antisemitismului regimului comunist. În cartea lui, apărută prima dată în 1947, Marek Edelman[2] descrie admirabil mecanismul negării realității: deși teroarea nu înceta să crească în ghetoul înființat în 1942 și deși zilnic nemții, secondați de ajutoarele lor ucrainene și de poliția evreiască, deportau sau omorau familii întregi, locuitorii rămâneau

convinși că trebuie să își îndoaie spinarea dacă voiau să mai trăiască. Executarea, cu un an mai devreme, în pădurea de lângă Lublin, a unui întreg convoi de evrei sosiți din Germania era ștearsă cu guma. Fusese un masacru prea oribil pentru a putea fi de crezut. Lipsa de încredere domina chiar când veștile înspăimântătoare se adunau: „E greu pentru un om normal, cu un psihic normal, să înțeleagă că pot fi omorâți oameni fiindcă au altă culoare a ochilor și a părului și o altă origine".[3] Faptul că erau împușcați locatari ai unor blocuri întregi, că în plină stradă erau executați copii și femei gravide nu schimba nimic. Negarea persista. Inteligența diabolică a naziștilor consta în a împinge victimele să colaboreze la propria distrugere prin intermediul Consiliului Evreiesc „care pronunța chiar el condamnarea la moarte a locuitorilor ghetoului"[4]. Va trebui ca populația să scadă de la 300 000 la 60 000 de locuitori pentru ca în sfârșit oamenii să se trezească și Organizația evreiască de luptă să întoarcă armele împotriva Waffen SS, cu prețul de a fi aproape toți uciși (numai 40 vor scăpa prin canalizare). Câteva sute de bărbați și femei decid să lupte nu pentru a-și învinge dușmanul, ci pentru a întârzia momentul inevitabilei dispariții. O știau toți combatanții: e ceva mai rău decât răul, dezonoarea de a nu-i fi rezistat. „Nu eram mai mult de două sute douăzeci în Organizația evreiască de luptă. Nu era mai degrabă vorba despre a nu-i lăsa să vină să ne sucească gâtul? În fond, era vorba pur și simplu de a ne alege fiecare felul în care urma să murim."[5]

Ascundeți genocidul pe care nu suport să-l văd

Barbarii au îndrăgit dintotdeauna o figură retorică: camuflajul. Într-o alocuțiune importantă pe care Heinrich Himmler a susținut-o la Posen, în 6 octombrie 1943, în fața înaltelor cadre ale partidului, în legătură cu exterminarea evreilor, a spus această frază celebră: „Este o pagină glorioasă a istoriei noastre, care nu a fost niciodată scrisă și nici nu va fi vreodată". Naziștii utilizau până atunci în documentele lor un limbaj codat, dar unul suficient de simplu pentru a fi înțeles de inițiați[6]. Crima trebuia sugerată, ascunzând-o în același timp. Până și presa oficială a regimului relata masacrele sub formă de se-zice-că. Dacă Himmler în acel discurs dezvăluia, oarecum pe ocolite, scopurile nimicirii, o făcea fiindcă era pe un teren familiar, în fața înalților responsabili SS. Situația militară însă nu mai era favorabilă Celui de-al Treilea Reich și, pentru lumea din afară, trebuia păstrată utilizarea perifrazelor.

De cealaltă parte, în universul stalinist, erau împușcați pescărușii din Insula Solovki, locul de naștere al Gulagului, din Siberia, începând din 1917, fiindcă păsările duceau mesajele prizonierilor, cunoscuți sub numele de *zek*. Nimeni nu trebuia să știe ce se petrecea în Extremul Orient. Nimic nu trebuia să transpire

dincolo de sistemul concentraționar, cu excepția unui mic cerc de inițiați, pentru a menține ficțiunea marii patrii a socialismului. Nazismul și comunismul s-au folosit totdeauna de două retorici diferite. Național-socialismul apăra bruta suverană, zdrobită de sclavi și corupători; marxismul lupta pentru protejarea celor exploatați. Primul îi elimina pe cei slabi și pe suboameni pentru supraviețuirea rasei superioare, al doilea comitea masacre pentru binele poporului și al întregii omeniri. Nazismul este răul comis în numele Răului, comunismul, răul comis în numele Binelui. Numai că această distincție minimalizează convergențele dintre cele două doctrine. Până la final, regimul nazist s-a folosit de două limbaje: cel al Germaniei umilite de Tratatul de la Versailles și de conspirația iudeo-masonică și cel al arianismului triumfător. Rusia lui Stalin a fost construită pe apologia forței și a terorii, promițând moartea brutală oricui s-ar fi pus de-a curmezișul socialismului triumfător. Cele două sisteme, dușmane, deși gemene, s-au confruntat cu aceeași problemă delicată, aproape o enigmă cognitivă: cum să treci la masacrarea în masă a unor ființe omenești față de care nu există nici urmă de ură (Vassili Grossman)[7]? Transformând femei, copii și bătrâni în „criminali care n-au săvârșit crime"[8]. În cazul nazismului, trebuiau trezite ura și repulsia față de evrei în sufletul populației. În cazul URSS, trebuia să urăști în numele dragostei pentru întreaga omenire. Lumea nouă trebuia construită pentru poporul care totuși era principalul obstacol în calea acestei construcții[9]. Cea mai mare parte dintre

regimurile dictatoriale adaugă discursul victimizator necesității de răzbunare, pentru a se plasa în deplină legalitate în afara legii și pentru a-și prezenta apetitul pentru cuceriri ca pe grija de a proteja minoritățile. Invocarea persecutaților de ieri permite justificarea noilor persecuții care se edifică sub auspiciile libertății și justiției. Cum o spune și proverbul: „Și diavolului îi place să citeze din Scripturi".

Minciuna de stat și scandalul dezvăluirilor

În istorie, adevărul a ieșit deseori la lumină prin lumea exclusivistă a dezvăluirilor: Albert Londres a explicat francezilor realitatea din închisorile din Cayenne, André Gide a demascat fărădelegile companiilor miniere din Congo și mai târziu realitatea sordidă din URSS, Alexandr Soljenițîn și Varlam Șalamov au confirmat întregii lumi existența Gulagului, vietnamezii au scos la iveală atrocitățile genocidului khmerilor roșii, toate însemnând trecerea aproape instantanee de la întuneric la lumină. Guvernele acuzate s-au grăbit să nege. Tiraniile sunt regatele minciunii oficiale. Trăind decalajul dintre doctrina promovată și practicile reale, trebuie să le disimuleze în ochii presei internaționale. Două exemple grăitoare, care privesc Franța: în 1932, Stalin pornește în Ucraina Holodomorul, politica de exterminare

prin înfometare a țăranilor care se opuneau politicii rechizițiilor. Legea din 7 august 1932, numită „legea spicelor", pedepsea cu moartea sau deportarea pentru oricine fura câteva spice de grâu sau câțiva cartofi. Milioane de ucraineni (dar și țărani de rând ruși) au murit de foame, semnalându-se și cazuri de canibalism. În 1933, primarul Lyonului, Édouard Herriot, s-a dus în vizită în URSS; aspira să apropie Franța de Moscova pentru a contracara Germania care tocmai căzuse în mâinile lui Hitler. Vizitând Ucraina împreună cu oficiali sovietici care nu i-au arătat decât câteva sate aranjate după metoda Potemkin, scrie: „Am traversat Ucraina. Ei bine, vă asigur că nu am văzut-o decât ca pe o grădină în plin randament".

În 1948, David Rousset, fost deportat la Buchenwald, profita de notorietatea sa pentru a denunța lagărele din URSS. În noiembrie 1949, lansa în *Le Figaro* un apel pentru înființarea unei comisii de anchetare a închisorilor sovietice, piesă centrală a sistemului stalinist. Protestul stângii e unanim: Jean-Paul Sartre și Maurice Merleau-Ponty semnează în *Les Temps modernes* un editorial în care recunosc existența lagărelor de concentrare, dar susțin că URSS se situează de partea bună a istoriei. Un deputat comunist îi acuză că sunt „jurnaliști hitleriști binecunoscuți". Mai grav, Pierre Daix, redactor-șef al revistei *Lettres françaises*, un săptămânal comunist, îl suspectează pe David Rousset că ar publica documente falsificate, încheind cu următoarea enormitate: „Lagărele de reeducare din Uniunea Sovietică sunt rezultatul desființării complete a exploatării omului de către om". Rousset

intentează un proces de calomnie revistei *Lettres françaises*. La capătul unei proceduri îndelungate — în timpul căreia a depus mărturie Margarete Buber-Neumann, deportată în Siberia în 1938 și apoi predată nemților de Stalin și trimisă la Ravensbrück până în 1945 —, revista a fost găsită vinovată. Câțiva ani mai târziu, Pierre Daix, devenit între timp lucid, adică anticomunist, a recunoscut cu amărăciune că David Rousset avusese dreptate înaintea tuturor celorlalți.

O certitudine a ieșit la lumină după dubla cădere a comunismului și a nazismului: lupta contra violenței trece printr-o luptă contra disimulării. Este ceea ce explică Alexandr Soljenițîn într-un text scris în 12 februarie 1974, ziua expulzării sale din URSS:

> Când violența dă năvală în viața liniștită a oamenilor (...), poartă cu nerușinare înscris pe drapelul ei strigătul: „Sunt violența!" (...) Însă violența îmbătrânește repede, în câțiva ani își pierde siguranța de sine și, pentru a rezista, pentru a da bine, caută obligatoriu alianța cu minciuna. (...) Și exact acolo se găsește (...) cheia eliberării noastre: refuzul de a participa personal la minciună. Nu contează că minciuna acoperă totul (...) măcar acest punct să nu-l negociem: nu PRIN MINE să se-ntâmple asta![10]

De cât timp a fost nevoie pentru ca Occidentul să recunoască realitatea Gulagului și natura nocivă a comunismului sub toate înfățișările sale, castrist, sovietic, maoist, pol-potist? Aproape patruzeci de ani după cel de-Al Doilea Război Mondial! De cât timp a fost nevoie pentru a se recunoaște natura criminală a regimului

Putin, în pofida evidenței? De mai bine de douăzeci de ani de la preluarea puterii de către acesta, care încă mai dispune la noi de foarte numeroși sprijinitori! De câte atentate, asasinate atroce, decapitări în serie a fost nevoie pentru a lega terorismul de islamul politic, ca religie bolnavă de propriu-i extremism, care ar putea să o distrugă din interior (Abdelwahab Meddeb)[11]? Câți oameni bine intenționați nu continuă să nege această legătură de teamă să nu fie bănuiți de rasism? Și azi, la fel ca ieri, există o problemă în receptarea adevărului. Fie este de neimaginat, ca în cazul lagărelor morții ale regimului nazist, fie deranjează confortul intelectual al vremii, compromisurile pe care democrațiile le întrețin cu dictaturile. Adevărul care nu se aude până când nu izbucnește înspăimântător și tragic ne lasă o senzație de rușine și de silă. Un val de adrenalină care amețește și tulbură percepțiile. O asemenea intensitate a ororii (asasinate, carnagii, torturi în masă) ne rănește ca o insultă. Cum de eu am putut ignora așa ceva?

Revoluția camerei video

În anii 1980 ai secolului XX, o inovație a lăsat să se creadă că se va trece la o altă dimensiune: camera video și aparatul de fotografiat permiteau înregistrarea tuturor ticăloșiilor și demascau regimurile care, la adăpostul secretului, eliminau indezirabilii și ștergeau până

și urmele dispariției acestora. În sfârșit imaginea avea să dezvăluie mizeria și să instituie regula transparenței. Argumentul era întărit de faptul că autocrații, alergici la cameramani și reporteri, nu tolerau decât înregistrări autorizate. Este adevărat că un spot televizat, o scurtă înregistrare video sensibilizează mai mult decât un articol lung de ziar. Numai că imaginea capătă o dublă funcție: șochează tot atât cât ne paralizează imediat ce este înlocuită de altele. Și-a făcut apariția un nou regim: supraexpunerea generatoare de obișnuință. În fiecare seară, noi imagini ne aduc în fața ochilor noi orori: cutremure în Siria și în Turcia, exhumări din gropi comune în Ucraina, război civil în Sudan, pogrom în Israel, distrugeri masive în Gaza, epurare etnică în Armenia, o monstruozitate care ne-a tulburat este înlocuită cu o alta. Rotația a funcționat, evenimentul de ieri este înlocuit cu cel de azi, fiecare dramă este supusă principiului uzurii.

Dreptul de ingerință optică, ce a precedat dreptul de ingerință pur și simplu, departe de a ne impresiona, sfârșește prin a ne adormi. Nenorocirea livrată vrac la domiciliu ne copleșește și ne plictisește. Viața de zi cu zi este oricum destul de grea, de ce ne-am mai bate capul și cu nebunia criminală a unor popoare de departe? Absorbim zilnic, prin intermediul mass-media, ideea că omul este o marfă evaluabilă, o marfă atât de obișnuită încât poate fi risipită fără probleme, numai să nu se întâmple prea aproape de noi. Pe cât acordăm valoare vieții individuale din Occident, pe atât percepem globul ca pe un spațiu suprapopulat, proliferarea amenințând

echilibrul planetei. Idealul demnității preeminente a fiecărei persoane intră în coliziune cu constatarea multitudinii. Acolo unde triumfă numărul, capitulează morala.

Pentru Platon, răul însemna ignoranță, pentru moderni, de la marchizul de Sade încoace, răul este satisfacție, voință deliberată de a face rău. Omul bun, spune Platon, se mulțumește să viseze la fapte rele, omul rău le comite. Inversând o tendință milenară către secret, unii torționari se delectează exhibându-și asasinatele în timp real. Este vorba despre crima în *open space* pe rețelele de socializare, despre asasinatele transmise pe Instagram sau X (fost Twitter), împărtășite de mii de urmăritori. Este vorba despre bătăile în stradă sau despre linșajele difuzate *live* de către bandele sau găștile care vor să le fie admirate faptele și să își terorizeze dușmanii. Despre Daech, urmat de Hamas, care, cel dintâi, a inventat crima în masă stereofonică, prin GoPro, redifuzată pe toate ecranele. Nu doar că Daech distruge tot ceea ce ține de prezența creștină, yazidită, kurdă, ci controlează memoria și arhivele, arde bisericile, templele și își afișează spectaculos crimele ca motiv de mândrie. Jihadiștii noii generații par să fi inventat un joc de societate: masacrul simpatic, uciderea cool care se reia iar și iar pe TikTok sau Instagram alături de manifestările de bucurie ale teroriștilor. A trage cadavre cu mașini 4x4, urlând de fericire, a se juca fotbal cu un cap tăiat, a decapita dușmanii lui Dumnezeu cu o veselie revigorantă, pe un fond muzical antrenant, este ceea ce s-ar putea numi *entuziasmul genocidar*. Tot așa cum

Lévi-Strauss făcea deosebirea între hrana crudă și cea gătită, trebuie să facem distincția dintre mașinăria rece și birocratică a nazismului și fervoarea sângeroasă a jihadismului. Una este meticuloasă și aplicată, cealaltă haotică și implicată. Fanaticii lui Allah pun mâna la treabă, ca extremiștii hutu care-și tăiau dușmanii cu maceta și seara se odihneau: se repezeau la trupurile dușmanilor lor, le făceau bucăți, le ardeau, le mutilau. Nu există ierarhie în asasinate, este o democrație a crimei în masă, însoțită de strigăte de *Allahu Akbar*. Un tânăr membru Hamas, în 7 octombrie 2023, își sună părinții de pe telefonul uneia dintre victime. Și urlă de bucurie, ca un student care a aflat că și-a luat examenele: „Sunt la Mefalsim (un kibuț), am omorât zece evrei cu mâinile mele. Le am sângele pe mâini". Tatăl îl încurajează: „Allah să te țină-n pace (...) omoară, omoară, omoară!" „Fii mândru de mine, tată!"[12]. A ucide evrei e exaltant: asta proclamă și un profesor de la Universitatea Cornell, din Statele Unite, Russell Rickford, mare susținător al Black Lives Matter. În timpul unei manifestații, se arată beat de bucurie pentru pogromul din 7 octombrie și ține să își împărtășească fericirea: „Era euforizant, era revigorant. Eram transportat".[13] Acest antirasist convins încarnează cu adevărat ceea ce Marek Edelman numea, în 1993, în legătură cu milițiile sârbe, „revanșa postumă a lui Hitler". Când va reabilita extrema stângă Führerul? În Germania, în 7 octombrie, manifestanți cu turbane palestiniene împărțeau bomboane trecătorilor pentru a sărbători vestea cea bună. La rândul lui, Hamasul joacă pe cele două

terenuri, al terorii și al milei: se măndrește că violează, decapitează, arde femei sau bătrâni și pune înregistrările video la dispoziția marelui public, dar utilizează moartea copiilor palestinieni, din timpul bombardamentelor, pentru a înduioșa comunitatea internațională și a grăbi condamnarea Israelului.

A prezenta toate aceste imagini terorizează spectatorii și încurajează sectanții. Jihadiștii vor să înfricoșeze nonmusulmanii și necredincioșii, dar și să înroleze noi candidați la crime în masă. În 14 iulie 2016, când cei închiși la Fleury-Mérogis******** au aflat vestea masacrului de la Nisa, prin care un camion condus de un jihadist tunisian a strivit 86 de persoane[14], și-au manifestat ore întregi o bucurie înfocată[15]. Daech a inovat în istoria barbariei sau mai degrabă a profitat de noile tehnologii pentru a-și câștiga emuli. Nu repudiază, ci recrutează. Răposatul Evgheni Prigojin, fostul șef al grupării Wagner, a omorât cu lovituri de măciucă, în public, un dezertor din armata lui privată, pentru a servi drept exemplu. Hamas a adăugat acestei tendințe către viol și torturi, „rugăciunea de mulțumire" a conducătorilor săi prosternați în fața camerelor video ale televiziunii care, de la Doha, difuzase spectacolul masacrelor comise de trupele lor. Funcționarii morții birocratice ai celui de-al Treilea Reich, reci servitori ai exterminării, sunt reversul veseliei sadicilor lui Allah, care dezmembrează, decupează, sfâșie și sfărâmă cu un elan pe care nimic nu-l poate stăvili. Răufăcătorii pun suflet în lucrarea lor. Trebuie distrus inclusiv corpul, inclusiv chipul dușmanului care nu a existat niciodată. Trebuie

înlănțuite mutilări genitale, necrofilie, pedofilie, conform unei foi de parcurs precise. Punerile în scenă ale Hamas amintesc acea categorie specială de filme horror pentru adolescenți care se numește *slasher,* cu crime multiple și aproape mecanice, dintre care *Halloween* al lui John Carpenter rămâne modelul. În *Einsatzgruppen*, cei care împușcau aveau dreptul la pauze de țigară, iar unii se îmbătau în seara execuțiilor pentru a uita oroarea comisă[16]. Maniacii religioși sunt niște hedoniști, niște exterminatori exuberanți. Masacrare metodică de o parte, masacrare haotică de cealaltă, pentru a prelua o distincție a lui Léon Poliakov[17]. Dar mulți îi găsesc Hamasului circumstanțe atenuante: e slab, lipsit de apărare în fața uneia dintre cele mai puternice armate din lume (Angela Davis[18]). Oprimatul are toate drepturile, inclusiv pe acela de a se considera scutit de regulile elementare ale decenței umane. În ziua de azi, exterminatorii acționează în numele dreptății, oprimaților, moralei și al lui Dumnezeu. Violența nu poate spune pur și simplu: ucid fiindcă asta mă bucură, ci invocă o veche ofensă care cere compensarea și îndreptățește provizoriu hecatombele. Brutele încep prin a-și arăta rănile, prin a-și convoca morții pentru ca în schimb să comită mai convenabil crimele în masă. Înainte de a-și ascuți cuțitele, se declară victime pentru a obține absolvirea.

Unii despoți utilizează conștient măcelurile trecute pentru a intimida supraviețuitorii. Recep Erdogan, mare negaționist al genocidului armean, îi evocă în mai 2020 pe cei „scăpați de

sabie“, în legătură cu armenii și creștinii. Și nu exprimă vreo remușcare, ci, din contră, mândria: țintele noastre meritau să fie eliminate [19]. A insulta supraviețuitorii înseamnă a-i amenința că vor cunoaște aceeași soartă dacă vor ridica fruntea. Neosultanul nu se obosește să își nege crimele, ba chiar le revendică, își face din ele un titlu de glorie și promite să o ia de la capăt (în Turcia au mai rămas 0,2% creștini, față de 20% la începutul secolului XX). Ferocitatea nu mai are nevoie să se deghizeze, îi ajunge să se desfășoare în deplina-i candoare.

Juisarea torționarului

Trandafirul nu întreabă de ce, spunea misticul german din secolul al XVII-lea Angelus Silesius pentru a celebra bunătatea Creatorului. *Hier ist kein warum*, îi spunea un gardian lui Primo Levi smulgându-i un țurțure care atârnase de un acoperiș și pe care acesta, însetat, voia să-l sugă. În infern nu există de ce: răul este la fel de nemotivat ca trandafirul. Este un adevărat festin să sfâșii în bucăți pe cineva. Lucru comis de oameni obișnuiți (Hannah Arendt) care încalcă unul după altul, absolut legal, tabuurile. Ce este un torționar? Un bărbat sau o femeie liberi, care mutilează și asasinează după bunul lor plac, fiindcă li s-a dat voie s-o facă. Germaine Tillion, sociologă, deportată în Germania, notase deja:

> Totuși, această echipă de oameni din clasa mijlocie, recrutați cu toții din burghezia tradițională germană, cu studiile făcute, adepți ai igienei și ai lenjeriei curate, chiar cunoscători de limbi străine, a administrat fără a se revolta această întreprindere atât de înalt și de original criminală care era Ravensbrückul.[20]

Nu e nevoie de vocație: un context favorabil, garantarea impunității, un salariu bun pot împinge o persoană oarecare să aplice pedepse de un rafinament cu totul deosebit.

Sunt tot atâtea cărți despre marii criminali ca despre victimele lor, fără îndoială fiindcă cei dintâi își permit ceea ce omul obișnuit își interzice. Romanciera Neige Sinno, violată continuu de tatăl ei vitreg de la 7 la 14 ani, a vrut să știe ce era în mintea acestuia. Și ce a descoperit în cazul ei ca și în cel al literaturii a siderat-o: agresorul ei dorea să fie iubit[21]! Călăii sunt în general în afara scrupulelor, explică Jean Hatzfeld referindu-se la Rwanda. „E posibil? Dintre toți criminalii, ucigașul care participă la un genocid este cel care la final e cel mai puțin tulburat."[22] Interogarea la care sunt supuși acești criminali nu lămurește misterul răului. Hans Frank, guvernatorul general al Poloniei, artizanul soluției finale într-o imensă parte a Reichului, pianist talentat, a fost absolut mândru să fie identificat de *New York Times*, la începutul lui 1943, drept „criminalul de război numărul 1"[23]. Lăudăroșenia, ne spune Hannah Arendt, l-a pierdut pe Eichmann: el își dorea sfertul lui de ceas de celebritate, dar singur s-a trădat! Printre monștrii cei mai îngrozitori ai secolului XX să-l

notăm pe conducătorul khmer roșu Duch (1942–2020), șeful centrului de tortură și exterminare S21 din apropiere de Phnom Penh. Intervievat luni de zile de cineastul Rithy Panh, supraviețuitor al genocidului, se dovedește o ființă meticuloasă, însuflețită de o excitație aproape sexuală în a distruge și hăcui prizonierii[24]. Mai mult, izbucnește în hohote de râs, „cât îl ține gura“, fericit că ucidea, că smulgea mărturisiri, că-și făcea corect treaba. A omorî în masă era pentru el o descărcare orgasmică enormă[25]. Nicio clipă nu a manifestat căință. Conform rangului pe care-l ocupă în ierarhie, călăul este un executant: prestează o muncă remunerată și nimic nu-l înfurie mai tare decât să-și vadă unul dintre „clienți“ sinucigându-se. Cum a fost cazul Malei Zimetbaum, evadată de la Auschwitz, prinsă din nou și condamnată la moarte. În pragul spânzurării, reușește să își taie venele cu o lamă de ras, înfuriindu-l pe ofițerul SS de serviciu care urlă: „Vrei să fii eroină? Ai chef să te sinucizi? Pentru asta suntem noi aici. Este treaba noastră!“[26] Numai că uzurparea rolurilor este mereu posibilă: *Einsatzgruppen* care participaseră la *Shoah*, în URSS, în timpul Operațiunii Barbarossa, împușcând și aruncând în gropi comune un milion și jumătate de evrei, au beneficiat de sprijin psihologic după ce și-au încheiat munca. Himmler, pentru a evita eventualele crize de milă naturală ale acestora, a ales să le răstoarne sensul vinovăției: „În loc de a spune: «Ce lucruri oribile le-am făcut acestor oameni!», criminalii vor putea să spună: «La ce lucruri oribile a trebuit să asist în exercitarea îndatoririlor mele, cât de greu au apăsat asupra

mea aceste însărcinări!»“[27] Prin urmare, suferiseră mai mult decât copiii, femeile, bătrânii, adulții uciși cu țeava armei lipită de ceafă[28]. Inversarea statului de victimă este o artă acrobatică.

Declarație de dragoste gangsterilor

Criminalii, asasinii în serie fascinează o anumită intelighenția de stănga, cu condiția ca aceștia să fie de partea bună a istoriei. Este cazul poetului-tâlhar Jean Genet care a încarnat cel mai bine acest tip de subjugare. Alcătuindu-și legenda unei copilării mizerabile în stabilimentele Asistenței Publice și de dușman al burghezilor, a fost la început vrăjit de supraomul nazist, ba chiar ar fi fost amantul unui ofițer SS francez. Jean Genet a fost celebrat ca un sfânt și un martir de Jean-Paul Sartre și onorat de întreaga stângă șic, de la Foucault la Derrida. După cum a dezvăluit istoricul Ivan Jablonka[29], distrugând o întreagă tradiție de idolatrie, Genet era un antisemit abject și un fascist autentic, care cântase ode Oradourului********, dar și „celui mai nebunesc banditism“ al lui Hitler. Ridicase în slăvi „batalioanele de războinici blonzi care ne-au tras-o temeinic în 14 iunie 1940“ și piloții avioanelor Stuka, aceia care „semănau moartea râzând“ [30].

Mai târziu a optat fără nuanțe pentru cauza palestiniană pur și simplu din ură față de Israel[31]. Fervoarea mergea dincolo de provocare. Aceleași lucruri s-ar putea spune și despre rebelul gangster și pistolar Pierre Goldman, bănuit de asasinarea a două farmaciste, figură a extremei stângi, care a sfârșit omorât misterios și despre care Alain Krivine, fondator al Ligii Comuniste Revoluționare (troțkiste), spunea: „A făcut el rahaturi, dar era din familie“. Tot astfel s-ar putea spune despre Jacques Mesrine, criminal recidivist deghizat în Robin Hood și celebrat de editorul Gérard Lebovici, sau despre teroristul Mohammed Merah, ucigaș de copii evrei într-o școală din Toulouse, în martie 2012, proslăvit de Houria Bouteldja[32]. Dar să ne gândim și la romanciera Virginie Despentes care, în momentul asasinatelor de la *Charlie Hebdo*, a intonat o declarație de dragoste fraților Kouachi:

> Am fost și băieții care au intrat cu armele. Cei care tocmai își cumpăraseră un kalașnikov de pe piața neagră și hotărâseră, în felul lor, singurul care le era accesibil, să moară în picioare mai degrabă decât să trăiască în genunchi. I-am iubit și pe aceștia care și-au ridicat victimele în picioare, cerându-le să-și decline identitatea înainte de a-i ținti în față. (...) I-am iubit cu tot cu neîndemânarea lor — când i-am văzut semănând teroarea cu armele-n mâini și urlând „Profetul a fost răzbunat“, fără a găsi tonul corect pe care să o spună. Film prost de acțiune, gangsta-rap prost. Până și în actul lor eroic, era ceva care nu reușea. Au fost două zile de șoc atât de intens încât am planat într-o

> dragoste pentru toți — într-o puternică strălucire (*Les Inrocks*, 17 ianuarie 2015).

Asta este cu burghezii rebeli, denunță ordinea stabilită ca fiind crimă, dar cântă crima ca fiind revoltă împotriva ordinii burgheze. Gândul ne duce și la Marguerite Duras care, în numărul din 17 iulie 1985 din *Libération*, declară, legat de cazul morții neelucidate a micuțului Grégory, despre Christine Villemin, mama acestuia, că o consideră (din motive subiective) vinovată de a-și fi omorât copilul, dar că aceasta este „sublimă, obligatoriu sublimă", căci este victimă a dominației masculine[33].

Marii Barbari își hipnotizează până și dușmanii: la moartea lui Stalin, întreaga Adunare Națională franceză a declarat doliu. Președintele acesteia, Édouard Herriot, a cerut un minut de reculegere în memoria învingătorului lui Hitler. În întreaga Franță i-au fost aduse omagii. Cotidianul comunist *L'Humanité* a cerut ca toate popoarele să fie în doliu și să-și manifeste imensa iubire pentru Stalin, dar nici *Le Monde* nu a rămas mai prejos:

> Stalin va rămâne fără îndoială omul care a împăcat Rusia și revoluția până la a le face inseparabile. (...) Continuarea acestei fericiri matematice a permis de asemenea ca omul să câștige în lupta cu natura una dintre cele mai mărețe victorii ale sale.

Cine își mai amintește că *Le Figaro*, condus pe atunci de Jean d'Ormesson, a titrat la dispariția lui Mao Zedong, din septembrie 1976: „China, văduva lui Mao?" Ultim triumf al Răului: să fie

sărbătorit ca o binecuvântare chiar de adversarii lui.

FASCIST SAU TOTALITAR?

Care este cea mai dură insultă ca densitate simbolică? Stalinist? Termenul are o latură desuetă, care distonează. Louis Aragon a fost făcut javră stalinistă, pe 10 mai 1968, de Daniel Cohn-Bendit, dar n-a fost impresionat prea tare. Calificativul înclină către latura birocratică. Totalitar este prea obscur și nu mai are sens pentru tinerele generații care au pierdut referințele istorice. Este un cuvânt abstract. După cum explică scriitorul maghiar Imre Kertész, Jean Améry (alias Hans Mayer), fost deportat la Auschwitz, s-a trezit față-n față cu dușmanii lui: „Nu totalitarismul l-a bătut cu vâna de bou și l-a spânzurat de un lanț, cu cătușele la mâini, ci locotenentul Praust care vorbea dialectul berlinez".[34] Doar cuvântul „fascist" sună ca o insultă care rănește. Dacă stânga uzează și abuzează de această insultă, este fiindcă ea face rău și obligă interlocutorul să se apere. Antifascist este o profesiune aureolată de prestigiu, care resuscită legenda de aur a Rezistenței. *Facho* este un diminutiv[********] care atenuează, semnalând aplecarea spre rău, dar fără a avea încărcătura reprobabilă a termenului „fascist".

Național-socialismul obține premiul cel mare al Răului, care pare mult îndulcit când vine vorba despre crimele comunismului. Hitler se bucură de nemurirea Josniciei absolute: exemplar în atrocități, se înfățișează în toate tonurile. Este

afectat de o intensitate superlativă. Din comparația dintre Auschwitz și Kolîma, câștigător iese cel dintâi. De altfel, cine știe ceva despre Kolîma în afara specialiștilor și istoricilor? Orice ar împovăra comunismul este suspect că ar scuza fascismul. Orice ar împovăra fascismul este bănuit de bunăvoință față de stalinism, și diversele lui variante. Un amețitor dublu impas atunci când sunt detestate la fel ambele sisteme. Memoria colectivă a rezolvat dilema: Gulagul rămâne unghiul mort al totalitarismului, nu de aceeași gravitate ca Auschwitzul, deși au fost cele două fețe ale aceleiași monede. A analiza împreună acești doi versanți ai barbariei rămâne în sarcina generațiilor viitoare.

Ce este fascismul? se întreba Gary. Un fel anume de a urî. Numai că paleta este prea îngustă, fiindcă această ură acoperă mai multe regimuri: poți urî cu aceeași intensitate în numele rasei, clasei, adevăratului Dumnezeu, națiunii, Pământului. De acum, barbaria este un hibrid între mai multe tipuri de oroare din trecut. Pentru a o descrie, lexicul ne rămâne sărac. „Dacă vreți să vă reprezentați viitorul, închipuiți-vă un bocanc tropăind veșnic peste un chip omenesc." (George Orwell)

******** Cea mai mare închisoare din Franța și din Europa (*N.t.*).

******** Oradour-sur-Glane, comună în centrul Franței unde în 1944 au fost masacrați 642 de locuitori (*N.t.*).

******** Specific francez (*N.t.*).

Capitolul 10
Să vindecăm trecutul?

Ce-i de făcut Nikolai? Să-i îngropăm pe cei morți
și să-i reparăm pe cei vii!

CEHOV, *Platonov*

O nouă ambiție traversează modernitatea occidentală: cea a unei reparații element cu element a greșelilor comise. Speranța dragă lui Walter Benjamin de a răscumpăra toate lacrimile celor învinși, în vreme ce Mesia plângea chiar el ființele ucise și nădăjduia ca învierea să țâșnească din aceste lacrimi[1]. Neputând inventa viitorul, preferăm să cârpim trecutul, văzut ca un abis de noroi și de sânge, o rană uriașă de pansat. Dar ne lovește și prezentul imediat: să ne gândim la atentatul de la Bataclan, din Franța lui 2015. Cum să integrăm această oroare într-o poveste coerentă, cum să remediem prejudiciile? Prin justiția care pacifică și canalizează durerile și tristețile. Depunând mărturie la tribunal, victimele își relatează suferințele, „lăsându-și povara"[2] (Frédéric Bibal) în seama unor urechi atente. Faptul că procesul a putut avea loc la câțiva ani după comiterea faptelor este deja o ușurare și un miracol. Adevărata reparație constă

în primul rând în exercitarea justiției însăși. Dar persoanele mutilate pe viață tot așa vor rămâne, morții nu se vor întoarce, procesul abia de coase plăgile cu un subțire fir cicatrizant. Verdictul va ușura răniții și pe apropiații lor și va fi considerat prea ponderat pentru unii, prea sever pentru alții. Voința nebunească de a îndrepta toate greșelile, de a cârpi sfâșierile timpului nu poate decât eșua. Ce s-a întâmplat s-a întâmplat și rămâne de neșters.

Pot banii risipi durerile?

De mai multe zeci de ani, Consiliul de Stat din Franța acceptă că pot fi luate în calcul, la nivel juridic, durerile morale și diferitele tulburări emoționale, inclusiv teama de a-ți fi teamă, dar cu adagiul conform căruia „lacrimile nu pot fi plătite". Or, după atentatele teroriste, lacrimile tocmai că au un preț, ba chiar un barem după cum au fost pierdute un ochi, un braț, un picior sau, mai groaznic, un apropiat, un soț, un copil[3]. Și fiindcă în Franța a fost înființat un Fond de garantare pentru victimele actelor teroriste, negocieri mai mult sau mai puțin parcimonioase se vor angaja între victime, supraviețuitori și reprezentanții acestui Fond, care au grijă să comprime posibilele rambursări. Reclamanții sau mai degrabă avocații lor supralicitează daunele, având totodată uneori sentimentul umilitor că „cerșesc"[4]: în 2020, ceva mai mult de 45 de

milioane de euro au fost vărsați ca „despăgubiri legate de terorism", iar în 2019, puțin peste 50 de milioane.

Pentru a șterge cu buretele o suferință, banul este o etapă necesară: valoarea indemnizației variază în funcție de pierderi: cineva apropiat sau o parte a corpului. Pentru fiecare daună rezultată dintr-un atentat în masă, un accident, o catastrofă, există o sumă, un tip de calcul care variază în funcție de gradul de afectare a persoanelor. Nivelul sumelor invocate de avocații ambelor părți sunt o convenție, dar și un remediu util pentru suferințele resimțite. Banii nu sunt de ajuns, dar sunt indispensabili. Mama americană a uneia dintre victimele atentatelor din 11 septembrie 2001, care a primit 3 milioane de dolari din fondul de despăgubiri, răspunde: „Am o idee mai bună. Păstrați banii și dați-mi fiul înapoi".[5] În cazul atentatelor, o sumă forfetară este alocată victimelor directe, circa 30 000 de euro; pentru victimele indirecte, suma este calculată în funcție de gradul de legătură cu victimele: 17 500 de euro pentru soț/soție, 12 500 pentru copii de peste 25 de ani, 7 500 pentru frați și surori[6] etc. Însă atât timp cât se negociază, cât este cuantificată nenorocirea, aceasta este ca și dată la o parte prin cifre abstracte.

Despăgubirea în bani în cazul torturilor, răpirilor, disparițiilor, cum a fost cazul, în Maroc, prin înființarea de către Mohammed al VI-lea, în 2004, a Instanței pentru Echitate și Reconciliere, rămâne o jumătate de măsură dacă nu este însoțită de reforme adevărate și de voința de a pedepsi vinovații (niciun torționar din această

categorie nu a fost inculpat și nici măcar numit, iar violările drepturilor omului continuă)[7]. Când o organizație, Mișcarea Internațională pentru Reparații (MIR), înființată de Garcin Malsa, solicită vărsarea a 240 de miliarde de euro ca despăgubiri acordate „poporului martinichez" pentru sclavie, ceva ne spune că poate solicitarea este nerezonabilă[8]. Solicitanții înșiși par a nu fi convinși de validitatea revendicărilor. Să ceri celor vii să se sacrifice pentru o crimă de demult, comisă de eventuali străbuni — o parte din Franța este rezultatul imigrării mai recente ori mai îndepărtate — nu poate genera decât ridicări din umeri. Se vorbește mult în zilele noastre despre o „datorie neagră" prin despăgubiri cu banii jos. Subiectul este pasionant și bun pentru a trezi interesul multor avocați[9]. În iulie 2023, Curtea de Casație a refuzat cererea de despăgubire a unor „descendenți de sclavi" care solicitau recunoașterea unui „prejudiciu transgenerațional" al comerțului cu negri[10]. Dacă este ca sclavia să fie considerată crimă împotriva umanității, atunci Legea Taubira, din 2001, a făcut-o deja, înscriind-o în Codul penal. În Franța, judecătorii nu urmăresc decât o reparație morală, chiar dacă mulți economiști, printre care Thomas Piketty, pledează pentru redeschiderea dosarului haitian, prin care Franța a obligat tânăra republică independentă la o taxă absurdă pentru despăgubirea plantatorilor[11]. Cazul nu este lipsit de legitimitate.

Problema restituirilor este capitală, dar cine sunt debitorii? Spectrul este prea îngust dacă nu sunt luate în considerare decât țările occidentale.

Sunt dați uitării alți actori: regii africani care practicau sclavia și și-au vândut supușii sau prizonierii negustorilor europeni sau arabi de sclavi. În sfârșit lumea arabo-musulmană care a practicat comerțul cu sclavi cel puțin până la jumătatea anilor ’80 ai secolului trecut, comerț ce a reapărut recent în Libia. Se uită și că, până în secolul al XIX-lea inclusiv, „albii“ erau prinși de pirații magrebieni, în special în Corsica, și vănduți pe piețele orientale: cuvântul sclav vine de la slav. Daech a restabilit privilegiul pigmentar pe piețele de sclavi de la Raqqa și Mosul, urmărind în primul rănd captivii cu pielea deschisă la culoare și ochii albaștri. Trebuie stabilit un anumit interval de timp sau cercetat fenomenul încă de la originile omenirii? Unii și-ar dori să tarifeze crima de ieri în beneficiul lor exclusiv, instituind tribunale retrospective. Ce se întâmplă când tu însuți ești descendent de sclavi și de proprietari de sclavi, cum au descoperit istoricul Frédéric Régent[12] sau activista „decolonizatoare“ Françoise Vergés, a cărei familie deținea în 1848, în Insula Réunion, o bagatelă de 128 de sclavi?

Acest tip de pretenții este insațiabil: odată plătită suma, dacă așa s-a întâmplat, trebuie completată cu suplimente, iar beneficiarul continuă să se flageleze veacuri după veacuri pe măsură ce noi atrocități îi lovesc pe cei vii. Astfel, când municipalitatea din San Francisco a propus, printr-un vast plan de „reparație a rasismului sistemic“, să dea 5 milioane de dolari fiecărui afro-american (15 martie 2023), dar și să garanteze un venit anual de minimum 100 000 de dolari pentru fiecare adult negru eligibil și să ofere căte o casă în San Francisco pentru un

dolar de familie, și asta timp de două sute cincizeci de ani, toată lumea a crezut că e o glumă. Nu ar trebui decontat tot la acest preț și săngele vărsat de americani — 620 000 de morți în Războiul de Secesiune — pentru abolirea comerțului cu negri? Și de ce acest regim să se aplice numai afro-americanilor, nu și amerindienilor sau fiecărei minorități care alcătuiește societatea americană, fiindcă fiecare a suferit într-un fel sau altul? Conform acestei logici, fiecare descendent al hughenoților din Franța ar putea solicita compensații în amintirea Nopții Sfântului Bartolomeu și a persecuțiilor catolice, fiecare familie muncitorească din Europa ar putea pretinde o compensație fiindcă aparține celor exploatați de capitalism și zdrobiți de lupta de clasă. Și dacă tot e să facem pasul peste toate epocile, de ce să nu ajungem până în negura vremurilor?

Concepem despăgubirea după modelul mecanic al mașinii duse la service sau al medicului care vindecă un picior rupt sau un cot dislocat: se „reconstruiește“ după doliu, numai că acela care a pierdut o ființă dragă nu va mai fi niciodată același. Nu este deloc adevărată aserțiunea „ce nu ne omoară ne face mai puternici“, conform trainicei expresii a lui Nietzsche: să vindeci un cancer nu înseamnă să revii la integritatea de dinaintea bolii. Poți supraviețui unui infarct, dar mușchiul cardiac rămâne slăbit. Să treci printr-o astfel de încercare te marchează pe viață și fragilizează corpul. Orice viață omenească se sprijină pe o falie pe care nimic nu o poate astupa și „nu există piese de înlocuit pentru ființele vorbitoare“[13] (Hélène

L'Heuillet). Există naufragii după care nu ne mai putem reveni, cu care continuăm să trăim și care ne macină pe dinlăuntru. Pierderea este iremediabilă și întreaga existență nu este decât o suită de dolii pe care le suportăm și pe care ni le asumăm fără să vrem. Nu există „inocență biografică", pentru a prelua cuvintele lui Georges Canguilhem. „S-a întâmplat și se mai poate întâmpla, aceasta este cheia a ceea ce avem de spus." (Primo Levi)

Dacă despăgubirea bănească reprezintă un progres enorm, aceasta se întâmplă fiindcă îndepărtează răzbunarea și paralizează agresivitatea: neutralitatea ei pune capăt disputelor, dar schimbul de bunuri nu este decât o etapă înaintea schimbului de lovituri (Claude Lèvi-Strauss), fără a anula animozitatea. Banii șterg o datorie, dar nu sunt ceva sigur, nu opresc dușmăniile. Acestea sunt limitele pieței: profitul nu șterge conflictele, nici amintirea trecutelor umilințe. Comerțul „blând"********, ridicat în slăvi de Montesquieu, poate însă și exacerba rivalitățile și alimenta războiul, fiind de presupus că oamenii nu sunt stimulați numai de interesele lor, dar și de pasiuni. Multe persoane care au primit o indemnizație refuză să o încaseze sau o dau imediat altora, de parcă le-ar frige mâinile[14]. A conveni o sumă, cât de ridicată ar fi, nu rezolvă nimic dacă aceasta nu este însoțită de o cerere colectivă de scuze, care dă un sens demersului. Banii nu repară, însă nu există reparație fără bani, iată paradoxul.

Datorie de memorie sau de istorie?

Epoca noastră se află într-o poziție asemănătoare cu a unui șofer care, departe de a privi în față, ține ochii ațintiți cu obstinație în retrovizor. Ne dorim atât de mult ca lucrurile să nu se fi desfășurat așa cum s-au desfășurat! Pentru a ține la distanță nedreptățile de ieri, pretindem să le păstrăm cu pioșenie amintirea. Datoria față de memorie a fost concepută, după cum am văzut, de Primo Levi, pentru a incita supraviețuitorii să își descrie experiența prin care au trecut, pentru a depăși scepticismul contemporanilor. Robert Antelme va vorbi chiar despre lipsa de înțelegere dintre soldații americani eliberatori ai Dachaului și deportații scheletici, plini de păduchi și bolnavi de tifos, care nu mai erau în stare să comunice, căci era un dialog între locuitorii a două planete diferite[15]. Numai că această datorie față de memorie a ajuns în decursul deceniilor un cult oficial, un fel de religie retrospectivă. Respectul datorat morților s-a transformat în comemorări compulsive, care trebuie să țină cont de toți dispăruții de ieri spre a preveni întoarcerea ororilor. Deja Emmanuel Macron, cu un patos hristic, declarase în 27 ianuarie 2020, în discursul ținut la Memorialul *Shoahului:* „Amintirea ororilor nu trebuie să se estompeze. *Shoahul* nu trebuie să se cicatrizeze, ci să rămână o rană vie în coasta Republicii noastre." Dacă se cicatrizează,

„răul subteran va înainta iarăși". Serios? Nu prevenim nicio întoarcere a răului comemorând, după cum a dovedit-o explozia de antisemitism din Europa, din toamna lui 2023. Din contră, cu cât se vorbește mai mult despre genocidul evreilor, cu atât se ascute furia împotriva lor și dorința de a-i ucide din nou. Președintele Macron, la fel ca predecesorii lui, a uzat și abuzat de industria amintirii oficiale. Sigur, nimeni nu poate uita *Shoahul* care supraviețuiește atât prin munca istoricilor, cât și prin animozitatea pe care o trezește grupărilor concurente: obliterare imposibilă, atribuire fluctuantă. Se păstrează numele catastrofei ajunse o cochilie goală, din care sunt expulzați evreii și țiganii pentru a li se lua locul.

Viziunea noastră este hemiplegică: reducem istoria la masacre și asasinate și-i uităm bogățiile și capodoperele. Aducem laolaltă amnezia și hipermnezia, ignorarea tradițiilor, cu scrupulul maniacal al hecatombelor de ieri. Ochelarii noștri temporali ne orbesc dublu: nu mai suntem moștenitorii, ci justițiarii delegați de tribunalul prezentului pentru a judeca teribilele crime ale trecutului. În plus, evocarea atrocităților de altădată ne face orbi în fața celor de azi. Am ratat astfel apariția Daech, monstruozitățile petrecute la Marile Lacuri, din estul Congooului, dar și deriva totalitară a Rusiei. Fatalitatea conștiinței istorice este că nu poate citi prezentul decât în termenii moșteniți din trecut. Numai dezastrele dinainte ne mobilizează, iar când survin cele din prezent, ochii ne sunt uscați și creierul nefuncțional. Datoria memoriei folosește mai ales la codificarea unei narațiuni

convenționale: cel mai adesea este vorba despre impunerea unei istorii oficiale, în care rolurile sunt împărțite dinainte: Occidentul vinovat și celelalte popoare inocente. Se îngheață în acest fel perioada colonialismului și sclavia în eternitatea denunțului. Nevoii de memorie, fluturată de unii, îi răspunde nevoia de căință a celorlalți. Se celebrează nu atât virtuțile pedagogice ale reamintirii, cât virtuțile punitive ale inculpării. Dacă memoria condamnă, tună și fulgeră, istoria desacralizează, explică, reconciliază. Mai mult, își interzice să judece și dezaprobă „tirania cronicilor oficiale“ (Claude Liauzu). Péguy făcea distincția dintre memorie — verticală — și istorie — orizontală —, văzându-le ca dispuse în unghi drept: prima funcționează prin profunzime emoțională sosită direct din trecut, cea de-a doua aduce faptele în același plan și le trece în revistă. Una consumă pasional și stigmatizează, cealaltă liniștește și netezește asperitățile[16]. Principala datorie pe care o avem față de popoarele pe care le-am aservit cândva este, dincolo de a recunoaște oficial persecuțiile, voința de a favoriza peste tot extinderea regimurilor democratice sau de a accelera erodarea dictaturii. Nu să amuțim atunci când tocmai aceste regimuri alunecă la rândul lor în opresiune sau arbitrar (se știe în ce măsură Franței îi vine greu să critice derivele guvernelor algeriene sau africane, în numele „datoriei coloniale“ care ne pecetluiește buzele). Frica de a nu o lua de la capăt cu greșelile de ieri ne face prea indulgenți față de infamiile de azi.

Dacă o despăgubire rațională poate atenua un prejudiciu, există crime de neiertat (Vladimir

Jankélévitch), asasinate de nevindecat, care trebuie oprite fără speranța că ar putea fi răscumpărate vreodată. Cei care le-au comis au mers prea departe în abjecție, încât au pierdut orice perspectivă de a mai reveni vreodată în comunitatea umană. Pentru aceștia și moartea ar fi prea blândă și nu va putea egala niciodată suferința pe care au produs-o. Epoca Luminilor nu ținea să repare Istoria, ci să-i modifice cursul, să o smulgă din hăul întunecat al obscurantismului. Însă acum, vrem mai puțin să inventăm viitorul cât să ștergem trecutul, să-l aseptizăm, să-l dezinfectăm.

Nu există decât o singură modalitate de a ne vindeca de crimele trecutului: prevenind repetarea lor. Tot restul nu înseamnă decât vorbe goale și resentiment. Astfel, câți militanți antisclavagiști nu rămân muți în fața servituții din ziua de azi, care-i lasă reci: nu-i auzim scoțând o vorbă nici despre Daech, nici despre Libia, nici despre Qatar, doar despre Nantes, Bordeaux ori Londra. Sunt două feluri de utilizare a memoriei [17]. O memorie a macerării narcisiste, care recită lista interminabilă a măcelurilor, asasinatelor, deportărilor de care s-au făcut vinovați înaintașii noștri și care face din această listă un scop în sine. Și o memorie vie a mobilizării, care ține în viață sursa indignării și ne face să rămânem sensibili la toate nedreptățile. Cea dintâi nu uită nimic din cele ce-au fost, pentru a nu vedea ceea ce este. Cea de-a doua refuză să fie complicea ticăloșiilor actuale.

Este ceva absolut profund într-o frază a lui Ernest Renan: „Cel care vrea să facă istorie trebuie să uite istoria“. Incapacitatea de a uita,

sarabanda comemorărilor aproape zilnice constituie cu adevărat nebunia europeană. Trebuie să abandonăm gândul unei reparații element cu element a rănilor trecutului, chiar și financiar vorbind: torturații, asasinații nu vor fi răzbunați și nicio compensație financiară nu va șterge oroarea. Martirilor istoriei le este datorat adevărul istoric, nu voința unei cârpeli fără limite din partea descendenților. Nu pot fi puși cei de acum să plătească pentru crimele înaintașilor, deschizându-se astfel seiful fără fund al măcelurilor și asasinatelor comise, pentru a scoate din el furie sau ură. Cum nu pot fi înviați cei morți, cei torturați pentru a-i arunca-n obrazul oamenilor.

Poți repara o ființă vie[18] prin grefă, chirurgie estetică, ablațiune, corectare, pot fi reconstruite identic centrele distruse ale unor orașe, pot fi refăcute un sit, o pădure, poate fi reîmpădurită o zonă arsă, pot fi curățate un lac și un golf, pot fi reconstituite prin clonare specii dispărute, dar nu se poate șterge din istorie o perioadă întunecată. Trecutul nici nu se anulează, nici nu se regenerează altfel decât efemer, prin mari spectacole sau prin reconstituirea de bătălii istorice, ci se învață, prezentând dubla caracteristică de a fi în același timp sfârșit și neîncheiat. Nu e încremenit, ci se mișcă în permanență. „Nimeni nu știe din ce va fi făcută ziua de ieri“, spunea o butadă din epoca stalinistă, când autoritățile rescriau anual istoria după cum le convenea, intervenind în fotografii. Numai că a dori să injectăm continuu isterie și furie duce la instituirea unui adevărat război civil al memoriilor incompatibile unele cu altele,

făcând imposibilă o cronologie comună, căci vor exista mereu grupuri care, în numele credințelor sau suferințelor lor, nu se vor recunoaște în aceasta.

Nici memoria nu este întotdeauna virtuoasă și nici uitarea prejudiciabilă. Vine un moment în care morții trebuie lăsați să îngroape ce e mort și să își ducă durerile cu ei. Există continuu riscul să fie puse-n valoare rănile de ieri în detrimentul ambițiilor de azi. Numai uitarea face loc nou-veniților și ușurează greutatea datoriilor, fiind o forță a resurecției pentru generațiile viitoare. Omul, spunea Maurice Blanchot referindu-se la îndelungul calvar pe care Robert Antelme relata că l-a trăit la Buchenwald[19], este indestructibilul care poate fi infinit distrus. Dar poate fi și un perpetuu reînceput. Ororile de ieri ne pot copleși la nesfârșit sau ne pot împinge să reconstruim societăți mai bune.

TEROARE ȘI ANEANTIZARE

Dacă literatura concentraționară ne învață un lucru, acela este că victimele nu sunt sanctificate pentru că au fost torturate sau întemnițate. La Primo Levi, trupele SS reduseseră mulțimea de prizonieri la o masă gri, amorfă, care practica furtul, denunțul, crima ocazională pentru o bucată de pâine. Apatici, vulnerabili, epuizați de tifos ori de holeră, istoviți de dizenterie și de foame, nu erau decât niște rămășițe zdrobite de o mașinărie a morții, care își așteptau sfârșitul ca pe o eliberare. Charlotte Delbo, închisă la Auschwitz în 1943, apoi

transferată la Ravensbrück în 1944, descrie o duminică de primăvară în lagăr:

> Toate femeile stăteau pe jos, în praful rezultat din noroiul uscat, ca o turmă mizerabilă care te ducea cu gândul la niște muște pe bălegar. Fără îndoială din cauza mirosului (...) atât de dens și de fetid (...) Duhoare de diaree și de stârv. Deasupra acestei duhori, cerul era albastru. Și din ce îmi amintesc, cerul cânta.[20]

Lagărele de concentrare au fost laboratoare de înjosire a speciei umane. Bruno Bettelheim relatează cum unii dintre deținuți, din mimetism față de cei din SS, se distrau lovindu-se unii pe alții pentru a-și testa rezistența[21]. Mai rău, luându-se după naziști, eliminau nou-veniții neputincioși, încă de la sosirea acestora în lagăr[22]. Auschwitzul, în momentul eliberării lui de către trupele sovietice, în februarie 1945, este descris de Primo Levi ca o imensă latrină înghețată, unde vegetau niște zombi înfometați, niște suboameni, conform terminologiei naziste. Personajele laureatului Premiului Nobel pentru Literatură Isaac Bashevis Singer (1978), în cea mai mare parte foști deportați, nu sunt înnobilate de experiența lagărelor de concentrare, care făcuse din ei niște avari, dezmățați, hoți, proxeneți[23]. Bătăile, umilințele nu-i făcuseră mai buni. Autorul le subliniază, fără a-i judeca prea aspru, micimea de caracter și răutatea.

Ține de perversitatea sistemelor nazist și stalinist să distrugă ființele împotriva cărora

sunt pornite, sortindu-le silei de ele însele. „Aristocrații“ trebuiau să se diferențieze de mulțimea păduchioasă a deținuților pe care trebuiau să-i elimine fără remușcări. Iar aceștia din urmă trebuiau să își asume moartea. Primo Levi:

> Cu cei adaptați, cu indivizii puternici și vicleni, șefii înșiși stabilesc bucuroși contacte, uneori aproape camaraderești, sperând să aibă, poate mai târziu, vreun folos. Dar nu merită osteneala să te adresezi „musulmanilor“[24], oamenilor în descompunere (...), se știe că sunt numai în trecere pe aici, iar peste câteva săptămâni nu va rămâne din ei decât un pumn de cenușă pe un câmp nu prea îndepărtat.[25]

Nenorocirea extremă accelerează decăderea și nu mai lasă posibilitatea niciunei viziuni optimiste asupra suferinței care lovește oamenii și prin care aceștia și-ar putea reveni mai ușor. Nu educă oamenii, ci îi aduce la disperare și îi posomorăște. Suntem departe de viziunea constructivă a unui Soljenițîn care vedea în Gulag atelierul regenerării lumii slave. Din contră, era mare tentația de a muri sub lovituri, fără a reacționa, pentru a câștiga astfel în sfârșit libertatea[26]. Chiar și după eliberare, ceea ce dispăruse era încrederea în existență. „Viața mi-a fost redată/Și stau în fața ei/ Ca înaintea unei rochii pe care nu o mai pot purta.“[27]

Marii torturați nu s-au considerat niciodată victime, ci niște mutanți. Prin felul în care au supraviețuit abjecției, ne vorbesc de pe o

planetă îndepărtată care este aceea a căderii în prăpastie și a blestemului. Există un punct de la care nenorocirea nu mai este posibilă, unde tristețea și lacrimile devin un lux al celor care-o duc bine. Este finalul scandalos al cărții lui Imre Kertész, cu ultimele rânduri ale mărturiei sale despre Auschwitz: „Până și acolo, în promiscuitatea coșurilor de fum, în pauza dintre cazane, exista ceva care semănă cu fericirea. (...) Da, despre asta, despre fericirea în lagărele de concentrare ar trebui să vorbesc data viitoare, când voi fi întrebat".[28] Primo Levi relatează cum l-a îmbogățit experiența din lagăre: „Peste scurta și tragica mea experiență de deportat s-a suprapus aceea de scriitor martor, mult mai lungă și mai complexă, iar bilanțul este clar pozitiv; în ansamblu, acest trecut m-a îmbogățit interior și m-a întărit".[29] Auschwitzul a fost universitatea și infernul lui. În 1954, Bruno Bettelheim îi scria unei prietene: „Acum, când toate acestea sunt, din fericire, de cincisprezece ani, în urma mea, o pot mărturisi: anul petrecut în lagărul de concentrare mi-a făcut bine".[30] Primo Levi va sfârși prin a se sinucide, la fel ca Bruno Bettelheim, Jean Améry și alți câțiva.

Să te împaci, dar cu cine și cum?

În 20 decembrie 2022, primul-ministru olandez Mark Rutte, împotriva opiniei partidului său, cere

scuze descendenților surinamezilor și antilezilor care locuiesc în Țările de Jos. Oricum ezitase mult timp înainte de a dezvălui fața întunecată a sclaviei, abolită în regat abia în 1873. Tergiversările lui Mark Rutte însă nu i-au convins pe cei direct interesați, care au văzut în discursul lui nu expresia unui regret sincer, ci mai degrabă „genuflexiunea piezișă a credincioșilor grăbiți" (Gustave Flaubert). Câteva luni mai târziu, la 1 iulie 2023, regele Țărilor de Jos, Willem-Alexander, a rotunjit gestul într-o manieră mai solemnă. Mark Rutte se înscrie astfel într-un lung șir de șefi de stat, care începe cu Willy Brandt îngenunchind în 7 decembrie 1970 în fața monumentului celor morți în ghetoul de la Varșovia, și continuă cu președintele Klerk, în 1994, prezentând solemn scuze lui Nelson Mandela, odată cu schimbarea puterii la terminarea apartheidului. Ceea ce pe atunci se dovedea o poziție fecundă, care însoțește un proces politic în curs, a ajuns puțin câte puțin un ritual mecanic și lipsit de sens. Mai bine nu s-ar mai spune nimic decât să se deprecieze astfel scuzele.

Pentru a folosi un exemplu actual, este de crezut că rușii și ucrainenii nu vor relua dialogul decât atunci când trupele Moscovei vor fi alungate de pe teritoriile ocupate și își vor recunoaște greșelile. Probabil acest eveniment nu se va produce decât după multă vreme, dacă se va întâmpla vreodată. Implozia URSS-ului prin decizia secretarului general al partidului comunist Gorbaciov, din 1989, nu a fost urmată, ca în Germania nazistă, de o analiză a propriei

barbarii: nu a existat un Nürnberg al comunismului, impus de învingători, iar abcesul stalinist nu a fost niciodată incizat din interior, ci doar pus pe seama „cultului personalității". Pentru reconciliere, este nevoie ca agresorul să fie înfrânt militar și să intre într-un lung proces de autoexaminare. Trebuie să își ceară oficial scuze și mulți ani să mediteze la propriile crime abominabile.

Când de Gaulle și Adenauer s-au întâlnit în catedrala din Reims, în 8 iulie 1962, cel de-al Treilea Reich era zdrobit de șaptesprezece ani. Adenauer fusese un opozant al nazismului încă din 1933, iar de Gaulle luase conducerea Franței Libere la Londra. Cei doi șefi de stat erau amândoi catolici, iar Reims fusese o alegere simbolică, oraș martir în Primul Război Mondial și loc al botezului lui Clovis. Dacă cei doi și-au dat mâna, nu numai că au întărit astfel construcția europeană, dar au și pecetluit o nouă fraternizare după ce curseseră valuri de sânge. Să ne amintim că Léon Blum, încarcerat la Buchenwald în 1943 ca posibilă monedă de schimb, „locatar provizoriu al unui vast abator", convins că poate fi împușcat în orice clipă, a pledat încă din 1944, în scrisorile trimise fiului său, pentru reconcilierea necondiționată cu Germania.

Există și alte feluri de reconciliere. Prin amuțire, ca în Algeria, unde, pentru a fi înăbușit războiul civil din 1991–2002, s-a decretat abolirea trecutului prin interdicția de a se mai vorbi despre acesta, sub amenințarea condamnării „indiferent cui încearcă să se

folosească de tragedia națională“. În contrapartidă, s-a acordat foștilor teroriști un loc oficial în guvern.

Africa de Sud oferă un alt exemplu de împăcare prin comisia sa pentru adevăr și reconciliere, bazată pe *Ubuntu bantu* — umanitate pentru toți — și pe iertarea creștinească, promițând impunitate pentru criminalii apartheidului în schimbul adevărului, după modelul unei justiții tranzitive și impunitive. Crezând în faptul că „și cel mai înverșunat rasist poate evolua“ (Desmond Tutu), această formă de fraternizare mizează pe transformarea intimă a criminalului mai degrabă decât pe răzbunare. Se evită astfel obstacolul răzbunării sterile, producătoare de contrarăzbunare, sau umilirea publică a unei părți din comunitatea națională.

Acest proces politic, care permite organizarea ieșirii dintr-o dictatură, dintr-un regim sângeros sau dintr-un război, se numește „justiție tranzițională“ — termenul a apărut în 1992 de sub pana juristei Ruti Teitel[31]. Se încearcă astfel trecerea de la infernul crimei în masă la purgatoriul coabitării, pentru refacerea unei comunități politice. Tot așa, „justiția restaurativă“ urmărește nu atât pedepsirea răufăcătorilor sau a criminalilor, cât confruntarea acestora cu victimele lor, pentru a le face posibilă conviețuirea, în prezența poliției, serviciilor sociale și uneori a familiei[32]. Inspirată din societățile tradiționale, această formă de apropiere completează dispozitivele clasice de prevenție și sancționare, cu condiția ca greșelile să fie recunoscute de cel care le-a înfăptuit și ca respectiva fărădelege să nu fie una de neiertat.

Nu toată lumea are măreția sufletească a Papei Ioan Paul al II-lea care și-a iertat potențialul ucigaș, pe Mehmet Ali Ağca, după tentativa de asasinat din 13 mai 1981, de la Roma.

Există, în sfârșit, reconcilierea prin decret: fiți ca frații sau vă bag la închisoare. În Rwanda de după genocid, aflată sub președinția lui Paul Kagame, se pune problema unității poporului, dar sub autoritatea atotputernicului partid aflat la guvernare. O împăcare obligatorie sub mâna de fier a statului care interzice „divizionismul etnic" și „banalizarea genocidului" sub pedeapsa închisorii sau a reeducării[33]. Victimele sunt constrânse să trăiască umăr la umăr cu foștii călăi, amintindu-se constant celor de etnie Hutu că au fost și rămân de partea negativă a istoriei. În Rwanda, ca și în Africa de Sud, rezultatul rămâne fragil. În ultimul caz, „adevărul nu a fost măsurat, ci fabricat. Putem spune cu indulgență că adevărul a fost negociat. Acest adevăr a salvat Africa de Sud de la abisul revoluționar. Spectrul acestuia este cel ce plutește asupra viitorului nesigur al țării"[34], spunea în 2002 Ebrahim Moosa, profesor de studii islamice. De atunci, nimic nu contrazice cu adevărat predicția. Toate aceste politici ale iertării condiționate schițează contururile unei compensații posibile, fără însă a o realiza. Există porți întredeschise pe care puterea le închide, cum a fost Asociația Memorial, fondată în 1989 de Andrei Saharov și dizolvată în decembrie 2021 de Curtea Supremă a Rusiei întrucât „crea o imagine mincinoasă a URSS". Munca de dezvăluire a ofenselor a fost

întreruptă cu brutalitate, odată cu reabilitarea lui Stalin.

Până și pentru tinerele națiuni ale Sudului, din Africa sau din Asia, dulapurile dau pe-afară de cadavre, și să nu uităm de Daech, Hamas și Al-Qaeda. Nici nu s-au născut bine noile patrii că nenumăratele violențe vin să își marcheze legendele glorioase. Nu există popoare nevinovate din momentul în care își capătă independența, iată ce ne-a învățat ultima jumătate de secol. Iar istoria merge înainte pe două direcții diametral opuse: în timp ce o parte din omenire, în linii mari democrațiile, se dotează cu instituții care să poată pedepsi crima în masă, aceasta înflorește la noii carnasieri: Turcia, Iran, Rusia, China, Afganistan. Occidentul renunță la imperialism, în timp ce foste imperii țin să își resuscite gloria din trecut[35]. O parte din omenire dorește să se angajeze într-un proces de exorcizare a propriilor fărădelegi, pe când o alta și le asumă fără remușcări. *Crima și pedeapsa merg laolaltă, cea dintâi mereu în supranumerar*. Abjecția, cruzimea nu vor înceta niciodată să ne oripileze, iar răul se găsește din abundență, incredibil de inventiv în manifestări. Rămân prea multe doliuri imposibile, fără a le mai număra pe cele din timpul războaielor sau represaliilor.

Dacă există o lecție pe care Europa o poate oferi lumii, aceasta constă în modul în care națiunile care o alcătuiesc, trecute prin măceluri și hecatombe, s-au împăcat pe marginea prăpastiei, dovedind că și cele mai amare moșteniri pot fi depășite. Nu se pune capăt dramelor istoriei, acestea doar sunt limitate pe cât posibil. Regăsim aici metafora Penelopei

care desfăcea noaptea ce lucra ziua. Conturile nu vor fi niciodată reglate, nici datoriile plătite, nici amintirile liniștite. Rămâne preferabil ca o instituție internațională precum Curtea Penală să despartă victimele de agresori, recunoscându-le celor dintâi un statut oficial de drept și celorlalți posibilitatea de a se corecta dacă sunt sinceri. „Condamnă păcatul și iartă păcătoșii", cum zic Evangheliile. Cu condiția ca totuși păcătosul să-și recunoască greșelile și să vrea cu adevărat să se îndrepte.

GHINION

În *Jurnalul* lor, frații Goncourt vorbesc despre o femeie care, în timpul unei călătorii cu diligența, îi spune unei prietene, pe care nu o văzuse de multă vreme, povestea sfâșietoare a familiei ei. Tatăl îi fusese împușcat, mama i se înecase, bărbatul îi murise într-un incendiu. Nu-i mai rămăsese decât un copil care trăia în Egipt. Nu demult acel copil făcea baie în Nil, vesel și fără grijă, când de el se apropiase un crocodil. Femeia nu a putut merge mai departe cu povestea. La început îngroziți, pasagerii nu au mai așteptat până când crocodilul să-și deschidă fălcile înspăimântătoare și să înghită copilul. Au izbucnit în hohote zgomotoase de râs. Ce e prea mult e prea mult. E o limită în toate.[36]

Există indivizi care în orice situație aleg negreșit calea dezastrului, dovedind o ingeniozitate extravagantă în a rata tot ce fac. Această propensiune nemaipomenită de a-și „produce ei înșiși nenorocirile" (Paul Watzlawick) impune

admirația. Viața li se aseamănă cu un maldăr de ruine care-i face să fie liniștiți la gândul că asta le este predestinat. Dacă din întâmplare se întâlnesc cu un alt abonat ca ei la ghinioane, intră într-o competiție nebună și se laudă ostentativ cu toate eșecurile îndurate. Nimeni nu are dreptul să-i învingă pe acest teren. Țin să rămână închiși în beciul disperării lor. Și dacă se îmbolnăvesc, atunci colecționează cele mai atroce patologii până când ajung adevărate antologii ale morbidității. Numai un lucru amenință aceste dureri cronice: năvala unei clipe de fericire. Viața le întinde brațele, îi invită să uite de griji, îi iubește. Mai că trag cu ochiul spre bucurie. Însă e prea târziu: bucuria e ceva care se cultivă. Or, ei nu au semănat decât ghinion și stări negative, deci trebuie să plece capul și să îndure cu perseverență.

******** *Le doux commerce*, teorie conform căreia schimburile comerciale dintre țări favorizează buna înțelegere, reducând riscurile de război (*N.t.*).

Capitolul 11
Eroul, antiteză ambiguă

Gloria marilor oameni este patrimoniul unei țări libere. După ce mor, întreg poporul îi moștenește.

Germaine de STAËL

Nu există erou fără public.

André MALRAUX, *Speranța*

Când Ulise, în cântul al XI-lea al *Odiseei*, ajunge la marginea țării lui Hades, regatul morților, se întâlnește cu umbra lui Ahile, erou pe care îl admiră pentru că a ales o viață scurtă și a știut să câștige în luptă gloria nepieritoare. Replica lui Ahile este însă un duș rece: „Nu-mi cânta laude morții ca să-mi aduci mângâiere, din partea mea mai bine-ar fi să trăiesc ca ultima slugă în slujba unui biet amărât, decât să domnesc peste mulțimea fără număr de morți".[1] Defuncții sunt o masă nediferențiată și amnezică, fiindcă împărăția lui Hades este împărăția uitării. Numai cei vii mai pot ridica în slăvi eroul dispărut, fără ei nu ar fi decât confuzie și haos. Zguduit de această revelație, Ulise se îndepărtează fără răgaz de mulțimea colcăitoare a răposaților, pentru a se întoarce în universul celor vii. Scurta poveste spune totul. Dacă a fi erou înseamnă să

îți riști viața pentru un scop nobil, obiecția apare instantaneu: chiar merită sacrificiul? Războaiele sunt fabrici de eroi în masă, coborând la nivel popular consacrarea de supraoameni spre a justifica moartea colectivă: așa se întâmplă cu defilarea Nemuritorilor în Rusia, în care manifestanții poartă portretele înaintașilor uciși între 1941 și 1945, cu grija de a sublinia ascendentul moral al marelui popor slav asupra restului omenirii. Morala eroică nu cunoaște decât binaritatea simplă: noi și ei, prieteni sau dușmani, curaj sau lașitate (Tzvetan Todorov)[2].

Superioritatea victimizării asupra eroismului este datorată faptului că prima se poate democratiza, nu și a doua. Rămâne apanajul unei elite discontinue momentul în care victimizarea ridică o dramă privată la rang de epopee colectivă. Numai că eroismul a fost corupt de state, acești monștri reci care au transformat soldații în turme omenești puse în slujba unor cauze dubioase. Degradat la rangul de datorie, eroismul a ajuns alibiul regimurilor autoritare, transformându-se în mașinărie de ucis. Eroul absolut, cum îl văzuse Max Scheler,[3] ar fi un robot care s-ar duce la moarte mecanic, un cyborg am spune în zilele noastre. Ar fi un monstru, un martir de felul acelui *shahid* al islamului radical, împins să moară pentru un Zeu Moloh însetat de carnagii. Clovni sângeroși, dar oricum tot clovni.

Demolarea eroului în vremea regalității

Când Ludovic al XIV-lea a instaurat monarhia absolută și a chemat în jurul lui, la Versailles, în 1682, nobilimea franceză, nu s-a mulțumit să dezbine o aristocrație turbulentă, ci a mai și transformat niște războinici sălbatici în curteni și mici marchizi puși pe bârfit, cărora Saint-Simon le va realiza geniala descriere. Marii seniori trec de la statutul de rebeli la cel de lăudători, de la cel de duelgii la cel de măscărici. „Demolarea eroului“ [4] (Paul Bénichou) este contemporană în Europa cu punerea sub semnul întrebării a idealului cavaleresc al secolului al XVII-lea, preludiu al zdruncinării Vechiului Regim. Cervantes anticipase declinul prin figura lui Don Quijote, cavaler șleampăt și idealist, care crede că înfruntă uriași, dar nu atacă decât mori de vânt. Nobilii încetează să mai fie semizei ce orbesc și uimesc, dorința lor de prestigiu este o formă sublimată de a trage un profit, pe care Pascal și La Rochefoucauld o numesc orgoliu sau vanitate. Onoarea se degradează până la forma unei pantomime servile, până la furoarea unor cocoșei răniți în amorul propriu, care cer să se facă dreptate prin dueluri. Eroul generos, plin de propria-i importanță, e mai ales plin de el, ca la Corneille: un om așa cum se visează a fi, nu așa cum este sau cum ar trebui să fie[5]. Aceste ființe sunt împinse de pofta de glorie care se dă

în spectacol și vrea să le impună tuturor propriul triumf.

O nouă antropologie va fi generată de Revoluția franceză, una care promovează două modele umane majoritare: burghezul, omul ordinii și al muncii, și antiburghezul, artist, revoluționar, în afara legii, hotărât să distrugă ce a construit cel dintâi. La Rochefoucauld combate aristocrația din punctul de vedere al plebeilor viitorului, Nietzsche la rândul lui va combate plebeii, oamenii de rând, în numele unei aristocrații dispărute pe care visează să o învie, cea încărcată de voința de putere. „Superba bestie blondă rătăcind ahtiată după pradă și victorie“[6] trebuia să suscite un nou individ și noi zei. Dar marii lui seniori vor purta, fără ca el s-o știe, runele SS și uniformele Wehrmachtului. Eroismul vechiului regim va cunoaște un ultim episod tragic odată cu șarja cuirasierilor francezi de la Reichshoffen, din 6 august 1870, făcuți bucăți de artileria prusacă.

Sunt cel puțin două tipuri de eroi: cei care vor să înlocuiască omul obișnuit printr-un model superior și cei care își pun curajul excepțional în serviciul altora, ca Jeanne d'Arc, conform lui Michelet și Péguy, în același timp salvatoare a Franței și Sfântă capabilă să îngrijească englezii răniți, profund vulnerabilă și curajoasă, conjuncție unică de temporal și spiritual[7]. „Numai sufletele mărețe știu câtă glorie este în a fi bun“ (Sfântul François de Sales). Dar și în cazul lui Simone Veil, deportată la Auschwitz, politiciană, promotoare a legilor fundamentale ale emancipării femeilor, se conjugă cele două

figuri, cea a victimei și cea a eroinei. Despre ea Jacques Julliard va spune pe bună dreptate că „nu ne îndreaptă nici spre stânga, nici spre dreapta, ci spre înalt". Omenescul nu își împlinește esența decât prin depășire de sine. Sfidează moartea pentru a triumfa viața ființelor aflate în pericol, împacă îndrăzneala cu libertatea pentru a le conduce spre Bine.

Erou din întâmplare

Dacă a fi victimă înseamnă a suferi, pe când a fi erou înseamnă a acționa, atunci îndrăgim mai presus de orice transformarea unor anonimi în persoane de excepție, cu ocazia unui accident sau a unei salvări. Au acționat fără a mai sta pe gânduri, aproape din instinct. Există supraoameni ai cotidianului, pompieri sau jandarmi, care își asumă adevărate riscuri pentru celălalt și se luptă cu focul, inundațiile, cutremurele, luările de ostatici. Numai că în aceste cazuri este vorba despre meseria lor, aproape de o prestare de servicii. Necunoscutul care sare în apă pentru a salva o persoană gata să se înece, care intră într-un imobil cuprins de flăcări căutând un copil gata să moară ne trezește admirația fiindcă pune totul în joc dintr-un impuls. Uită egoismul spontan pentru a veni în ajutor unui om pe care nu-l cunoaște. Este un supraom din accident, nu un profesionist al bravurii. Ce ar fi pierdut dacă nu ar fi făcut-o? Nimeni nu i-ar fi reproșat nimic: pentru o clipă, viața celuilalt a fost mai sfântă decât a sa. Nonsens absolut, dar summum al

generozității. Există împrejurări care trezesc în fiecare dintre noi o îndrăzneală pe care nu ne-o cunoșteam. Este un dumnezeu al clipei, acel *kairos* grecesc care decide totul pe neprevăzute și diferențiază lașii de viteji.

Eroismul însă este mai mult decât simplul curaj, este o poveste și o construcție socială, aproape o reconstruire a evenimentului[8]. Curajul este o stare de spirit și rezultatul educației, mai ales într-o epocă în care prevalează „cultura descurajării"[9] (Monique Castillo). În ziua de azi se face totul pentru a dezarma generațiile care vin, prin cultul spaimei. Filosoful german Hans Jonas, icoană a Verzilor, insistase încă din anii 1970 asupra virtuții „euristice a fricii", instrument de cunoaștere și clarviziune asupra potențialului de distrugere al instrumentelor noastre tehnice[10]. La fel ca la Thomas Hobbes în al lui *Leviatan* (1651), trebuie generată o nouă ordine politică a neputinței umane, trebuie încovoiat omul sub jugul terorii. Cu perspectiva dezastrului climatic și planetar, chiar Hans Jonas, la fel ca o întreagă parte a mișcării ecologiste, propunea o „tiranie binefăcătoare" a oamenilor luminați.

Frica odată depășită, curajul devine o revelație și pentru sine, și pentru ceilalți. Există ființe deosebite care, în anumite perioade ale istoriei, au dat dovadă de o bravură exemplară: Georges Clemenceau, Louise Michel, Nadejda Mandelstam, Albert Camus, Jean Moulin, Charb etc., „aceste inimi cu-adevărat călite"[11] după cum le-a descris Manuel Valls într-o carte consacrată marilor personalități. În anumite perioade trebuie

mai mult decât vitejie, e nevoie de o admirabilă clarviziune istorică. Nimeni nu poate defini curajul, dar toată lumea știe ce e lașitatea. Curajul nu este cutezanța banditilor, tâlharilor care se pot dovedi de o temeritate nebună, ci implică elanul sufletesc, o formă de generozitate, după cum ne-o amintește și etimologia. Dar mai ales presupune o legendă consolidată de timp. Eroul, scria Marek Edelman, nu este doar combatantul care a pus măna pe arme împotriva nazismului, dar și fata care s-a urcat în vagonul fatal pentru a nu-și lăsa mama să fie dusă de una singură la Treblinka[12], gata să îndure alături de ea calvarul. Tot așa cum sfăntul nu se mulțumește să facă Binele, ci face Tot ce poate fi mai bine, eroul încearcă imposibilul și reușește.

Așa s-a întâmplat cu acel comisar de poliție care, ajutat de coechipierul lui și împotriva ordinului superiorilor, a intrat la Bataclan (13 noiembrie 2015) și a împușcat un terorist pentru a opri măcelul. Ambii polițiști, siguri că vor muri, abia de-au avut timp să își cheme colegii, dar au scăpat teferi. Arnaud Beltrame, ofițer superior din jandarmerie, creștin practicant, a fost asasinat de un terorist în 24 martie 2018 la Carcassonne, după ce a luat din proprie voință locul unui ostatic, într-un hipermarket din Trèbes. Va muri la spital, din cauza rănilor, având dreptul la omagiile întregii națiuni. Cineastul ucrainean Oleg Sentsov a fost eliberat din închisorile lui Putin după o vastă campanie internațională. Înrolat în Forțele speciale încă de la începutul războiului, a descoperit în apropiere de Bahmut, în iulie 2022, într-o tranșee, un soldat cu capul spart de un glonț. L-a ridicat pe umeri, l-a dus în zona din

spate și l-a salvat. Un alt combatant ucrainean, Oleksandr Matsievski, este filmat în timp ce fumează o țigară: făcut prizonier în aprilie 2023 de rușii care îl somează să își renege patria, se uită drept în ochii călăilor și strigă „Trăiască Ucraina!" înainte de a cădea sub rafale. Eroul, la fel ca sfântul, își transfigurează faptele în acțiuni exemplare, trezind în fiecare dintre noi tot ce poate fi mai bun.

Din întâmplările istoriei recente, putem culege tot atâtea gesturi admirabile: Lassana Bathily, originar din Mali, angajat al supermarketului cușer din Vincennes, salvează mai multe persoane în timpul luării de ostatici din 9 ianuarie 2015. Mamoudou Gassama, imigrant clandestin tot din Mali, se cațără patru etaje pe fațada unui bloc parizian pentru a recupera un copil rămas suspendat de balcon, în 26 mai 2018. Psihanalista și filosoafa Anne Dufourmantelle moare în urma unui stop cardiac după ce salvase de la înec fiul unei prietene, care se îmbăia în dreptul plajei Pampelonne, în iulie 2017. Copilul avea 10 ani, ea 53. S-a sacrificat din pură bunătate. Un elev de 13 ani din Michigan (SUA) trece, în aprilie 2023, la volanul autobuzului școlar, după ce șoferiței i se făcuse rău, și reușește să-l tragă pe marginea drumului.

În iunie 2023, la Annency, un tânăr francez, Henri d'Anselme, „omul cu rucsacul în spate", a sărit între un copil și criminalul care voia să-l înjunghie. Un șofer de taxi beduin, arab israelian, Youssef Zyadney, alertat în dimineața zilei de 7 octombrie 2023, a salvat circa treizeci dintre cei scăpați din masacrul făcut de Hamas. Ca să nu mai vorbim de Drepții între popoare din timpul

celui de-Al Doilea Război Mondial, care, în Franța cel puțin, au salvat trei sferturi din comunitatea evreiască: „Erau bărbați sau femei, bătrâni sau tineri, bogați sau săraci (...) și nu puteau explica de ce acționau astfel" [13] (Raul Hilberg).

Noi ce am fi făcut în locul lor? Această vitejie ține mai mult de instinct decât de reflectare și țâșnește din întâlnirea dintre hazard și hotărâre. Tergiversarea este imposibilă, trebuie acționat în acea clipă. Să întinzi mâna unei persoane care se îneacă, să vii în ajutor unei femei amenințate de viol, să adăpostești fugari urmăriți de ucigași: o scânteie poate irupe în cele mai obișnuite situații, ridicându-ne la nivelul măreției. Însă o măreție fără urmări, care deseori alunecă în uitare, chiar dacă ne revalorizează la nivel de colectiv. Toți eroii sunt puncte de intersecție unice în viața omenirii și ne fac mândri că-i aparținem, trezind în fiecare o emulație sănătoasă. Nu e posibilă viața socială fără aceste mici povești care obligă la admirație. Sfântului, ca și eroului, conform lui Bergson, îi e de ajuns să apară pentru a străluci și a se impune. Aceștia inspiră o astfel de aură de devotament și de inteligență, încât ființele obișnuite sunt cuprinse de o emoție puternică. Cel dintâi redeșteaptă simțul religios, cel de-al doilea împinge umanitatea de rând către culmi.

Unele eroine îmbină eroismul cu statutul de ființe exemplare, ca în cazul manifestantelor din Iran sau Afganistan, care refuză jugul fundamentaliștilor bărboși chiar cu prețul vieții (jurnalista Narges Mohammadi obține Premiul Nobel pentru Pace în 2023, înfuriind astfel autoritățile de la Teheran). Sau combatanta

peshmerga******** Asia Ramazan Antar, supranumită „Angelina Jolie kurdă" pentru asemănarea cu actrița americană, care și-a găsit moartea în timpul unei confruntări cu jihadiștii Statului Islamic. Sau tânăra pakistaneză creștină Malala Yousafzai, rănită la cap de talibani fiindcă susținea educația pentru fete, care la 17 ani a obținut Premiul Nobel pentru Pace. Aceste persoane își câștigă autoritatea prin faptele lor admirabile: etimologic, sporesc, amplifică teritoriul obișnuit al umanității.

Eroismul, admirabil când e solitar, devine problematic atunci când este solicitat de un întreg popor înrolat sub stindardul propagandei. Punerea lui în valoare este alibiul tuturor regimurilor totalitare care doresc sacrificarea a mii de oameni numai pentru puterea unui conducător sau a unui partid. În care împrejurare nu se mai constituie armate de soldați, ci, ca în Rusia, cohorte de marionete instruite să ucidă, făcute să își piardă sensibilitatea la frică prin alcool sau amfetamine. Și Ucraina este prinsă de ambivalența vitejiei de stat, dorindu-și să eroizeze poporul, inclusiv civilii de rând, și să popularizeze soldații morți. Astfel se ridică Ziduri ale Comemorării Eroilor, ca la Kiev, lângă mănăstirea Sfântul Mihail, frescă alcătuită din fotografiile miilor de soldați căzuți pe front începând cu războiul din Donbas, din 2014. Niciun combatant nu este uitat, numele, portretul, calitățile îi apar în mijlocul fraților de arme. Rămâi printre noi, iată ce spun aceste expoziții murale permanente.

Orice erou este de neînlocuit în clipa în care acționează, căci s-a dovedit persoana indispensabilă într-un moment crucial. „Eroul nu este erou pentru valetul lui, zicea Hegel, nu fiindcă eroul nu ar fi erou, ci fiindcă valetul nu este decât un valet cu care cel dintâi nu are de a face ca erou, ci ca om care mănâncă, bea și se îmbracă." Ceea ce-i face mai mici pe uriași nu-i înalță pe pitici. Sub dominația banalului, niciun cap nu trebuie să se ridice mai sus de celelalte. Nu există ardoare mai democratică decât aceea de a-i coborî pe Cei Mari, de a-i da jos de pe piedestal după ce au fost adulați (de Gaulle și Churchill sunt exemple potrivite). Căderea idolilor e ocazie de bucurie colectivă atunci când epuizarea urmează elanului, când popoarele au obosit să tot adore și își supun zeii efemeri unei morale nivelatoare, spre a-i aduce înapoi în turmă. Ambivalență a societăților moderne: onorează cu atât mai mult prodigiosul cu cât încearcă să-l democratizeze, să-l aducă la cel mai mic numitor comun. Eroii sunt invidiați, fără însă a se spune asta, tocmai fiindcă sunt mai sus decât noi. Cultura aristocratică de dinainte de Revoluția Franceză oferea fiecăruia exemple de vitejie sau subiecte de admirație. Cultura democratică înmulțește rivalii: celălalt mă pune în umbră, deci trebuie să-l cobor în numele egalității, al mediocrității comune.

Dacă este mai mult decât în serviciul unei ocazii unice, atunci ființa de excepție se îndreaptă către excelență. Fiindcă „dilată frontierele posibilităților umane"[14] (Karl Jaspers), ne smulge din locul nostru strâmt și ne deschide perspectiva unei dimensiuni mai largi a propriei

noastre ființe. A riscat ce ne e mai drag fiecăruia dintre noi: viața biologică. Trecerea de la eroism la grandoare este rară în istorie. De Gaulle, eroul din 18 iunie 1940, care a știut să ridice Franța la rangul de putere rezistentă în fața nazismului, s-a orientat ulterior către cariera de șef de stat, a ajuns un decolonizator și a fondat cea de-a Cincea Republică. Ființele carismatice, bărbați sau femei, sunt multiplicatoare de talente, de competențe, stimulând în fiecare potențialul de inteligență, de generozitate. Eroii, la fel ca marii filosofi sau marii șefi de stat, nu aparțin timpului lor, ci sunt contemporani cu toate veacurile. Sunt culmile (gândirii, științei, artei politice) care ne ridică deasupra tracasărilor noastre minuscule, neînsemnatelor noastre griji. Ne iau cu ei pe unde nu ne-am fi gândit niciodată să mergem.

Atenție, totuși: să nu ne mânjim cu-atât sublim. Eroul este antiteza victimei. Numai că viața de zi cu zi nu rezistă decât prin antieroi: mai există și abnegație, curaj, nebunie în gestul unei infirmiere care pune perfuzie, spală un bolnav grav, golește o ploscă medicală, sau în devotamentul părinților și educatorilor care își hrănesc progenitura, o protejează, o educă, o călăuzesc. Viața colectivă nu rezistă decât prin acest ciment invizibil, acest instinct aproape animalic ce sudează ființele umane unele de altele în baia călduță a bunăvoinței și ajutorului dat celor nevoiași.

******** Entitate politică și militară din Kurdistan (*N.t.*).

Capitolul 12
Așa trăiesc oamenii? (Louis Aragon)

De poți ca munca vieții, năruită,/ S-o faci de la-nceput precum a fost;/(...) Făr-să te plângi cu un oftat măcar;/(...) De-ntâmpini și Triumful și Dezastrul/ Mereu senin și în același fel;/(...) atunci, fiul meu — ești Om.

Rudyard KIPLING, „Dacă“

Cum se suportă un doliu, o pierdere? Cum se consolează un prieten atins de o boală incurabilă, spunându-i cuvinte liniștitoare? Cum să-ți revii după o agresiune fizică ori după despărțirea de ființa iubită? De fiecare dată când ne lovește o nenorocire, suntem lipsiți de apărare și ca amețiți, lipsiți în același timp de posibilitatea de ripostă și de limbajul potrivit. Fiecare cu strategia lui: unii se închid în muțenie și își alungă cât mai adânc durerea, alții, din contră, bat toba, își cheamă apropiații, le solicită atenția. Veteranii nenorocirilor își amintesc de precedentele crize, rememorează modul în care au depășit șocul, au înșelat haosul. Novicii, distruși, cer ajutor celor mai mari, se sprijină pe exemplele lor pentru a regăsi speranța. Intolerabilă este multiplicarea

fețelor răului, „fiindcă o nenorocire nu vine niciodată singură; nenorocirile se căsătoresc, fac copii, cum stă scris în Carte“[1]. Sunt un cumul de pierderi care par a nu se mai sfârși vreodată și care trebuie retezate una după alta, pentru ca Hidra să nu mai producă și alte capete care vor mușca din noi și ne vor da gata.

Să treci infernul, și-apoi?

Vârsta te face să înghiți mai ușor încercările, căci intră într-o ordine anume a lucrurilor: cu timpul, suntem alcătuiți mai mult din morți decât din vii, prietenii dispar, corpul se fragilizează, să te îmbolnăvești nu mai este un scandal, ci o normă, până la un punct. Să fii sănătos după 60 de ani înseamnă să treci de la o boală la alta, cu condiția ca niciuna să nu te transforme într-un invalid. Patologiile nu ne impun decât un singur lucru, să le combatem înainte să ne doboare. Orice suferință este suportabilă dacă ea a fost deja povestită și trăită de alții, dacă intră în ordinea experienței comune. Capacitatea de a îndura nu este însă egală pentru toți: același creuzet în care unii se dezvoltă, pe alții îi omoară, pe primii îi purifică, pe ceilalți îi distruge. Opui rezistență bolii nu pentru a o învinge, ci pentru a amâna inevitabila capitulare.

În fața situațiilor-limită, luări de ostatici, come, accidente grave, cataclisme, te întrebi de fiecare dată: *Cum au trecut prin infern*? Jean-Paul

Kauffmann, ostatic timp de trei ani al unei grupări teroriste din Liban, unde a trăit trauma de a călători înfășurat într-un covor, jurnalistul Olivier Dubois, răpit în Sahel și ținut acolo timp de 711 zile, jurnalista Florence Aubenas, răpită în 2005, în Bagdad, și ținută ostatică timp de 157 de zile în condiții extrem de dure! Ce l-a ajutat pe Olivier Dubois să reziste? Studierea Coranului, pentru a-și înțelege răpitorii, sportul și talentul de bucătar. A cerut celor care-l păzeau o oală sub presiune, pentru a îmbunătăți starea hranei, destul de săracă, din acea tabără, și a pregătit prăjituri, clătite, pâine umplută cu curmale. La început, paznicii au refuzat să mănânce de la necredincios, dar după ce i-au gustat prăjiturile au mai cerut. Captivitatea i-a fost, în opinia lui, cel mai lung reportaj pe care l-a făcut vreodată[2]. Deputata franco-columbiană Ingrid Betancourt, prizonieră timp de șase ani a FARC[********], o grupare de narcotraficanți de extremă stângă, a rezistat grație credinței. Florence Aubenas, care a fost sechestrată dintr-o imprudență, împreună cu călăuza ei, Hussein Hanoun, de către un grup sunnit care se opunea prezenței americane în Irak, povestește cum a fost ținută captivă într-un beci de 4 metri lungime, 2 lățime și 1,5 înălțime, fără a auzi un singur zgomot în afara picăturilor de apă căzând din niște țevi ruginite. În primele zile ale detenției, cu mâinile și picioarele legate, întinsă pe un pat, a avut dreptul să facă 20 de pași pe zi și să schimbe cu cei care o păzeau maximum 80 de cuvinte. Cât despre Jean-Paul Kauffmann, prizonier al Hezbollah, în fundul celulei lui mizerabile recita „tablele legii bordeleze", text fondator care încă din 1855

ierarhizează vinurile de Bordeaux. Ironie a situației, călăii lui consideră alcoolul ceva abominabil. Memoria nuanțelor de aromă l-a ajutat să reziste. „Și uneori, în adâncul puțului adânc și întunecat avea loc miracolul: gustul de cedru și de coacăză neagră al cabernetului sauvignon, aromele de prună uscată ale merlotului."[3] După părerea lui, încercarea supremă „nu este suferința, ci timpul. Suferința te ține ocupat. Dar timpul fără măsură și termen este cel mai crud supliciu, încercarea capitală pentru un prizonier. E o măciucă. Trebuie să fentezi nonstop pentru a nu primi lovitura în plină figură". Și oare prizonierii israelieni captivi ai Hamas cum or fi rezistat înainte de a fi executați sau torturați unii dintre ei, fără a uita de femeile sclave sexuale ale gardienilor lor?

Într-o minunată carte scrisă pentru a-și exorciza captivitatea, *Casa reîntoarcerii*[4], în care povestește cum și-a cumpărat o clădire dărăpănată din Landes, Jean-Paul Kauffmann susține că anii săi de detenție nu sunt decât un eșec:

> Nu ai cu ce să te lauzi când ai fost prins, ai cunoscut umilința și frica, ai simțit în fiecare zi excepționala stupiditate a paznicilor, fiind mereu în situația de inferioritate: nu este un accident de parcurs, ci o ratare. Lucrurile au luat-o într-o direcție groaznică și tragi după tine în acest naufragiu familia și pe cei apropiați. Cu atât mai mult a fi supraviețuitor nu este o victorie, ci o ședință de recuperare[5].

Și dacă „în fundul carcerei mele lectura opera ca o vrajă“[6], farmecul luase sfârșit. Nu mai avea de ce se agăța. Legătura profundă cu cărțile se rupsese; Kauffmann se compară cu Borges care, deși orbise, continua să își cumpere cărți. De acum, caută în copacii pe care îi plantează și îi îngrijește „prezența pierdută“: emoția este mai puternică în fața unei plante decât în fața unei lucrări tipărite. Există deci calamități după care nu îți mai poți reveni, exorcisme care eșuează. Fostul ostatic se consideră devastat, prizonier al unei melancolii irepresibile, dar tot printr-o carte foarte literară își exprimă sastiseala de literatură. Cât despre Florence Aubenas, care a dat dovadă de un sânge-rece și de un umor ieșite din comun, a refuzat întotdeauna să intre în rolul victimei, chiar dacă eliberarea ei a dus la o cvasi-sărbătorire națională, președintele Republicii, Jacques Chirac, întâmpinând-o în persoană pe pista aeroportului de la Villacoublay, în iunie 2005: „Sunt inversul unei biete victime care caută o echipă de criză în mijlocul căreia să își poată exprima emoțiile. Am mai degrabă impresia că am început să calc oamenii pe nervi“.[7] Întreaga operă a psihoterapeutului Bruno Bettelheim, fost prizonier la Buchenwald, specialist în autism, teoretician al „situațiilor extreme“, este o reflecție asupra supraviețuirii: au reușit deportații să iasă din oroarea concentraționară sau rămân obsedați de torturile suferite? La întrebare, autorul răspunde de două ori da. Ambele ipoteze sunt la fel de adevărate: și scindarea psihică, și posibila reconstrucție. Cei scăpați ca prin minune sunt vinovați de o crimă de neiertat: faptul că au supraviețuit, că au avut această șansă

scandaloasă și uluitoare[8]. „Trăiesc fiindcă un prieten, un camarad a murit în locul meu“, spunea Elie Wiesel. De altfel, Bruno Bettelheim s-a sinucis în 13 martie 1990, ziua intrării trupelor naziste în Viena, orașul lui natal, fără a se afla dacă gestul a fost motivat de o depresie cronică sau de coșmarurile trecutului său.

Să te împaci sau să renunți?

Blestemul nefericirii este că te copleșește cu prezența ei în detrimentul lumii. Atât timp cât e prezentă, impudică, imperioasă, nu mai suntem împreună cu ceilalți sau dacă suntem, atunci o facem fără chef. Există cel puțin două feluri de a fi victimă: unul pasiv, în care te închizi în propria rană ca într-un bastion, altul activ, în care te aduni la un loc cu alții ca într-o comuniune de destin. Asocierea victimelor (de accidente, atentate, în urma unor erori medicale) își dorește influențarea diferitelor puteri pentru prevenirea unor viitoare drame. Grav răniții, handicapații, traumatizații, întăriți de slăbiciunea lor comună, vor în primul rând să regăsească o viață normală. Împotriva terorismului, pedofiliei, uciderii femeilor, mutilărilor sexuale[9], aceste grupări joacă un rol esențial pentru încurajarea votării legilor preventive. Bărbați și femei anonimi, mutilați, vor să își prezinte suferința în spațiul public, cerând recunoașterea. Acești noi actori zguduie în numele tuturor pragul intoleranței și

forțează societatea să ia act de această realitate. Ceea ce ținea de nenoroc, de obișnuitele tribulații ale existenței, intră în categoria inadmisibilului. Se luptă, și aici, ca și în alte domenii (în lumea muncii), pentru ca suferința să nu fie minimalizată, pentru a schimba, de pildă, optica asupra handicapului. Sunt privite cu atenție și lăcomie personalitățile publice (Bernard Tapie, Florent Pagny, Jean d'Ormesson, Axel Kahn) atinse de o afecțiune gravă, care ne oferă lecții de răbdare și de curaj. Fiecare maladie și fiecare alterare fac loc unor riposte specifice, unor coaliții ale chinuiților în care se desfășoară o dublă lucrare de întrajutorare și de schimb. Ființe din toate mediile, de toate originile se găsesc reunite de aceeași traumă și decid să lupte împreună împotriva ei. Inserându-și drama personală într-un episod colectiv, fiecare pacient devine în același timp elevul care primește informații de la ceilalți și profesorul care-i învață pe alții să utilizeze cunoștințele medicale și juridice.

Modelul acestui tip de terapie sunt Alcoolicii Anonimi, asociație fondată în 1935 și popularizată în Franța de Joseph Kessel: bazat pe principiul unui program de reabilitare în douăsprezece etape, înăuntrul unei frății care te sprijină, tratamentul se rezumă la o celebră rugăciune: „Doamne, Dumnezeul meu, dă-mi liniștea de a accepta lucrurile pe care nu le pot schimba, curajul de a schimba lucrurile pe care le pot schimba și înțelepciunea de a înțelege deosebirea dintre ele". Minunat mesaj amintind de filosofia stoică, dar fără niciun dram de resemnare. *Nenorocirea este o realitate, nu are*

niciun rost să se facă din ea o dogmă: de învins nu o vom învinge niciodată, cu ea nu vom ajunge decât la armistiții provizorii. Chiar dacă trebuie să ne vindecăm de voința de a vindeca orice, este absurd să ne plecăm în fața fatalităților care pot fi gestionate pe motiv că este vorba despre o luptă dinainte pierdută. Putem vindeca anumite suferințe, dar nu suferința însăși, care renaște de fiecare dată cu o ingeniozitate diabolică. Faptul că nu totul e cu putință nu înseamnă că nimic nu este permis; fiecare generație pornește la luptă cu noi arme, știind totodată că eliminarea unui flagel este imediat urmată de apariția unuia nou. Și luptăm cu atât mai mult împotriva chinurilor existenței cu cât nu există soluție pentru nefericirea oamenilor.

Să renunțăm la victimizare?

Revoltat contra suferinței sale, cetățeanul contemporan are de ales între a-și întoarce pe toate fețele propria alterare sau a se reconstrui, părăsind uniforma martirului pentru a intra pe teritoriul libertății. Între aceste două viziuni, este probabil ca epoca noastră să nu ajungă la o concluzie fermă. Să nu uităm că revendicarea stindardului persecutatului constituie și o afacere în cadrul căreia se vând în același timp copilăria grea și refacerea victorioasă. Pe această temă s-au edificat cariere întregi. „Cei care refuză lupta sunt mai grav răniți decât cei

care o poartă" (Oscar Wilde). În schimb, înțelepciunea înseamnă aducerea laolaltă, lucru mereu dificil, a consimțământului și revoltei, a răbdării și încăpățânării. Când există motive pentru a trăi, există și motive pentru a suferi și a lupta pentru ceea ce iubești. Cioran povestește, nu fără maliție, că, într-o zi, văzându-l abătut, mama lui a spus: „Dac-aș fi știut, aș fi avortat". În loc să fie afectat, tânărul a primit observația ca pe o eliberare. Era rodul hazardului, nu al necesității[10].

Nu condiția de victimă trebuie să fie părăsită, ci victimizarea ca mentalitate. Cât despre victime, soarta e-n mâinile lor. Nu avem niciun drept de a le dicta un comportament anume, nici în sensul uitării, nici în cel al amintirii. Mulți se revoltă împotriva a ceea ce a ajuns un adevărat statut. Este cazul Samanthei Geimer, obligată la relații sexuale, la Los Angeles, de Roman Polanski, pe când avea 13 ani și jumătate, iar mama ei o lăsase singură cu cineastul. Unei jurnaliste care a întrebat-o ce crede despre declarația actriței Adèle Haenel, din *New York Times* (24 februarie 2020): „A-l premia pe Polanski (cu Premiul Cèsar) înseamnă să scuipi în fața toate victimele. E ca și cum s-ar spune: «nu-i chiar așa de grav să violezi femei»", Geimer a răspuns:

> Nu sunt deloc de acord. A cere tuturor femeilor să suporte pe vecie greutatea agresiunilor la care au fost supuse, dar și indignarea întregii lumi înseamnă să scuipi în față pe toate cele care și-au revenit și care au trecut mai departe. (...) Nimeni nu are dreptul să spună unei victime

> ce trebuie să creadă și cum trebuie să se simtă. Când refuzați ca o victimă să ierte și să întoarcă foaia, pentru a satisface o nevoie egoistă de a urî și de a pedepsi, nu faceți decât să o răniți și mai profund. O victimă are dreptul să lase în urmă trecutul și un agresor are și el dreptul de a se reabilita și de a-și răscumpăra vina, mai ales când și-a admis greșelile și și-a cerut iertare.[11]

Uimitoare replică, încurcându-le pe toate cele care țin să transforme în comerț durerile femeilor. Samantha Geimer a rugat în 2009 justiția americană să renunțe la urmărirea regizorului franco-polonez, declarându-se refăcută. Duce o viață fericită. În contra actualului curent dolorist, refuză să facă din suferința ei un titlu de glorie. Uitați-vă și la scriitoarea Tristane Banon, agresată cândva de Dominique Strauss-Kahn. Denunțând „terciul victimizator“, scrie în volumul *Pacea sexelor*[12]:

> Sunt o femeie, nu o victimă; am fost și victimă, dar lucrurile acelea au trecut. Pe când statutul de victimă tinde să devină o valoare adăugată, o înnobilare la care unele femei vor să ajungă cu orice preț, ca la un anumit statut social, eu cred că, din contră, eroizarea victimei mai degrabă decât dorința de a o respecta înseamnă să ucizi luptătoarea, să asasinezi creatoarea, să pui în valoare femeia supusă, să institui o interdicție asupra faptului că femeia trebuie să fie egală cu bărbatul.

Să vedem ce spune și eseista și jurnalista Peggy Sastre, și ea victimă a unui viol. Aceasta a hotărât, alegere personală, să nu depună

plângere, în numele principiului că „răufăcătorii nu au asupra noastră decât ascendentul care li se acordă“[13].

> Am tot spus că violul nu m-a afectat cu nimic (...); odată ce am sesizat că individul nu înțelegea nimic din refuzul meu, ba mai mult, rezistența m-ar fi pus în pericol, pur și simplu am așteptat ca totul să treacă. Mi s-a vorbit despre „negare“, am fost îndemnată să mă „las în voia mea“, să-mi exprim furia, mânia, durerea pe care nu puteam să o refulez decât „patologic“, doar „sărea-n ochi“.

Participând la ședințe de terapie în care o facilitatoare o împingea spre „descărcări emoționale“, spre a izbucni în lacrimi și tremur, s-a împotrivit, refuzând să adauge propriul caz „cohortei de terfelite maleabile“.

Niciuna dintre aceste femei nu se vrea exemplu, ci schițează o altă cale: voința de a întoarce foaia și de a continua să trăiască normal. Altele, precum Neige Sinno, deja citată, violată de tatăl vitreg încă de la vârsta de 7 ani, este obsedată de respectiva experiență[14]. „Literatura nu m-a salvat, nu sunt salvată“, explică într-o minunată carte în care dorește să depună mărturie, după romanele Christinei Angot, în numele tuturor celor care au trecut prin coșmarul incestului. Alternativa rămâne deschisă și nu noi suntem în măsură să judecăm. Dar acolo unde sunt răni, acolo sunt și vindecări: poți alege să îți zgândări rănile, să te izolezi ca într-o închisoare sau să le lași să se închidă. În noi se confruntă două filosofii ale nenorocirii: una este sursă de împovărare, cealaltă de renaștere. Cea

dintâi ne încovoaie sub greutatea disperării, cea de-a doua îndeamnă la încredere, la voința de a răspunde de sine în viitor. Chiar și după cea mai teribilă durere, se pune problema regăsirii puterii de a acționa, chiar dacă groaza ne-mpinge să ne reducem aspirațiile[15]. Fie și după o tragedie, se poate reface autonomia pierdută, se poate porni într-o „recapitulare constructivă“ (Bergson) mai degrabă decât să alegem răsucirea pe toate fețele a unei abjecții tenebroase. Întotdeauna în viață există un al doilea act, chiar dacă uneori ești din nou bântuit de propriile obsesii. Trebuie să reușești ieșirea din tenebre, între descurajare și speranță. Demonii ne pot din nou prinde; este o bătălie interioară care nu cunoaște nici învingător, nici învins. Dincolo de îndoială și de spaimă, numai ceea ce ne sporește energia merită sărbătorit.

Răzbunare sau iertare?

Iertarea sau mai degrabă imposibilitatea ei a fost întreaga viață obsesia filosofică a lui Vladimir Jenkélévitch, filosof francez și evreu de origine rusă. Într-o celebră lucrare, a scris: „Iertarea a murit în lagărele morții“.[16] Fost membru al Rezistenței, urmărit de poliția de la Vichy, incapabil să uite și încă mai puțin să amnistieze, le interzicea studenților lui să citeze din filosofii germani ai secolului XX. Se înfuria văzând

normalizându-se relațiile cu Germania, cu prețul unei anumite amnezii:

> Când vinovatul este gras, bine hrănit, prosper, îmbogățit de miracolul economic, iertarea este o glumă sinistră. Nu, nu pentru asta e făcută iertarea: iertarea nu e făcută pentru porci și scroafe.[17]

Un profesor german de filosofie, Wiard Raveling, care nu luase parte la crime, i-a cerut totuși public iertare lui Vladimir Jenkélévitch, într-o scrisoare trimisă în 1980, în care mărturisea că nu putea dormi bine și era oripilat de crimele comise în numele poporului lui. Jenkélévitch, emoționat, i-a răspuns că așteptase acea scrisoare „timp de treizeci și cinci de ani" din partea cuiva care să își asume ticăloșia fără să fi participat la ea. Niciunul dintre colegii lui sau dintre filosofii germani nu-i ceruse vreodată scuze. Își încheie răspunsul invitându-l la el acasă, pe Quai aux Fleurs, în apropiere de Notre-Dame, nu pentru a sta de vorbă despre grozăvie, ci pentru a cânta la pian împreună cu fiica și cu ginerele lui. Nu era nimic iertat, dar se întindea o mână. [18]

Nu veți avea deloc parte de ura mea, a exclamat soțul uneia dintre victimele de la Bataclan[19]. Exprimarea a șocat. Poate fi înțeleasă în două feluri: ca o anticipată capitulare în fața barbariei, sau ca refuzul de a acorda ucigașilor importanța pe care nu o merită, odată aceștia eliminați. Răzbunarea ne coboară la nivelul celor ce trebuie pedepsiți, dar pentru a nu hrăni acest sentiment obscur, trebuie în primul

rând îngenuncheați agresorii. Se poate eventual purta un război fără ură, cum cerea André Malraux, dar nu poate fi dus până la capăt fără voința de a distruge dușmanul prin toate mijloacele: ne e greu să ne imaginăm aliații debarcând pe plajele din Normandia cu mesaje de iubire pentru naziști sau soldații francezi luptând împotriva Daech cu trandafiri în mâini. Atâta vreme cât asasinii, ucigașii plătiți, criminalii sunt vii, nicio iertare nu este posibilă. Firește, răzbunarea este un sentiment demn de dispreț, dar lipsa ei implică faptul că dușmanul este scos din luptă. Nimic nu a fost însă mai detestabil decât reglările de conturi de după Eliberare, când persoane particulare și-au exprimat dușmăniile personale sub pretextul luptei antifasciste. Cum să nu te gândești aici la dureroasa frază ironică a lui Pierre Dac:

> Rezistenții din 1945 sunt printre cei mai glorioși și mai valoroși luptători ai Rezistenței, cei care merită cea mai multă stimă și cel mai mult respect fiindcă, timp de patru ani, au rezistat curajos și eroic ardentei și ferventei dorințe de a lua parte la rezistență.

Primo Levi abordase deja problema urii ca dorință primară de revanșă, de a pricinui durere unui dușman adevărat sau presupus. „Ura, spunea el, este personală, îndreptată împotriva unei persoane, unui chip (...) or, persecutorii noștri nu aveau nume, nu aveau chip, erau îndepărtați, invizibili, inaccesibili (...) sistemul nazist făcea în așa fel încât contactele directe dintre sclavi și stăpâni să fie reduse la minimum.“ Cum să detești o mașinărie impersonală, care nu

avea chip? „Ura este o piedică în calea gândirii libere. Nu accept ura", spunea Joseph Kessel în cartea lui despre Rezistență, *Armata umbrelor*, apărută în 1943. Ca și suferința, ura ne ține lipiți de cei pe care dorim să-i omorâm și rănim, printr-o legătură indestructibilă, chiar dacă mai apoi le omorâm și rănim apropiații. Ura produce o omenire de clone care își seamănă cu atât mai mult cu cât vor să se distrugă reciproc.

Cel care anulează atotputernicia răului este sistemul democratic, care permite exprimarea dezacordului fără a-și sorti adversarii eliminării. Născut din slăbiciunea și răutatea omenești, acest sistem permite de asemenea remedierea, mărginind puterea unui individ sau a unei grupări. Dar ceea ce pulverizează atractivitatea cruzimii este mica monedă a bunătății din care o întreagă tradiție creștină a făcut taina metafizicii sale. Dacă Binele în sine este neputincios în fața Răului, unica soluție pentru oameni este „bunătatea particulară a unui om, luat aparte, față de un alt om, luat aparte, o bunătate fără martori, măruntă, fără vreun gând anume. E bunătatea oamenilor din afara binelui religios și social."[20] (Vassili Grossman). Și Primo Levi va fi salvat de generozitatea unuia dintre tovarășii lui de captivitate, Lorenzo: „Un muncitor civil italian mi-a adus câte o bucată de pâine și resturile rației sale zi de zi, timp de șase luni; mi-a dăruit maioul său numai petice; a scris pentru mine o vedere în Italia și mi-a transmis răspunsul. Pentru toate astea, nu a cerut, nici nu a acceptat vreo răsplată, pentru că era bun și simplu și nu concepea să faci binele pentru răsplată".[21]

Bunătatea va salva lumea, scria Vassili Grossman: „În neputința bunătății inconștiente se află taina nemuririi ei. Ea este de neînvins. Cu cât e mai nătângă, mai fără sens, cu cât e mai neajutorată, cu atât este mai de necuprins. Răul este fără putere în fața ei!"[22] Pe lângă greutatea infamiei, bunătatea nu cântărește nimic și totuși este singura care o poate opri. Călăilor nu trebuie să li se dea o importanță excesivă, odată îndepărtați sau închiși. Singura grijă este de a se evita să facă pui, fiindcă ura fecundă călătorește prin creierele maleabile, care devin gazde și propagatori. Fără a uita de ura aridă, de ura uscată care însuflețește micii comercianți ai memoriei, urmărind până în veacuri trecute o revanșă necruțătoare. Alaiul de Drepți între Popoare nu face mai puțin abominabile monstruozitățile nazismului, dar, cel puțin, răul nu a avut ultimul cuvânt.

În sfârșit, mai există generozitate și la victimele care au scăpat de nenorocirea care-i măcina pe dinăuntru și se solidarizează cu alți damnați, depun mărturie pentru alții: evreii pentru populația tutsi, armenii pentru kurzi, creștinii pentru uiguri, dovedind că nicio altă comunitate nu îi lasă indiferenți. Această solidaritate a damnaților este cea mai înaltă manifestare a altruismului uman.

Cancerul urii

Este întotdeauna periculos pentru un stat, mai ales democratic, să cedeze tentației răzbunării

mai degrabă decât să răspundă proporțional, fie și în caz de agresiune severă. Statele Unite ale Americii știu ceva despre asta după ce s-au aruncat, timp de douăzeci de ani, după 11 septembrie 2001, într-o serie de războaie, toate pierdute, instaurând o stare de excepție și de supraveghere generalizată a cetățenilor. A apăra civilizația cu armele barbariei înseamnă să instalezi barbaria chiar în inima civilizației, cu riscul de a distruge granițele dintre cele două. „În lupta cu un monstru, ai grijă să nu devii chiar tu un monstru." (Nietzsche) Democrația americană ar putea rămâne mult timp marcată de aceste expediții inutile și brutale, care au pătat imaginea Statelor Unite pentru decenii. Este ceea ce Joe Biden a amintit guvernului israelian a doua zi după pogromul din 7 octombrie 2023, în timp ce primul-ministru Benjamin Netanyahu nu avea pe buze decât cuvântul răzbunare. Președintele american solicita o violență care să fie țintită numai către distrugerea Hamas, nu și către pedepsirea civililor din Gaza și Cisiordania. Israelul nu se poate purta ca Rusia lui Putin ori Siria lui Bashar al-Assad.

Este de preferat ca vendeta să rămână în inventarul ficțiunii sau închisă în acele infra-societăți cum sunt bandele sau mafiile, bazate pe jurăminte de credință necondiționată, pe dovezi de loialitate (exprimate prin acte criminale), ca în cazul puterii de la Moscova. O ordine internațională fondată pe acest gen de relații ar însemna întoarcerea la legea junglei și la haos. „Răzbunarea este o a doua suferință, care-ți corodează energia. Stare din care nu mai poți ieși. Pasiune funestă. Nici când este potolită, nu

te lasă vreodată-n pace" (Jean-Paul Kauffmann). Nu toată lumea are mărinimia lui Mirabeau care ierta jignirile fiindcă le uita. Bossuet, ca un bun prelat fascinat de spada dreptății și de măreție, celebra în victoria prințului de Condé la Rocroi (19 mai 1643, împotriva spaniolilor) „plăcerea de a învinge laolaltă cu aceea de a ierta". Cea mai frumoasă răzbunare este aceea în care triumfi fără a-l umili pe celălalt. Există o amară voluptate a represaliilor, care-l fac să plătească un impozit de sânge pe cel care te-a lezat, trăgând după sine un ciclu fără sfârșit de riposte timp de mai multe generații, lucru specific societăților organizate în clanuri. Modalitatea de a răspunde la lovitură cu o contralovitură duce și ea la impas.

Există un fel de a ierta care dezarmează ranchiuna fără a absolvi agresorul. Cum a făcut acea membră a Rezistenței, Noëlla Rouget, deportată la Ravensbrück, care, la întoarcerea din lagăr, a obținut de la generalul de Gaulle grațierea călăului ei, Jacques Vasseur. Respectivul colaboraționist plin de zel al Gestapoului, de la Angers, răspunzător pentru 230 de morți și 310 deportați, o torturase. Ulterior au corespondat, fără ca el să își exprime vreodată fie și cel mai mic regret. În acest caz precis, nu s-ar putea spune că *iertarea este cea mai bună răzbunare*, căci acea femeie a putut exercita asupra torționarului ei o anume formă de ascendent? El devenise un obiect al ei, iar ea nu mai era jucăria lui. Salman Rushdie, care a supraviețuit celor patruzeci de ani de clandestinitate și unei tentative de asasinat, preferă să spună povești și să își lase dușmanii în voia delirului lor furios, mai degrabă decât să fie obsedat de propria

soartă. Să întrerupi lanțul blestemat al revanșelor, să distrugi cursa resentimentului, iată în ce constă măreția sufletească. A ierta este un dar făcut celui care a ofensat, cu condiția ca acesta să nu mai poată face rău. Sunt solicitări de clemență șocante, ca aceea adresată de Papa Pius al XII-lea Tribunalului de la Nürnberg, în legătură cu Hans Frank, Guvernatorul general al Poloniei, responsabil direct sau indirect pentru moartea a trei milioane de persoane[23]. Cerere ținând mai degrabă de complicitate decât de caritate creștină.

În actul de iertare, se vorbește celui rău pe limba reducerii pedepselor, pentru a fi făcut să-i fie rușine de faptele lui, iar reconcilierea este mai mult cu tine însuți, trecând de la mânie la liniște. În loc ca abominabilul să fie întors pe toate fețele, iar și iar, acesta este digerat. Se întâmplă, gest de o incredibilă îndrăzneală, ca supraviețuitorii să încerce să înțeleagă ce s-a întâmplat, ca în acel dialog emoționant dintre tatăl unui jihadist și cel al unei victime de la Bataclan, Azdyne Amimour și Georges Salines[24]. Unul condamnă fără drept de apel acțiunile comise de fiul lui, celălalt își plânge fiica de 28 de ani, ucisă pe 13 noiembrie 2015. Ambii încearcă să dărâme „zidurile de neîncredere, de neînțelegere și uneori de ură care ne scindează societățile", angajându-se în lupta împotriva radicalizării. Numai că această asociere îl face să înnebunească de furie pe tatăl unei alte victime, Patrick Jardin, care și el și-a pierdut fiica în seara aceea. „Sunt acuzat că sunt numai ură și e adevărat, domnule președinte, sunt numai ură și ce mă scârbește cel mai mult sunt părinții

victimelor care nu sunt și ei la fel, plini de ură. Domnul care a scris o carte împreună cu tatăl unuia dintre teroriști mă face să vomit.“[25] Să ne ferim să judecăm, noi care nu ne-am pierdut soția, copilul, soțul în seara aceea și care probabil am fi turbați de furie dacă ni s-ar întâmpla și nouă.

Dar summumul sfințeniei (sau al nebuniei) vine din partea celor care au hotărât să își iubească dușmanii și să le binecuvânteze încă dinainte loviturile pe care le vor primi. Așa s-a întâmplat în Algeria, în 1996, prin atitudinea călugărilor de la Tibhirine și mai ales a starețului trapist Christian de Chergé care, refuzând să plece din acea țară, își considera asasinul un viitor prieten: „Și pentru tine, prietene din ultimul minut al vieții mele, pentru tine, care n-ai știut ce faci, da, și pentru tine doresc iertarea, acest «adio» sau «*ad-Dio*»[********] menit ție. Și să ne fie dat să ne regăsim, tâlhari fericiți, în paradis, dacă va vrea Dumnezeu, Tatăl nostru al amândurora. Amin! Inshallah!“ Să-ți tratezi ucigașul ca pe un prieten și mai ales să-i ierți dinainte gestul fatal este o atât de rară dovadă de dăruire încât trebuia subliniată. Este ne-mărginirea creștină. Filosoful ceh Jan Patočka amintea și el de „rugăciunea pentru dușman“ și celebra „iubirea pentru cei ce ne urăsc“. Însă ruga pentru persecutori se găsea și în atitudinea condamnaților în procesele de la Moscova, care își tămâiau călăii și strigau la picioarele eșafodului: „Trăiască Stalin!“ Această supunere nu se datora numai perversității bolșevice, dar și unei mentalități de înfeudare. Să ajungi să

dorești ce vrea tiranul este ultimul stadiu al servituții. Distanța dintre iubirea dușmanului și consimțirea incalificabilului nu este decât de grosimea unei foițe de țigară. Atât de fină este linia care desparte admirabilul de detestabil!

CE ÎNSEAMNĂ O MOARTE FRUMOASĂ?

O moarte frumoasă, conform grecilor antici, era consacrarea, încoronarea unei vieți scurte, menite prin luptă nemuririi. Fiindcă oamenii sunt efemeri, invers decât zeii, războinicul trebuie să își transforme moartea în bun nepieritor. „Moare tânăr cel pe care zeii-l iubesc“[26] (Menandru). Soldatul are de ales între gloria unei vieți scurte sau viața lungă, dar fără glorie. Tinerețea este făcută pentru a fi secerată, moartea bătrânilor e jalnică. „E minunat să mori când cazi în rându-ntâi ca un viteaz.“ Este cel puțin lecția pe care creștinismul o va reține de la greci, fiindcă Iisus a murit la 33 de ani; ni l-am imagina cu greu pe fiul Domnului crucificat la 70 sau 80 de ani. Trupul războinicului însă, acoperit de săgeți, strălucește de frumusețe, scânteiază cu condiția ca dușmanii să nu-l fi batjocorit, rupându-l în bucăți sau aruncându-l în praf pentru a-l murdări. Nu există erou albit sau grizonant: gesturile eroice se înscriu în voința de a scăpa decrepitudinii. În Ucraina, un locotenent din batalionul Azov explică: „Se știe că viețile ne sunt sortite să fie scurte, dar sclipitoare“.[27] În *Iliada*, a muri de tânăr înseamnă să aparții unei minorități de aleși, să continui să exiști prin strălucirea numelui, să rămâi în amintire, și nu pierdut în „mulțimea obscură a luptătorilor

căzuți sub zidurile Troiei".[28] Tăcerea și uitarea sunt adevărata moarte.

Dar pentru noi, cetățenii de azi, ce înseamnă o moarte frumoasă? O plecare rapidă, prin care nu suferim, un final ales, și nu îndurat? Se poate și accepta, ca tu, în calitate de erou, să-ți dărui moartea în folosul unuia mai slab decât tine. Ca istoricul Marc Bloch: când era gata să fie executat de naziști, în 16 iunie 1944, alături de alți membri ei Rezistenței, ar fi ajutat un adolescent care tremura și care l-a întrebat „O să doară?" „Nu, puștiule, nu doare", i-a răspuns înainte de a cădea cel dintâi strigând: „Trăiască Franța!"

******** Forțele armate revoluționare ale Columbiei — Armata poporului, gherilă comunistă înființată în 1964 (*N.t.*).

******** În original *à-Dieu*, cu dublul sens de *Adio* și *la Dumnezeu* (*N.t.*).

Concluzie

> *Permiteți-mi să-mi afirm ferma convingere că singurul lucru de care trebuie să ne fie frică este chiar frica — nelămurită, absurdă, de nejustificat, teroare care paralizează eforturile necesare pentru a converti deruta în mers înainte.*
>
> Franklin D. ROOSEVELT, 1933

Într-un cuvânt, popoarele sau grupurile oprimate nu au decât un singur drept, dar sacru, dreptul de a nu se mai afla în această situație. Iar noi nu avem decât o sigură datorie față de ele, aceea de a le oferi asistență dacă existența le este pusă în pericol. Însă faptul de a fi fost aservite sau discriminate nu conferă nicio superioritate metafizică unei categorii de ființe omenești față de celelalte. Ideea că ar avea întotdeauna dreptate, chiar și atunci când alunecă în violență, nu se susține. Nicio minoritate nu este imună la barbarie, niciuna nu a obținut din necazurile suferite un soi de har metafizic care să o dispenseze de responsabilitate. S-o terminăm deci odată cu aceste popoare-arhanghel, mai ales din Sudul global, care interzic celorlalte să le judece și consideră că li se datorează totul din cauza modului în care au fost cândva lezate.

Nu toți cei umiliți au aceleași interese: este imposibil să le aduci sub același stindard, să le aduni în aceeași Internațională. Răul e plurivalent; trebuie să rămânem alături de cei

care suferă, fiecare dezastru e unic și cere un răspuns pe măsură. Cum să ocolim această demonică reversibilitate care face din torturatul de azi persecutorul de mâine, cum să scăpăm de necruțătorul metronom care impune ritmul istoriei de două secole încoace? A scăpa de condiția de om damnat, odată dărâmat opresorul și odată acordate reparațiile, înseamnă a accede la responsabilitățile pe care le implică libertatea, înseamnă plierea pe constrângerile morale și juridice valabile pentru toți. Înseamnă, în sfârșit, să se ia notă de discontinuitatea vremurilor. Astfel, transmiterea reproșurilor este întreruptă.

Victimele sunt ambasadoarele noastre în țara tenebrelor, al cărei drum l-au suit cu un curaj care obligă la admirație. Tot așa cum există o bună practică a utilizării timpului prin cicatrizare, tot așa există o bună practică a utilizării momentelor nefaste, care este arta de a preschimba dezastrul în avantaj. Niciodată cuvintele lui Sartre, „Să facem ceva din ceea ce alții au făcut din noi", nu au definit mai bine problema: nu suntem doar produsele propriei istorii, propriului mediu, ci dispunem și de această marjă de joc ce se cheamă libertate și ne permite să scăpăm de determinisme. Suntem și macazul prin care blestemele își pot schimba cursul, prin care ura și furia se sting. Suntem descendenți, dar și ascendenți care inaugurează o istorie inedită. Miracol al copilăriei care ia de la capăt aventura umană, pe noi baze, și nu îmbrățișează patimile ori furiile înaintașilor. Tot ce se poate dori tinerelor generații este să scape de datorii și să se elibereze de vechile ranchiune. Trecutul nu ar trebui să le apese pe umeri ca un tiran care vrea

să le zdrobească: un pas în lateral și uite-l cum alunecă și le lasă să respire.

Pentru a părăsi starea de torturat oficial, trebuie întreruptă aderența la sine, trebuie ca oamenii să nu se mai închidă în aceste mici cercuri ale martirilor autoproclamați, îmbătați de condiția lor până la transă. Nu răul suferit este ireversibil, ci răul făcut altuia, singurul care e de neiertat. Sacralizarea nenorocirii face imposibilă orice portiță de scăpare în afara cercului blestemat, care arde neîncetat și ne închide pentru totdeauna în sclipirea sa funebră. În Occident, cultul hedonismului, irezistibil îndreptat către aurul fericirii, este însoțit paradoxal de o subterană idolatrizare a suferinței. Poți să fi fost grav rănit, să te faci bine după o boală gravă, după un eveniment înfiorător și să continui să iubești, să speri, să muncești. Măreția unei vieți bune înseamnă ștergerea inconvenientelor, a umilințelor părăsite în gaura neagră a trecutului, pentru a te putea îndrepta mai ușor spre un viitor necunoscut și plin de surprize. Sunt prea multe victime imaginare și prea mulți nefericiți uitați în societatea noastră, prea multe ieremiade oficiale: viața noastră politică este în Franța o condică de reclamații fără sfârșit, un catalog de suspine, deși trăim mai bine decât cea mai mare parte dintre națiuni.

De prea multă vreme suntem formați în spiritul copleșirii, al neputinței consimțite. Nu cumva a venit timpul să schimbăm paradigma? Să nu se supere apostolii declinului, dar nici istoria nu s-a scris, nici viitorul nu a fost închis. Nu este inevitabil nici ca democrațiile, victorioase în 1989, să dispară sub loviturile violente ale noilor

obscurantisme, nici ca marile bătălii pentru emancipare să alunece în dogmatism și deriziune. A te numi victimă a propriului statut, nu a hazardului, înseamnă să renunți încă dinainte să începi, să îți slăbești armele imunitare, să-ți pleci capul. În loc să exalți ceea ce dezvoltă omul, domesticirea propriilor temeri, optezi doar pentru grija de a supraviețui, ghemuit, cu obloanele închise. Recunoașterea fragilității fiecăruia nu trebuie să ucidă spiritul de rezistență. Suntem în război și avem nevoie de idei care exaltă energia, ardoarea. Victimizarea duce la fatalism. Revenirea iar și iar la aceleași probleme ale noastre nu ne permite să distingem transformabilul, care ține de voința noastră, de imuabil, care nu depinde de noi.

Orice viață se încrucișează cu nefericirea, doliul, boala, suferința, dar și cu bucuria, farmecul, frumsețea. Unii se consideră înnobilați de loviturile și insultele primite. Dar te poți simți la fel și prin mirare, voluptate, uimirea de a fi printre oameni care-ți seamănă sau sunt diferiți. A trăi înseamnă să faci să renască mereu un sine inedit, să scapi de identitățile precedente, ca un șarpe care-și schimbă pielea, să nu fi definit nici de antecedente, nici de amărăciunile încercate. „Nenorocirea pe care o crezi insurmontabilă nu distruge niciodată absolut toate posibilitățile de înflorire“, zicea Cicero. Nu există noapte atât de neagră încât să nu se strecoare măcar o rază de lumină. Nu știm dinainte ce și cât putem suporta și ne mirăm că am trecut prin anumite încercări fără a ceda. Se uită marile dureri, nu marile plăceri: primele trec, celelalte o pot lua de la capăt la nesfârșit. Viața continuă chiar și după

cele mai teribile vicisitudini: această propoziție atât de simplă ne ține pe picioare. Cruzimea ucide, dar nu distruge. A se vedea cazul cafenelelor sau al restaurantelor lovite de bombele jihadiste, care s-au redeschis la puțin după. Sângele rece este unul dintre chipurile eroismului.

De trei ori s-au ținut bine Europa și Franța în istoria recentă: atentatele islamiste reiterate, cataclismul Covid și războiul de agresiune din Ucraina dovedesc cum cetățenii plângăcioși ai bătrânului Occident sunt încă în stare de minunate tresăriri. Nu de virulența adversarilor trebuie să ne temem, ci de capacitatea de a ne detesta pe care o ducem în noi. Avem de ales între a rămâne în istorie și a ne asuma apărarea sau a ieși din ea și a dispărea. Defetismul e rezidența secundară a popoarelor privilegiate, suspinul motanilor grași care torc având tot confortul. Crescuți, legănați, răsfățați în lumea prosperă de după Al Doilea Război Mondial, suntem oare capabili să înfruntăm provocarea schimbărilor climatice, revenirii războiului, barbariei teroriste? Ne vom tot plânge de duritatea epocii sau îi vom face față? Cine va învăța generațiile viitoare *curajul de a îndura*, de a înfrunta loviturile cu capul sus, fără slăbiciune, fără a geme, fără a ceda? Bărbații și femeile trebuie să învețe să se opună seducției panicii. Eroismul înseamnă pur și simplu să fii om.

Pentru o epocă a fierului trebuie să ne pregătim acum, fie și doar pentru a o evita. Suntem mai puternici decât credem și dușmanii sunt mai slabi decât își închipuie. Numai că cel mai mare dușman al nostru locuiește în noi și se

cheamă panică, ură de sine, resemnare în fața nenorocirii.

Note

Introducere. Tucidide și Iisus Hristos

1. Citat din Jean-François Braunstein, *Le Religion woke*, Grasset, 2022, p. 25.
2. Kimberlé Crenshaw (1959), juristă și militantă, inventează conceptul de intersecționalitate în 1989.
3. Peter Boghossian, James Lindsay, Helen Pluckroseau au inventat termenul în 2017–2018 în vederea criticării lipsei de consistență academică a cercetărilor legate de rasă, gen, sexualitate și supraponderali.

Partea întâi. În fața nefericirii
Capitolul 1. „Într-o zi totul va fi bine, asta nădăjduim“

1. Voltaire, *Candide* [Versul citat este de fapt din *Poemul asupra dezastrului din Lisabona*, text scris de Voltaire înainte de *Candid sau Optimismul* — vezi notița introductivă a lui N.N. Condeescu, în Voltaire, *Candid sau Optimismul*, Chișinău, Hyperion, 1993, p. 95, unde versul este tradus astfel: „Odată va fi bine, aceasta ni-i nădejdea“ — *n.r.*].
2. Frédérique Leichter-Flack, *Pourquoi le mal frappe les gens bien*, Flammarion, 2023.
3. „Cei ce sunt uciși pe calea spre Dumnezeu nu sunt morți. Sunt vii. Sunt dăruiți cu bunuri lângă Domnul lor. Sunt fericiți cu harul pe care Dumnezeu li l-a îngăduit.“ Sura *Al-Ahram, Coran*, citat de Atmane Aggoun în „Le martyr en Islam“, *Études sur la mort*, 2006/2, nr. 130.
4. Roselyne Rey, *Histoire de la douleur*, La Découverte, 1993.
5. Jan Synowiecki, *Échos des Lumières*, Nouveau Monde, 2022.

6. Odo Marquard, *Skepsis und Zustimmung*, Reclam, 1994, pp. 99–109, citat în Byung-Chul Han, *La Société palliative*, PUF, 2022, p. 47.
7. Alain, *Propos sur le bonheur*, Folio Gallimard, pp. 14–15 și p. 19
8. *Ibid*, p. 211 XCII.
9. Philippe Ariès, *Essais sur l'histoire de la mort en Occident*, Seuil, p. 66.
10. *Le Monde*, Suplimentul de duminică-luni, 15 mai 2023, Catherine Rollot, „Comment les adeptes de la «mort positive» réenchantent le passage de vie à trépas".
11. O campanie publicitară din metroul parizian, dedicată promovării îngrijirilor paliative, prezintă o familie și îngeri înconjurând un bunic în stadiu terminal, nota explicativă anunțându-ne că infirmierul îi devenise prieten! Triumful agoniei cool! SFAP, *Osons vivre avec les soins palliatifs*, martie 2023.
12. *Le Monde*, Marjorie Philibert, 12 noiembrie 2023.
13. Aplicat în mod critic generațiilor X și Y, conceptul vine din lucrarea *I Find That Offensive* a lui Claire Fox (2016), fostă militantă comunistă.
14. Friedrich Nietzsche, *Dincolo de bine și de rău*, trad. din lb. germană de Radu Gabriel Pârvu, Humanitas, București, 2015, pp. 160–161.
15. Frank Furedi, *Therapy Culture. Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age*, Routledge, 2003, p. 19. Furedi vede de asemenea un semn al acestei schimbări de mentalitate în atitudinile diferite ale supraviețuitorilor deportărilor, care se străduie să rămână stoici, și copiii lor care, deși nu direct atinși, se lasă mult mai ușor în voia emoțiilor.
16. Nathalie Zajde, *Guérir de la Shoah*, Odile Jacob, 2005, p. 243.
17. Jean-François Laé, *L'Instance de la plainte. Une histoire politique et juridique de la souffrance*, Descartes et Cie, 1996, p. 218.
18. Roselyne Rey, *Histoire de la douleur*, *op.cit.*, pp. 140–141.
19. „Retour à instinct primaire, Ils survivent nus dans la jungle", Discovery Channel, martie 2033.

Capitolul 2. Confuzia neajunsurilor

1. *Le Monde*, Piotr Smolar, 9 ianuiarie 2023, „Le fentanyl, la drogue qui ravage les États-Unis".
2. Gérald Bronner, *Les Origines. Pourquoi devient-on qui l'on est?*, Autrement, 2023; Arnaud Lacheret, *Les Intégrés. Réussites de la deuxième génération de l'immigration nord-africaine*, Le Bord de l'eau, 2023.
3. Conform DARES (Direction de l'animation de la recherche, des études et de statistiques), imigranții sunt concentrați în profesiile așa-numite cu foc continuu, 39% angajați casnici, 22% bucătari, 28% grădinari și 27% muncitori necalificați în construcții. Sursă: *Le Point*, 12 octombrie 2021. Cu cât munca este mai grea, cu atât sunt mai mari șansele pentru un imigrant.
4. Cicero, *Devant la souffrance*, Arlèa, 1996, p. 36.
5. Reiau aici una dintre temele dezvoltate în *La Tentation de l'innocence*, Grasset, 1995 [*Tentația inocenței*, în traducerea lui Muguraș Constantinescu, Nemira, București: 1999].
6. În *Cele două surse ale moralei și religiei*, Bergson se referă la vaguitatea magnifică și imposibilă a Declarației drepturilor omului. Vezi trad. rom.: Institutul European, 1998, pp. 298–299.
7. Cecilia Wren, Reddit, „The rise of «trauma essay» in college applications", noiembrie 2023, YouTube TED Talks.
8. John Crace, *The Guardian*, martie 2008, „How to write a misery memoir". În cartea lui *A Child called „It"* (în franceză *Le moins que rien*, 1995), americanul Dave Pelzer descrie în detaliu abuzurile scandaloase la care l-a supus mama sa alcoolică. Două cărți ulterioare duc mai departe întristătoarea poveste. Cele trei volume ale lui Pelzer — toate relatări recuperatoare, referitoare la copilăria lui — au suscitat o controversă considerabilă, inclusiv dubii legate de veridicitatea afirmațiilor sale.
9. Friederich Nietzsche, *Despre genealogia moralei*, în *Opere complete*, vol. 6, trad. de Simion Dănilă, Hestia, Timișoara, 2005, p. 255.
10. *Ibid*, p. 262.

Capitolul 3. Suferința, produs de drept

1. Legat de susținerea drepturilor victimelor prin Legea nr. 2000–516 din 15 iunie 2000, vezi Christine Lazerges, *Archives de politique criminelle*, 2002/1, nr. 24. În Franța, Hotărârea „Laurent–Atthalin", din 8 decembrie 1906, deschide calea deciziilor privitoare la drepturile victimelor. Dar abia Legea din 15 iunie 2000 va sublinia cu adevărat voința de despăgubire a victimei, protejarea demnității și a imaginii sale, cât și stabilirea de indemnizații.
2. Jean-François Laé, *L'Instance de la plainte, op.cit.*, p. 150. Abrogată în 2016, devine articolul 1240 din Codul civil.
3. *Ibid*, pp. 87–88.
4. *Ibid*, p. 167.
5. Amnesty International, „Cea mai gravă criză a refugiaților din lume de după al Doilea Război Mondial", 15 iunie 2015.
6. Sigmund Freud, „Câteva tipuri de caracter din practica psihanalitică", în *Opere esențiale*, vol. 10 (*Eseuri de psihanaliză aplicată*), Trei, 2010, p. 280.
7. Elisabeth Badinter, *Fausse route*, Odile Jacob, 2003.
8. Trad. rom.: *Rezervă*, Nemira, București, 2023.
9. *Le Monde des livres*, articol de Raphaëlle Leyris, 22 septembrie 2023.

Capitolul 4. Supralicitările martiriului

1. Yascha Mounk, France Inter, 18 decembrie 2023, convorbire cu Lèa Salamé și Nicolas Demorand.
2. Citat de Jean-François Braunstein, *La Religion woke, op.cit.*, pp. 88–89.
3. Pe această temă, vezi cartea lui Eugénie Bastié, *La Dictature des ressentis*, Plon, 2023.
4. DDV, 1 mai 2023, un excelent document al acestui profesor de la Universitatea din Nanterre împotriva noilor cenzori.
5. *Le Monde*, 12 iunie 2023, Céline Laborie.
6. *Le Monde*, 22 martie 2023, Véronique Lorelle, „Quand la signalétique des toilettes fait la chasse aux préjugés".

7. Citat de Caroline Eliacheff și Daniel Soulez Larivière, *Le Temps des victimes*, Albin Michel, p. 291.
8. *Le Figaro*, 22 iulie 2023.
9. Richard Prasquier, „Un clivage générationnel“, Actualitè juive, 30 noiembrie 2023.
10. *Le Monde*, 20 ianuarie 1993.
11. La Toulouse, în 16 decembrie 2019, un grup de „anticapitaliști“ a atacat un tablou vivant cu ieslea de Crăciun, alcătuit din copii, coriști și muzicieni, strigând „Stop fasciștilor“. Anne-Sophie Chazaud, „L'esprit de Noël au temps des «antifascistes incultes»“, *Le Figaro*, 16 decembrie 2019.
12. Într-o postare pe Tweeter, Mathilde Panot reproșa președintelui că a adus omagiu lui Pètain, la o sută de ani de la încheierea Primului Război Mondial. În 2018, în timpul comemorării armistițiului, Macron vorbise despre mareșalul Pètain ca despre un eminent strateg al Marelui Război, care mai apoi a rătăcit printre decizii dubioase. Și acesta este adevărul.
13. Inspirată de Rimbaud, „Sunt de rasă inferioară din vecii vecilor“, expresia „a-ți răzbuna rasa“ e ambiguă. Rasă pentru Rimbaud nu înseamnă culoarea pielii, ci poziția sa în societate, cea de poet marginal și exilat. Expresia „a-ți răzbuna rasa“ este utilizată fără vreo cosmetizare de către propagandistul regimului de la Vichy Philippe Henriot, favorabil celui de-al Treilea Reich, când, într-un discurs susținut în 1944 contra umoristului Pierre Dac, „născut Isaac Andrè“, a susținut că Georges Mandel[********] declarase război Germaniei pentru a-și „răzbuna rasa“. Să observăm că angajamentele politice ale doamnei Ernaux sunt aproape toate dirijate împotriva statului israel și că tot ea a apărat-o pe „indigena“ Houria Bouteldja, antisemită ferventă și înflăcărată.
14. *Le Monde*, 21 decembrie 2022. Nu trebuie minimalizate presiunile venind din partea ultrașilor de identitate franceză.
15. François Héran, „Je ne justifie pas l'assassinat de Samuel Paty“, *Marianne*, 24 noiembrie 2021. Conform lui François Héran, Samuel Paty era „foarte încurcat și avea de ce“. (Samuel Paty arătase elevilor un desen al lui Coco[********] în care apărea Mahomed rugându-se

într-o poziție considerată de unii obscenă.) „Există caricaturi care depind de context și care sunt motivate de critică și de o reacție la un eveniment anume. Și-apoi, sunt unii care practică jignirea de dragul jignirii, ca în desenele cu scene de sodomizare." Să notăm că François Héran a repetat din greu cuvântul „sodomizare" în intervențiile sale publice.

16. *La Chaîne Info*, 1 noiembrie 2021.
17. *Le Figaro*, 15 decembrie 2021.
18. Giorgio Agamben, 24 martie 2020, *Le Monde*, convorbire cu Nicolas Truong.
19. René Girard, *La Route antique des hommes pervers*, Grasset, 1985.
20. Apărută în anii 1980, această teorie este în același timp una constructivistă — rasa este o construcție socio-juridică și anti-egalitară — și una critică la adresa daltonismului rasial care ignoră culorile pielii. Teoria marchează triumful lui Malcolm X asupra lui Martin Luther King. Deși se dorește progresistă, această doctrină, prin obsesia ei pigmentară și prin antisemitismul latent, este versiunea anglo-saxonă a legilor rasiale de la Nürnberg, din 1936. S-a văzut în octombrie 2023, după atacul barbar al Hamas în sudul Israelului, când diferitele grupări LGBT sau feministe din America, dar și din Europa, s-au pronunțat în favoarea Hamas, împotriva statului evreu, și au minimalizat importanța pogromului din 7 octombrie 2023. ironie a situației: aceleași grupări, în Gaza sau în Cisiordania ar fi fost aruncate de pe blocuri sau lichidate.
21. Johann Michel, *Devenir descendant d'esclave*, Presses universitaires de Rennes, prefață de Jean-Luc Bonniol, 2015.
22. „Sunt fiu de menajeră", Gérald Darmanin, RTL, 18 octombrie 2022. În acest caz, balul a fost deschis de Camus contra lui Sartre, rivalul lui, apărut din mediu burghez, cel dintâi amintind de originile lui populare, mama fiindu-i analfabetă și surdo-mută. Filosoful Michel Onfray o va lua și el pe această pantă, povestind viața tatălui său, muncitor agricol, și a mamei, femeie de serviciu. Didier Éribon a publicat în

2023 *Vie, vieillesse et mort d'une femme du peuple* (Flammarion), în care povestește viața mamei sale, femeie de serviciu și muncitoare obligată la o vârstă înaintată să se mute într-un azil. Identificarea figurii săracului, aureolat cu toate calitățile, a ajuns în Franța, cel puțin de la Jules Vallès încoace, un gen literar în toată puterea cuvântului, ca acela, din show-business, dedicat poveștilor fiilor și fiicelor de actori.

23. Robert Hugues, *La Culture gnangnan*, Arlèa, 1994, tradusă din engleză de Martine Leyris, cu prefață de Pascal Bruckner.
24. Citat în Jean-Michel Chaumont, *La Concurrence des victimes*, La Découverte, 1997, p. 338.
25. De exemplu Glenn C. Loury, „Don't judge Blacks by a different standard", *City Journal*, toamna lui 2022; John McWhorter, *Woke Racism*, 2021; Thomas Chatterton Williams, *Self-Portrait in Black and White*, 2019, cu traducerea franceză de la Grasset, din 2021, *Autoportrait en noir et blanc*.
26. Cicero, *Devant la souffrance, op.cit.*, Tusculanes II și iiI, p. 34.

Partea a doua. Concurența dintre cei victimizați

1. Trimit aici la cartea mea *Tentația inocenței*, Nemira, 2005, Partea a treia — „Concurența victimară". Pe aceeași temă, Jean-Michel Chaumont, *La Concurrence des victimes, op.cit.*, dar și la *La Société des victimes*, a lui Guillaume Erner, La Découverte, 2006, reflecție asupra consensului compasional.

Capitolul 5. Hoții de suferințe

1. Controversa este relatată în excelenta carte a juristului franco-britanic Philippe Sands, *Retour à Lemberg*, Livre de Poche, 2016, în special în paginile 616–618.
2. *Cartea neagră a lui Vladimir Putin*, trad. din lb. franceză de Iulian Comănescu, Humanitas, 2023, coordonatori Galia Ackermann și Stéphane Courtois, p. 312.
3. Charlotte Delbo, *Aucun de nous ne reviendra*, Minuit, 1970.

4. YouTube, Le jour d'après, 13 aprilie 2020.
5. Consiliul de Stat și Consiliul Constituțional aminteau în 2015 că „nu sunt de aceeași natură crimele de război și crimele împotriva umanității, a căror impunitate ar afecta ansamblul comunității internaționale" și că imprescriptibilitatea trebuie să rămână excepțională. Avizul Consiliului de Stat, 1 octombrie 2015, nr. 390 335.
6. Jacques Sémelin, „Du massacre au processus génocidaire", *Revue internationale des sciences sociales*, 2002/4, nr. 174.
7. Lucru bine rezumat și sintetizat în lucrarea lui Jean-Michel Chaumont, *La Concurrence des victimes, op.cit.*, p. 126 sqq.
8. Tzvetan Todorov, *Abuzurile memoriei*, trad. din lb. franceză de Doina Lică, Amarcord, Timișoara, 1999, p. 37.
9. *Sortir de l'ére victimaire. Pour une nouvelle approche de la Shoah et des crimes de masse*, iannis Roder, Odile Jacob, 2020.
10. *La Férocité blanche, Des non-blancs aux non-aryens, génocides occultés de 1942 à nos jours*, Albin Michel, 2001.
11. Trimit aici la cărțile mele *Sanglot de l'homme blanc* (Seuil, 1983), *Un vinovat aproape perfect* (Trei, 2021), fără a uita de *Tirania penitenței* (Trei, 2007).
12. PIR, „Pour une lecture décoloniale de la Shoah" cu Enzo Traverso, Ramon Grosfoguel, Youssef Boussoumah.
13. De văzut mai ales Richard J. Golsan, *Justice in Lyon*, University of Toronto Press, 2022, p. 217.
14. *Les Blancs, les Juifs et nous*, La Fabrique, pp. 54 și 101.
15. Citat în revista *K*, David Hirsh și Hilary Miller, „Généalogie de la critique d'israel comme État d'apartheid: l'antisionisme de Durban, 2001".
16. Achille Mbembe, „On Palestine" (prefață); Jon Soske și Sean Jacobs, *Apartheid Israel. The Politics of an Analogy*, Chicago, Haymarket Books, 2015.
17. Etimologic, Nakba se referă la expulzarea a 750 000 de palestinieni după înființarea statului israel în 1948. În anii care au urmat, aproape un milion de israelieni

au fost expulzați la rândul lor din țările arabe. După cum scrie Richard Prasquier, „Este vorba despre a ridica Nakba la rang de arhetip al crimelor, de a face din ea «adevăratul» *Shoah* și de a nega și cea mai mică legătură geografică a evreilor cu un pământ de care totuși se leagă toată istoria și toate tradițiile lor.“ Calendarul victimar palestinian se presupune că l-ar șterge pe cel israelian. https://world.hey.com/richard.prasquier.

18. Cimade, organizație protestantă pentru ajutorarea refugiaților, apropiată de stânga extremă, care a dorit, în mai 2023, să ridice Nakba la rang de eveniment major. În februarie 2013, Cimade boicotase o ceremonie de omagiere a victimelor evreiești ale nazismului, în numele datoriei de memorie, israelienii comportându-se acum mai mult sau mai puțin ca naziștii, dar la o scară mai redusă, conform opiniei acestei organizații. „Dar nu suntem antisemiți“, s-au simțit obligați să adauge într-o scrisoare către CRIF********…
19. La Découverte, 2016.
20. *Le Canard enchaîné*, D.H. și C.L., „Des taxis parisiens interdits aux Juifs“, citat în *Tribune juive*, 23 noiembrie 2023.
21. *X,* 4 decembrie 2023.
22. *Libération*, 8 octombrie 2023: „Sunteți la curent cu faptul că sunt și sute de morți de partea palestiniană, @libé? Familii întregi masacrate? Poate că nu era bună culoarea pielii.“ Mona Chollet fără îndoială nu este la curent cu faptul că Israelul este o societate multirasială în care coabitează așkenazi originari din Europa Centrală, evrei marocani, irakieni, iranieni, yemeniți și etiopieni.
23. *La méridienne, info,* 11 octombrie 2023, blog al Monei Chollet. Autoarea își dezvăluie aici preferința pentru un stat binațional.
24. Bernard Lewis, *Le Retour de l’islam*, Gallimard, Folio histoire, 1985 în traducere franceză, p. 250.
25. Goethe Institut, Dezbatere despre Achille Mbembe, mai 2020.
26. Luis Sepúlveda, *Une sale histoire*, Métailié, 2005, p. 44.

27. Cum a zis un „umorist" de la France Inter, Guillaume Meurice, Benjamin Netanyahu este „un nazist fără prepuț", 30 octombrie 2023.
28. Astfel, profesorul Didier Fassin, de la Collége de France, publică pe platforma online AOC, în 1 noiembrie, un text în care se arată alarmat de „spectrul unui genocid" în Gaza, comparând acțiunile armatei israeliene cu cele ale generalilor germani din Namibia, la începutul secolului XX, în care a fost eliminată populația herero. Respectiva expediție militară ar fi fost un fel de repetiție generală în vederea *Shoahului.* Negând orice legitimitate statului Israel, o simplă entitate colonială, profesorul impută descendenților Holocaustului responsabilitatea genocidului pe care îl vor comite cu palestinienii.
29. François Azouvi, *Le Mythe du grand silence*, Fayard, 2012, Folio Gallimard, 2012, 2015 cu o prefață inedită.
30. Actes Sud, 2009.
31. Marchizul de Pombal a interzis intrarea în Franța metropolitană a sclavilor negri și a abolit în 1773 transmiterea statutului de sclav pe cale ereditară. Pentru impunerea abolirii efective a trebuit mai mult de un secol.
32. Benoît Vitkine, *Le Monde*, 16–17 aprilie, „Portrait d'une Russie soumise et violente", după documentarul *Russie, un peuple qui marche au pas* de Ksenia Bolchakova și Veronika Dorman, France 5.

Capitolul 6. Putin sau micul funcționar al crimei

1. Arhiducele Otto von Habsburg (1912–2011), moștenitor al tronului Imperiului austro-ungar, a fost unul dintre puținii conducători austrieci care au refuzat Anschluss-ul și și-a părăsit țara când Hitler a intrat în Viena.
2. Dobrica Cosic, *Le temps du réveil, Entretien avec Daniel Salvatore Schiffer*, L'Âge d'homme, 1992, p. 30.
3. Ministrul Informațiilor de la Belgrad, 1992, p. 5.
4. Despre atitudinea naționaliștilor ucraineni față de evrei, de văzut excelentul dosar din revista *K*, august 2023, și mai ales articolul lui Boris Czerny, „La Shoah,

pierre de touche de l'entrée de l'Ukraine dans la Communauté europèenne".

5. Despre această pagină abominabilă, de citit excelentul *Einsatzgruppen* al lui Michaël Prazan, Points Histoire, 2010.
6. Vasili Grossman, *Panta rhei*, trad. din rusă de Janina Ianoși, Humanitas, 2007, pp. 206 și urm.
7. *Ibid*, p. 211.
8. Mavce, pictor naiv și membru al Adunării Sârbilor din Bosnia, citat de Vèronique Nahoum-Grappe în „Poètique et politique: le nationalisme extrême comme systéme d'images", *Tumultes*, 1994.
9. *Cartea neagră a lui Vladimir Putin*, ed. cit., p. 109.
10. Vladimir Jirinovski, *Un bond final vers le sud*, 1993, p. 123, traducere a Comisiei Afacerilor Străine a Adunării Naționale.
11. *Cartea neagră a lui Vladimir Putin*, ed. cit. Acesta recomanda, în timpul celui de-al doilea război din Cecenia, ca teroriștii să fie loviți și în veceuri (p. 33)" și, în 2008, în timpul crizei georgiene, amenința să-l apuce „de testicule" pe președintele Saakașvili (p. 141).
12. Castă de tâlhari profesioniști care respectau regulile mediului lor, apărută în anii 1930 și care a generat „războiul javrelor", adică acele conflicte dintre „hoții legali" (care refuzau delațiunea) și turnătorii („javrele") din Gulag după 1945. Confruntările sângeroase sunt relatate de Varlam Șalamov în cartea sa *Povestiri din Kolîma*, vol. 2 (secțiunea „Schițe despre lumea crimei"), Polirom, 2022.
13. *Cartea neagră a lui Vladimir Putin*, ed. cit., vezi mai ales cap. 6: Yves Hamnat, „Argoul lui Putin: marca unui «cod de viață»". Putin și Lavrov vorbesc în codul de onoare al lumii interlope, o lume foarte ierarhizată, ca într-un sistem al castelor, respectat de diplomații ruși. Astfel, în 13 februarie 2022, ambasadorul rus în Suedia a declarat: „Sancțiunile? Scuze pentru limbaj, dar ne pișăm pe sancțiunile lor." (p. 108).
14. În problema respingerii acestei poziții vezi Philippe de Lara, „Le problème russe", Telos, aprilie 2023.
15. Giuliano da Empoli, *Magul de la Kremlin*, Humanitas, 2023, a primit Marele Premiu al Academiei Franceze.

16. *Cartea neagră a lui Vladimir Putin*, ed. cit., pp. 43–44.
17. *Ibid*, p. 360.
18. Paul Morand, *L'Europe russe annoncée par Dostoïevsky*, Pierre Cailler, 1948.
19. Video, ianuarie 2023: Vladimir Soloviov se adresează trupelor cecene, asigurându-le că au intrat într-un război sfânt.
20. George Steiner, *Le Transport de A.H.*, Le Livre de Poche, 1981.
21. *Viață și destin*, trad. din lb. rusă de Laurențiu Checicheș, Polirom, Iași, 2010, p. 411.
22. Despre starea de spirit a societății ruse, jurnalistul american Roger Cohen a oferit o excelentă lămurire într-un foarte lung articol din *New York Times*, din 7 august 2023, „Putin's Forever War".
23. *Libération*, François Musseau, 17 iunie 2005, „Dans le camp du mensonge".
24. *L'Imposteur*, Actes Sud, 2015.

Capitolul 7. Către un „ginocid" generalizat?

1. Andrea Dworkin citată de Lynne Segal în *Dirtry Looks. Women, Pornography, Power*, BFI Publishing, 1983, p. 12.
2. Citat de Katie Roiphe, *The Morning After*, Little, Brown, 1993, p. 141.
3. Marilyn French, *The War Against Women*, Hamilton, 1992. Prima carte a lui Marilyn French, *Toilettes pour femmes* (tradusă în franceză) s-a vândut în 20 de milioane de exemplare.
4. *Op.cit.*, p. 179.
5. Frédérik Detue, „Le défi testimonial d'Adèle Haenel", *Ligne de crête*, 11 decembrie 2019.
6. Véronique Nahoum-Grappe și Marie Ladier-Fouladi, „En Iran et en Afghanistan, un crime contre la moitiè de l'humanité", *Le Monde*, 9 martie 2023.
7. Citat de Frédéric Martel, *Le Rose et le Noir*, Seuil, 1996.
8. În a sa „Scrisoare din Paris", publicată puțin după atentatul de la Bataclan, Judith Butler denunță durerea colectivă a francezilor și nu o îngrijorează decât un singur lucru, riscul pentru ca Franța să

decadă la statutul de stat polițienesc și militarizat. *Libération*, 19 noiembrie 2015.

9. *Libération*, 5 aprilie 2016.
10. În *Le Monde* din 13 septembrie 2019, Céline Parisot, președinta Uniunii Sindicale a Magistraților, contestă termenul de feminicid și se opune ideii crimelor de gen, ceea ce ar contraveni universalității legilor. În fața ei, Pierre Farge, avocat al baroului din Paris, insistă asupra reversului, deci crima de gen să fie înscrisă ca atare în Codul penal.
11. Romanciera Claire Berest a spus pe bună dreptate: „Femeile ucid bărbații pentru a scăpa de ei, bărbații ucid femeile pentru a le păstra“, 23 august 2023, „C à vous“.
12. Surse din Ministerul de interne.
13. *Franc-Tireur*, Alice Maxence, „Féminicides, l'ennemi intime“, 8 martie 2023.
14. Silvia Federici, *Une guerre mondiale contre les femmes, Des chasses aux sorcières au féminicide*, La Fabrique, 2020.
15. În Canada, prima crimă în masă a avut loc la Montreal, în 1989, când Marc Lépine, convins că feministele îi ruinaseră viața, a omorât 14 femei, a rănit alte 9 și 4 bărbați la Școala Politehnică. Primul feminicid în masă revendicat l-a ridicat pe Marc Lépine la rangul de erou printre *incels*********. Să amintim și de masacrul de la Isla Vista, din Santa Barbara, din 2014, când Elliot Rodger, de 22 de ani, a omorât 6 persoane și a rănit alte 14, lâsând un manifest în care își mărturisea ura fațâ de femei. Au urmat și alte acte de terorism *incel*, mai ales în America de Nord: 1 octombrie 2015, în Oregon, cu 9 morți și 8 răniți; 23 aprilie 2018, în Toronto, cu 12 morți și 14 răniți; 2 noiembrie 2018, în Florida, la Tallahassee etc.
16. În Franța, procentul de persoane condamnate pentru violențe sexuale, din totalul celor aflați în penitenciare, era de 5,5% la începutul anilor 1980, pentru a atinge un vârf de 25% în 2001 și a coborî la 10,1% în 2022, conform statisticilor Ministerului Justiției, Administrația penitenciarelor, din 1980 și 2022.

17. Termenul a intrat în vocabularul legilor pentru întâia oară în 30 iulie 2020, în articolul 226–14 al Codului penal.
18. Catharine MacKinnon, *Le Viol rédéfini, Vers l'égalité, contre le consentement*, Flammarion, 2023.
19. Vezi Sabine Prokhoris, *Le Mirage #MeToo*, Cherche-Midi, 2021.
20. Ivan Jablonka, *Des hommes justes*, Seuil, 2019.
21. Camille Froidevaux-Metterie, *Libération*, 23 octombrie 2019, „Le nouveau venu qui se rêvait pionnier".
22. Judith Butler, *op.cit*., p. 105.
23. France Culture, „Le Prince de la Belle au bois dormant est-il un prédateur sexuel?", 5 decembrie 2017.
24. Vincent Tournier, „Blanche Neige, réveille-toi!", *Après la déconstruction*, Odile Jacob, 2022, p. 217 sqq.
25. Mona Chollet, *Beauté fatale*, La Découverte, 2015, p. 287.
26. *Le Figaro*, 17 februarie 2020.
27. *Trouble dans le genre,* p. 62, traducere franceză, La Découverte poche, 2005, 2006, prefață de Éric Fassin.
28. Vezi Sabine Prokhoris, *Le Mirage #MeToo*, *op.cit*.
29. Citat de Charles Krauthammer, *The New Republic*, 23 noiembrie 1993, p. 24, „Defining deviancy up".
30. Susan Faludi, Backlash, *La Guerre froide contre les femmes*, Éditions des femmes, 1993, p. 88.
31. Surse: www.justice.gouv.fr. Condamnările pentru violențe sexuale. Adus la zi în 23 mai 2023. În general, 15% dintre plângeri duc la o pedeapsă, 70% fiind clasate definitiv. Cea mai mare parte dintre violuri este comisă în cadru familial, asupra minorilor.
32. *Le Monde*, 9 martie 2020. Petiție semnată de Frédérique Baulieu, Delphine Meillet, Corinne Dreyfus-Schmidt, Marie Dosé etc.
33. Marie Dosé, *Éloge de la prescription*, L'Observatoire, 2021, p. 93.
34. *Ibid*, p. 93.
35. Prescripția este de douăzeci de ani pentru crime, de șase ani pentru delicte și de un an pentru contravenții. Crimele de război și teroriste se prescriu după treizeci de ani, crimele sexuale la treizeci de ani după ce victima a ajuns la majorat, așadar aceasta poate sesiza justiția până când împlinește 48 de ani,

conform Marie Dosé, *Éloge de la prescription, op.cit.*, p. 13.

36. Margarete Buber-Neumann, *Déportèe à Ravensbrück*, Seuil, 1988 în ediție franceză.
37. Barbara Necek, *Femmes bourreaux. Gardiennes et auxiliares des camps nazis*, Grasset, 2022, pp. 10–11.
38. *Ibid*, pp. 103–104.
39. *Id*.
40. Hasna Hussein, *Les Veuves noires de Daech*, Contre-discours radical, 3 noiembrie 2019.
41. „Comment juger les «revenantes» de l'État islamique. La justice antiterroriste aux prises avec les stéréotypes de genre", *Le Monde*, 11 aprilie 2023, Soren Seelow.
42. După cum o amintesc Caroline Eliacheff și Daniel Soulez Lariviére, *op.cit.*, pp. 103–104.
43. *Elle*, „Foot furieuse", 8 iunie 2023.
44. Conform revistei *Tètu* din 12 iulie 2019, care preia cifre ale asociației AGiR, în 2014 11% dintre gay și lesbiene și 20% dintre bisexuali au declarat că au fost victime ale violențelor conjugale.
45. *Le Point*, 25 mai 2023, „En Occident, les combats militants secondaires ont pris le pas sur l'essentiel".
46. *Huffington Post, 2 august 2023, „Barbie:* après avoir vu ce film, ces Américaines ont rompu avec leur mec et expliquent pourquoi".
47. *Le Point,* 12 august 2023, „En Floride, les oeuvres de Shakespeare censurées à l'école".
48. *Madame Figaro.fr*, „La comédienne Typhaine D, crèatrice d'une grammaire ou «la féminine l'emporte sur la masculine»", 30 octombrie 2023.
49. „What is feminism?", 14 noiembrie 1994, *Yale Law School*, Arizona State Law Journal.

Capitolul 8. Să decolonizăm decolonizatorii?

1. *Le Monde*, 26 ianuarie 2023, „Finie l'Afrique dominée, place à l'Afrique souveraine".
2. Elgas, *Les Bons Ressentiments, Essai sur le malaise post colonial*, prefață de Sophie Bessis, Revineuve, 2023.

3. Philippe Bernard, *Le Monde*, „Changer le logiciel sur l'Afrique". „Am câștiga dacă am considera evenimentele în curs ca pe o nouă fază a decolonizării."
4. Nicolas Bancel și Pascal Blanchard, „La question du passé colonial est le dernier «tabou» de l'histoire de France des XIXe et XXe siècles", *Le Monde*, 31 octombrie 2023. Citind articolul, se înțelege mai ales câ este vorba despre un anunț de concurs pentru ocupare de post: cei doi autori sunt candidați la postul de director al unui mare muzeu al colonialismului.
5. Astfel, spaniola Gloria Oyarzabal, care călâtorea prin Africa simțindu-se tot mai râu din cauza „privilegiului ei de femeie albă", decide ca în fotografiile ei să „deconstruiască", pentru a folosi un cuvânt la modă, imagini stereotipe generate de colonialism, pentru a putea angaja un dialog „în jurul genului, rasei, colonialismului", conform *Le Monde* din 29 ianuarie 2023, „La plasticienne espagnole Gloria Oyarzabal décolonise les corps fèminins", Emmanuelle Lequeux.
6. Astfel sub direcția lui Achille Mbembe, Fundația de Inovare pentru Democrație în Africa, a fost lansată în 6 octombrie 2022 la Johannesburg, cu o donație francezâ de 50 de milioane de euro pentru cinci ani. Inițiativa a debutat în 2017, la sugestia lui Emmanuel Macron, pentru a face posibile relații franco-africane mai relaxate. Deocamdată, sentimentul antifrancez ațâțat de propaganda Moscovei a atins cote extrem de înalte. Fundația este prezidată de filosoful senegalez Souleymane Bachir Diagne.
7. O remarcasem încă din 1983, în *Le Sanglot de l'homme blanc*, Seuil.
8. Le Monde, 25 august 2019, „Decolonizarea gândirii a fost deja realizată de gânditori precum Aimé Cèsaire sau Frantz Fanon; după toate eforturile lor tot trebuie să ne mai întrebăm cum să ne eliberăm?"
9. Johann Michel, *Le Réparable et l'Irréparable*, Hermann, p. 287, 2021.
10. Daniel Rivet, „Le fait colonial et nous. Histoire d'un éloignement", *Vingtième siècle*, Revue d'histoire,

nr. 33, 1992, pp. 130, 138, citat în P.A. Taguieff, *L'Imposture dècoloniale*, L'Observatoire, 2020, p. 135.

11. Jean Birnbaum, *Un silence religieux. La gauche face au djihadisme*, Seuil, 2016.
12. *Le Point*, 11 ianuarie 2023.
13. Citat în Maroun Eddé, *La Mémoire coupable*, Bouquins, 2022, pp. 137–138.
14. *Le Point*, 25 mai 2023, „Les Algériens se rient de notre naïveté", Xavier Driencourt.
15. Cf. Pascal Bruckner, *Un rasism imaginar*, trad. din lb. franceză de Doru Mareș, Trei, 2018 (a se vedea mai ales „introducerea").
16. Citat în excelentul articol al Barbarei Lefebre, Figaro Vox, 3 iulie 2017, republicat în 13 decembrie 2021, „De ce a-i compara de musulmanii de azi cu evreii de ieri este inacceptabil".
17. La Découverte, 2016.
18. France Info, 3 noiembrie 2023.
19. Conform ministrului de Interne, Gérald Darmanin, începând din ianuarie 2023, în Hexagon au fost catalogate 1762 de acte antisemite, 564 anticreștine și 131 antimusulmane, *Le Figaro*, 18 noiembrie 2023.
20. Claude Lévi-Strauss, *Tropice triste*, trad. din lb. franceză de Eugen Schileru și Irina Pîslaru-Lukacsik, Editura Științifică, București: 1968, p. 420.
21. *Le Parisien*, 28 septembrie 2023, „Studenții evrei sunt îngrijorați de creșterea antisemitismului extremei stângi", Charles de Saint Sauveur.
22. Acordurile Abraham sunt două tratate de pace semnate sub egida președintelui Donald Trump, unul între Israel și Emiratele Arabe Unite, în 13 august 2020, celălalt între israel și sultanatul Bahrein, în 11 septembrie același an. Marocul s-a alăturat în 24 noiembrie 2022, în detrimentul Algeriei. Este îndeobște admis câ aceste tratate, destinate să contracareze amenințarea iraniană, au fost făcute spre neajunsul palestinienilor, abandonați de frații lor arabi. Arabia Saudită a suspendat parafarea acordului ca urmare a începerii, în octombrie 2023, a războiului din Gaza.
23. Raport interdisciplinar redactat de cercetători independenți și predat DILCRAH******** în iulie 2023.

Raportul elimină de la bun început ipoteza unui rasism sistemic, dar subliniază penuria de reglementări, recunoscând derapajele unor politicieni și recomandând o educație conform cu „diversitatea socială și etnoculturală”, *Le Monde*, 19 iunie 2023, Antoine Albertini.
24. Arnaud Lacheret, *Les Intègrés*, Le Bord de l’eau, 2023.
25. *Les Territoires perdus de la République*, Fayard, 2002, în coordonarea lui Emmanuel Brenner, împreună cu Georges Bensoussan, Iannis Roder, Barbara Lefevre, Sophie Ferhadjian.

Partea a treia. Cum să trăim cu propriile noastre răni?
Capitolul 9. Barbaria ca ocultare?

1. Primo Levi, *Cei aleși și cei damnați*, trad. din lb. italiană de Doina Condrea Derer, Art, București, 2019, pp. 167–168.
2. Marek Edelman, *Mèmoires du ghetto de Varsovie*, Liana Levi, 2002, prefață de Pierre Vidal-Naquet.
3. *Op.cit.*, pp. 53–54.
4. *Ibid*, p. 60.
5. *Ibid*, p. 74.
6. Todorov, *Abuzurile memoriei*, ed. cit., p. 10.
7. *Viață și destin*, trad. din lb. rusă de Laurențiu Checicheș, Fundația Culturală Română, 2000.
8. *Ibid*, p. 9.
9. Vassili Grossman, *Panta rhei*, ed. cit., p. 175.
10. Alexandr Soljenițîn, citat în Stéphane Courtois, *op.cit.*, p. 345.
11. Abdelwahab Meddeb, *La maladie de l’islam*, Le Seuil, 2005.
12. *Le Point*, „Les images insoutenables du pogrom”, 26 octombrie 2023, p. 53.
13. Marc Weitzmann, Tablet, 31 octombrie 2023, „France’s nightmare is your now”.
14. Emmanuel Carrère, *V13, Chronique judiciaire*, POL, p. 142, 2022.
15. *Ibid*, p. 42.
16. Christopher Browning, *Des hommes ordinaires*, Les Belles Lettres, 2002, p. 96.

17. *Id.*
18. „Bineînțeles că violența exercitată contra civililor de Hamas nu poate fi justificată, dar nu există comparație posibilă fiindcă forțele armate israeliene sunt unele dintre cele mai puternice din lume. Disproporția este uriașă, iar civilii din Gaza nu au arme și nu știu cum să se apere." (Radio France, interviu cu Sonia Devillers, 20 noiembrie 2023.)
19. Gatestone Institute, Uzay Bulut, 18 mai 2020.
20. Citat în Barbara Necek, *op.cit.*, p. 180.
21. Neige Sinno, *Triste Tigre*, POL, 2023.
22. Jean Hatzfeld, *Une saison de machettes*, Seuil, 2003.
23. Philippe Sands, *Retour à Lemberg*, Albin Michel, 2016, p. 421.
24. Rithy Panh și Christophe Bataille, *L'Élimination*, Grasset, 2005. Și François Bizot, *Le Portail*, Livre de Poche, 2005.
25. Rithy Panh, Christophe Bataille, *L'Élimination*, *op.cit.*, p. 170.
26. Citat în Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*, Humanitas, 1996, p. 63.
27. Hannah Arendt, *Eichman la Ierusalim. Raport asupra banalității răului*, trad. de Mariana Neț, Humanitas, București, 2007, p. 131.
28. Christopher Browning, *Des hommes ordinaires, Le 101*e *bataillon de réserve de la police allemande* et *la solution final*e *en Pologne*, Les Belles Lettres, prefață de Pierre Vidal-Naquet, 2002.
29. Ivan Jablonka, *Les Vérités inavouables* de *Jean Genet*, Seuil, 2005.
30. Citat în Éric Conan, *L'Express*, 17 ianuarie 2005, „Genet démasqué. Ni saint ni martyr, mais pronazi!"
31. Pe această temă, vezi excelenta reflecție a lui Éric Marty, *Jean Genet, post-scriptum*, Verdier, 2006.
32. „Mohamed Mera sunt eu și eu sunt el. Sunt de aceeași origine și de aceeași condiție. Suntem supuși postcoloniali. Suntem indigeni ai Republicii", Printemps des quartiers populaires, 2012, Bagnolet.
33. „Niciun bărbat din lume nu poate ști ce înseamnă pentru o femeie să fie siluită de un bărbat pe care nu-l dorește. Femeia penetrată fără dorință trăiește în miezul unei crime. Masa cadaverică a plăcerii virile

peste trupul ei are greutatea unei crime căreia nu-i poate răspunde: cea a nebuniei."

34. Imre Kertész, *L'Holocauste comme culture, op.cit.*, p. 86.

Capitolul 10. Să vindecăm trecutul?

1. Catherine Chalier, *Traité des larmes*, Albin Michel Spiritualités, 2003, p. 195 sqq.
2. Citat în Emmanuel Carrère, *op.cit.*, p. 299.
3. Vezi Mathieu Delahousse, *Le Prix de nos larmes*, L'Observatoire, 2022.
4. *Ibid*, p. 134.
5. Citat în Mathieu Delahousse, *op.cit.*, p. 90.
6. *Ibid*, pp. 172–173.
7. Pierre Hazan, *op.cit.*, pp. 149 și 150.
8. Citat în Johann Michel, *op.cit.*, p. 283 sqq.
9. Despre consecințele materiale ale Legii Taubira, vezi *Le Monde*, Julien Vincent, 2 iunie 2023, „L'argent de l'esclavage, débat sur une compensation historique".
10. *Le Figaro*, 5–6 iulie 2023. Curtea de Apel din Fort-de-France respinsese deja solicitarea invocând prescrierea faptelor. Curtea de Casație a reamintit că prescrierea începuse din ziua „în care națiunile civilizate recunoscuseră noțiunea de crimă împotriva umanității, odată cu Declarația universală a drepturilor omului, din 10 decembrie 1948". În sfârșit, a stabilit „că nicio persoană fizică nu produce probe care să stabilească faptul că suportă individual daune specifice legate direct și evident de crimele suferite de ascendenții săi, victime ale comerțului cu sclavi și ale sclaviei".
11. Franța de după 1804 și-a obligat fosta colonie să-i verse despăgubiri compensatorii, 150 de milioane de franci la valoarea epocii, care au împiedicat dezvoltarea economică a insulei. *Le Monde*, 23 mai 2022, Marie Slavicek.
12. Frédéric Régent, *Les Maîtres de la Guadeloupe, Propriétaires d'esclaves, 1635–1848*, Tallandier, 2019.
13. Hélène L'Heuillet, „Le désir de réparation, sens et limites", *Sens-Dessous*, Cairn, 2022.

14. „La rândul nostru, vom spune germanilor: păstrați-vă despăgubirile, crimele nu se plătesc (...) nu se poate repara ireparabilul“ (Vladimir Jankélévitch, *L'Imprescriptible*, Seuil, 1986, p. 59). Se știe că în anii 1950 Menahem Begin lansase critici virulente împotriva ideii de negocieri financiare „cu asasinii părinților noștri“. Pierre Hazan, *op.cit.*, p. 28.
15. Robert Antelme, *L'espèce humaine*, Gallimard, 1974.
16. Charles Péguy, *Clio*, 1913.
17. Primul care a denunțat abuzurile memoriei este Tzvetan Todorov în *Abuzurile memoriei*, apărută (în original) în 1992.
18. Maylis de Kerangal, *Réparer les vivants*, Folio Gallimard.
19. Robert Antelme, *op.cit*.
20. Charlotte Delbo, *Aucun de nous ne reviendra, op.cit.*, p. 180.
21. Bruno Bettelheim, *Survivre*, Champs Flammarion, p. 106.
22. Ibid, p. 104.
23. Isaac Bashevis Singer, *Meshugah*, al cărei personaj principal este prostituata Myriam care primea de la naziști cadouri furate de la tinerele evreice ucise, Denoël, 1995.
24. În limbajul lagărelor de concentrare, „musulmani“, „muselmënner“ în idiș, erau acei prizonieri atât de slăbiți și de resemnați încât erau sortiți morții, mult prea supuși pentru a mai supraviețui.
25. Primo Levi, *Primo Levi, Mai este oare acesta un om?*, trad. din lb. italiană de Doina Condrea-Derer, Polirom, București, 2004, pp. 143–144.
26. Margarete Buber-Neumann, *Déportée à Ravensbrück*, op.cit., p. 342.
27. Charlotte Delbo, *op.cit.*, p. 19.
28. Imre Kertész, *În afara destinului*, trad. din lb. maghiară de Georgeta Hajdu, EST-Samuel Tastet Editeur, 2003, p. 220.
29. Primo Levi, *Si c'est un homme*, Robert Laffont, 2017, „Appendice“, p. 314.
30. Nina Sutton, Bruno Bettelheim, *Une vie*, Pluriel, Stock, 1996, p. 201.

31. Pierre Hazan, *Juger la guerre, juger l'Histoire*, PUF, 2007, p. 11.
32. Marie Dosé, *op.cit.*, pp. 78–80. La fel Caroline Eliacheff, Daniel Soulez Larivière, *op.cit.*, pp. 279–280. Un film apărut în 2023, *Je verrai toujours vos visages*, trata special acest demers.
33. Vezi Susan Thomson, „La politique d'unitée et de réconciliation au Rwanda: figures imposées et résistance au quotidien", *Génèses*, 2010, nr. 81.
34. Citat în Bogumil Jewsiewicki, „Afrique de Sud: de la verité de mémoire à la réconciliation", *Le Début*, nr. 122, p. 65.
35. Pe această temă, a se vedea foarte convingătorul *L'Empire et les trois rois*, Grasset, 2018, al lui Bernard-Henri Lévy.
36. Citat în Deszö Kosztolanyi, *Le Traducteur kleptomane*, Nouvelles, Viviane Hamy, 1994.

CAPITOLUL 11. Eroul, antiteză ambiguă

1. Jean-Pierre Vernant, *L'Individu, la mort, l'amour, soi-même et l'autre en Gréce ancienne*, Folio Histoire, 1982, p. 86.
2. Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*, ed. cit.
3. Max Scheler, *Le Sens de la souffrance*, traducere din germană de Pierre Klossowski, Aubier Montaigne, 1938.
4. Paul Bénichou, *Morales du Grand Siécle*, NRF, 1948.
5. Philippe Sellier, *Le Mythe du héros*, Bordas, 1970.
6. *Despre genealogia moralei*, ed. cit., p. 165.
7. Jules Michelet, *Jeanne d'Arc*, 1841, citat în Philippe Sellier, op.cit., p. 173 pentru Michelet și 176 pentru Péguy.
8. Marc Tourret, „Qu'est-ce qu'un héros?", *Inflexions*, 2011.
9. *Inflexions*, „Civils et militaires", nr. 22, Courage, p. 36, 2016.
10. Hans Jonas, *Le Principe responsabilité*, Le Cerf, 1979, pentru traducerea franceză.
11. Manuel Valls, *Le courage guidait leurs pas, 12 destins face à l'Histoire*, Tallandier, 2023.
12. *Op.cit.*, p. 20.

13. Citat în François Azouvi, *Le Mythe du grand silence*, Épilogue, 2012, 2015, p. 556.
14. Karl Jaspers, *Les Grands Philosophes*, Presses pocket, p. 23, în coordonarea lui Jeanne Hersch.

Capitolul 12. Așa trăiesc oamenii? (Louis Aragon)

1. Charles-Ferdinand Ramuz, *La Grande Peur dans la montagne*, Grasset, Cahiers rouges, p. 100.
2. *Libération*, martie 2023, convorbire cu Olivier Dubois.
3. *Libération*, „Le Reclus", Jean-Pierre Perrin, 27 ianuarie 1997.
4. *La Maison du retour*, Nil édition, 2007, Folio Gallimard.
5. *Ibid*, p. 268.
6. *Ibid*, pp. 248–250.
7. *Elle*, 27 iunie 2005.
8. Bruno Bettelheim, *op.cit.*, p. 368.
9. Ca de exemplu asociația Les Orchidées rouges, fondată în 2016 de Marie-Claire Moraldo, activistă franco-ivoriană, ea însăși excizată, care militează împotriva mutilărilor genitale, căsătoriei forțate, violențelor sexiste și pentru reconversia profesională a femeilor.
10. Întâmplarea este relatată de Boris Cyrulnik în cartea sa *Un merveilleux malheur*, Odile Jacob, 1999, p. 38.
11. *Slate*, Peggy Sastre, 22 februarie 2020. Fraza a înfuriat prozeliții linșajului.
12. *La Paix des sexes*, Éditions de l'Observatoire, 2021.
13. *Le Point*, 13 aprilie 2023.
14. Neige Sinno, *Triste Tigre, op.cit.*, p. 200 sqq.
15. Psihiatrii americani au creat astfel, între 1995 și 1997, la San Diego, o categorie, ACE, *Adverse Childhood Experiences*, prin care corelează violențele fizice, psihologice sau sexuale suferite în copilărie cu problemele de obezitate și adicție de la maturitate.
16. Vladimir Jankélévitch, *L'Imprescriptible, op.cit*.
17. Vladimir Jankélévitch, *Iertarea*, trad. din lb. franceză de Laurențiu Zoicaș, Polirom, 1998.
18. Jean-Jacques Lubrina, *Vladimir Jankélévitch, Les dernières traces du maître*, Le Félin, 2009, pp. 187–195.

19. Antoine Leiris, *Vous n'aurez pas ma haine*, Fayard, 2016.
20. Vassili Grossman, *Viață și destin*, Fundația Culturală Română, p. 347.
21. Primo Levi, *Mai este acesta oare un om?*, ed. cit., p. 195.
22. Vassili Grossman, *Viață și destin*, ed. cit., p. 349.
23. Philippe Sands, *Retour à Lemberg, op.cit.*, p. 606.
24. *Il nous reste les morts*, Robert Laffont, 2020.
25. Citat în Emmanuel Carrère, *V 13, op.cit.*, p. 97.
26. Jean-Pierre Vrernant, *L'Individu, la mort, l'amour, op.cit.*, pp. 42, 43.
27. Rémy Ourdan, *Le Monde*, 11–12 iunie 2023.
28. *Ibid*, p. 88.

******** Jurnalist, om politic și membru al Rezistenței, 1885–1944, asasinat se pare chiar la ordinul lui Hitler (*N.t.*).

******** Corinne Rey, alias Coco, desenatoare pentru *Charlie Hebdo* și *Libération* (*N.t.*).

******** Conseil Représentatif des Institutions Juives de France (*N.t.*).

******** Celibatari involuntari — **In**voluntary **cel**ibacy, subcultură online alcătuită din bărbați incapabili să dezvolte relații naturale, firești, cu celălalt sex, opuși mișcării feministe (*N.t.*).

******** Delegația Interministerială pentru Lupta Contra Rasismului, Antisemitismului și Urii față de LGBT+; misiune guvernamentală franceză (*N.t.*).